

Østpolitikk og alliansehensyn

Polen, Solidaritet og norsk utenrikspolitikk 1980-1990

Hallvard Kvale Svenbalrud

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

Universitetet i Oslo

Vår 2007

Takk:

Jeg står i dyp takknemlighetsgjeld til min veileder Knut Einar Eriksen. Med sine omfattende kunnskaper om norsk utenrikspolitikk, og sin minst like omfangsrrike tålmodighet, har han gitt svært verdifull hjelp. Eriksens grundige gjennomlesninger av manusutkast og hans konstruktive kritikk har vært til stor inspirasjon under arbeidet.

En stor takk går også til biveileder Sven G. Holtsmark, som med sin viten om både Norge og Polen har gitt viktige innspill. Holtsmark var også den som satte meg på sporet av temaet for oppgaven.

Sven Stray, Kåre Dæhlen, Torbjørn Aalbu og Kaare Sandegren har alle servert kaffe og brukt av sin tid for å dele raust av minner og meninger om norsk Polen-politikk på 1980-tallet. En særlig honnør går til Dæhlen, som uoppfordret lånte bort sitt eneste eksemplar av sin upubliserte memoarbok.

Bjørn Johan Jacobsen har lest og kommentert den ferdige oppgaven, og gitt motivasjon i innspurten.

Institutt for Forsvarsstudier har bidratt med et sjenerøst mastergradsstipend og slik gjort meg i stand til å fokusere fullt ut på oppgaven.

Den største takken går allikevel til min kjære Mari og jentene våre, Randi og Karin. Dere har gjort det til en fornøyelse å komme sliten hjem fra arkiver og lesesaler.

Innhold:

1. Innledning.....	9
Bakgrunn og kontekst.....	10
Oppgavestruktur og arbeidsteser.....	13
Historiografi og kildebruk.....	15
Teori og metode.....	17
2. Bakgrunn.....	20
Polen 1939-1945: Sovjetunionen tar kontroll.....	20
Polen 1945-1956: Sovjetisering.....	22
Polen 1956-1970: Gomulka bringer håp og stagnasjon.....	23
Polen 1970-1980: Giereks økonomiske opptur og kollaps.....	24
Paven og kirkens betydning.....	25
Polen 1980-1990: Sluttoppgjøret.....	26
Hva var Solidaritet?.....	27
Jaruzelski og muligheten for sovjetisk intervensjon.....	28
Norge og Polen 1945-1980.....	30
3. Januar 1980-desember 1981: ”Nå gjelder det å holde kjeft!”.....	34
3.1 Norske politiske vurderinger av situasjonen i Polen 1980-1981.....	35
Norsk skepsis til den gryende polske opposisjonsbevegelsen.....	36
Økende tillit til Solidaritet.....	38
Norske vurderinger av Jaruzelski.....	42
Spor av optimisme.....	44
Økende konfliktnivå i Polen.....	46
Polen-spørsmålet i Stortinget 1980-1981.....	49
LO og Solidaritet.....	52
3.2 Handel og bistand 1980-1981.....	54
Ekstraordinære norske eksportkreditter til Polen.....	55
BIS-spørsmålet.....	57
3.3 Konklusjon.....	60

4. Desember 1981-juli 1983: ”Hvis undertrykkelsen fortsetter i Polen, vil følgene for øst/vest-samarbeidet uunngåelig bli alvorlige”... 64

4.1 Reaksjoner på unntakstilstanden.....	65
Forhandlingene om NATO-sanksjoner.....	67
Démarche-saken.....	70
4.2 Norges iverksetting av sanksjoner og krisebistand.....	73
Politiske sanksjoner.....	74
Økonomiske sanksjoner.....	76
Krisehjelp og flyktningpolitikk.....	79
4.3 Norske vurderinger av utviklingen i Polen og sanksjonspolitikken 1982-1983.....	81
Lojal sanksjonspolitik, men ønske om rask normalisering.....	82
Norsk framstøt for oppmyking av forholdet til Polen.....	85
Gryende meningsforskjeller i Utenriksdepartementet.....	87
Polen-spørsmålet i Stortinget 1982-1983.....	89
4.4 Konklusjon.....	91

5. Juli 1983-desember 1990: ”Polen er uinteressant for Norge og en belastning for Øst og Vest”..... 94

5.1 NATO-sanksjonene og det norsk-polske forholdet 1983-1986.....	95
Norsk uenighet om lettelser i sanksjonene høsten 1983.....	96
Tildelingen av Nobels fredspris 1983 til Lech Walesa.....	99
Vilje til sanksjonslettelse i NATO, Norge avventer.....	101
NATOs besøkssanksjoner lettes i flere land.....	104
Videre alliert normalisering med Polen, fortsatt norsk tilbakeholdenhet.....	106
5.2 Norsk-polsk normalisering og kommunismens fall 1986-1990.....	108
Norges normalisering av forholdet til Polen.....	109
Kommunismens fall og norsk støtte til det nye Polen.....	111
Det polsk-norske miljøvernssamarbeidet.....	113
Polen-spørsmålet i Stortinget 1983-1990.....	115
5.3 Konklusjon.....	116

6. Konklusjon.....	120
Oppgavetesene.....	122
Teoretiske drøftinger av funnene i oppgaven.....	125
Videre forskning.....	127
 Bibliografi.....	 129

1. Innledning

Denne oppgaven skal ta for seg de ulike aspektene ved Norges forhold til Polen og den polske opposisjonelle fagforeningen Solidaritet i perioden 1980-1990, sett i en bredere utenrikspolitisk ramme.

De dramatiske hendelsene i det kommunistiske Polen på 1980-tallet hadde liten direkte påvirkning på Norges sikkerhetspolitiske situasjon. Opprettelsen av en uavhengig polsk fagbevegelse rørte allikevel ved interesser i norsk Europapolitikk. Solidaritet arbeidet blant annet for folkestyre og økt selvbestemmelsesrett for Polen, som hadde vært en sovjetisk satellittstat siden andre verdenskrig. Fredelig østeuropeisk demokratisering og løsrivelse fra Sovjetunionens grep om området, ville tjene norske interesser ved å senke spenningen i Europa og åpne for økt handel og utvidet samarbeid. Sovjetunionen hadde imidlertid i løpet av den kalde krigen gjort det svært tydelig at landet ikke ville gi slipp på sine østeuropeiske satellittstater uten videre. Norge hadde allikevel siden midten av 1950-tallet begynt et langsiktig arbeid for dialog og samarbeid med liberale østeuropeiske land som blant annet Polen. Målet var en gradvis demokratisering og selvstendigjøring av Øst-Europa.

Som denne oppgaven skal vise, handlet imidlertid det norske forholdet til Polen og Solidaritet på 1980-tallet ikke bare om uforbeholden norsk støtte til en demokratibevegelse som til slutt veltet et upopulært regime. Polen-spørsmålet berørte både amerikansk og sovjetisk utenrikspolitikk på en måte som la tydelige føringer også på den norske politikken overfor landet. Den norske Polen-politikken ble skapt under press fra begge supermaktene. Gjentatte dramatiske endringer i situasjonen i Polen gjorde samtidig at premissene for den norske politikken stadig ble endret.

Derfor inneholdt de norske vurderingene av Solidaritet på 1980-tallet henholdsvis betydelig skepsis og varm omfavnelse. Stortinget bevilget på begynnelsen og slutten av tiåret flere hundre millioner kroner i støtte til utviklingen i Polen, avbrutt av en lang periode med restriksjoner som reduserte den norsk-polske samhandelen betydelig. Norge markerte seg på ett tidspunkt som et av NATO-landene som protesterte kraftigst mot Polen og Sovjetunionen, for så å gå i bresjen i alliansen med å foreslå utvidede kontakter med Polen et halvt år senere. Det oppstod tydelig uenighet mellom utenriksministeren og embetsverket i Utenriksdepartementet, og den norske Polen-politikken møtte i løpet av tiåret kritikk fra både USA og Sovjetunionen. Alt i alt skulle 1980-tallet markere et moderat brudd med den tradisjonelle

norske Polen-politikken. De norske myndighetene svekket sitt gode forhold til landet nettopp da den ønskede reformbevegelsen oppstod og til slutt seiret.

Bakgrunn og kontekst

1980-tallet skulle komme til å markere slutten på den kalde krigen. Denne konflikten, som i nesten 50 år delte Europa i øst og vest, var rammen rundt den polske krisen. Sett i ettertid symboliserte opprettelsen av Solidaritet i 1980 østblokkens endelige fall i å skape et levedyktig kommunistisk styresett som hadde folkets støtte. Samtidig var utviklingen i Polen fram til unntakstilstanden i 1981 en forsmak på de dramatiske hendelsene i Øst-Europa i 1989. Derfor var ikke Solidaritets vekst, fall og endelige seier kun en intern polsk strid om samfunnsorganisering. De potensielle internasjonale ringvirkningene var tydelige for alle parter allerede i 1980, og satte tydelig preg på utviklingen i landet.

Den polske krisen på 1980-tallet var, blant mye annet, et talende eksempel på absurditetene som fulgte med den kalde krigen. Utenfor denne konflikts forståelsesramme er det vanskelig å forstå at en fagforening ble motarbeidet og undertrykt av et regime som gjorde krav på å representere interessene til arbeiderne. I tillegg kommer det faktum at den katolske kirken i Polen brukte sin sterke posisjon blant folket til å fremme moderasjon hos den hovedsaklige katolsktroende opposisjonen, som blant annet ønsket større rom for religiøsitet i samfunnet. Det kan også bemerkes at både USAs president Ronald Reagan og Storbritannias statsminister Margaret Thatcher var påtakelig mer begeistret for den polske fagbevegelsen enn for tilsvarende organisasjoner i sine egne land.

Samtidig berørte situasjonen i Polen i perioden de helt grunnleggende årsakene til østblokkens sammenbrudd og den kalde krigens slutt. Særlig gjaldt dette to forhold. For det første var det polske folkets opprør mot det sovjetiskkontrollerte styret et megetsigende eksempel på hvordan Sovjetunionen ikke klarte å vinne noe annet enn militær makt over satellittstatene i Øst-Europa. USA hadde en ikke ubetydelig innflytelse på sine allierte gjennom såkalt ”myk makt”, den kulturelle og politiske påvirkningen amerikanerne utøvet på andre vestlige land. Sovjetunionens lederposisjon i østblokken, på sin side, var grunnleggende basert på militærmakt.

For det andre viste 1980-tallets polske økonomiske krise en av årsakene til den sovjetkommunistiske økonomiens kollaps. Den polske journalisten og forfatteren Ryszard Kapuscinski har gitt en underfundig og treffende beskrivelse av et av de grunnleggende problemene ved den kommunistiske samfunnsorganiseringen: Den altomfattende statlige

kontrolleringen som spiste opp ressurser og drepte initiativ. Kapuscinski beskriver møtet med en sovjetisk grensekontroll under en reise med den transsibiriske jernbanen i 1958. Mens tollerne for hånd silte sekk etter sekk med gryn på jakt etter ulovlige varer hos de reisende, klarte ikke polakken å slippe skuet av syne: ” Dette var jo fingre som burde ha smidd gull og slipt diamanter! De mikroskopiske bevegelsene deres, den vare sitringen, følsomheten, dette virtuoseri i tollfaget”.¹

Østblokklandene mestret samfunnskontrollen bedre enn vareproduksjonen. Riktignok var det sovjetiske overherredømmet årsaken til industrialiseringen i store deler av Øst-Europa i etterkrigstiden. Men de østeuropeiske kommunistpartiene klarte verken å tilpasse produksjonen tilstrekkelig til samfunnets behov eller å videreutvikle industrien. Mens Vesten opplevde en historisk økonomisk vekst fram til 1970-tallet, stagnerte etter hvert den kommunistiske økonomien. Den sovjetiske partisekretæren Nikita Khrusjtsjev lovte i 1961 at Sovjetunionens økonomi skulle komme til å passere USAs i størrelse. Da de polske arbeiderne samlet seg i 1980, hadde det lenge vært klart at dette løftet ikke kom til å bli innfridd. Mens de vestlige landene tok skrittet inn i dataalderen, slet de kommunistiske statene fortsatt med å skaffe et vestlig marked for sine biler, traktorer og fjernsynsapparater.

Polen på 1980-tallet var derfor en ideologisk slagmark for kampen mellom de to dominerende samfunnsformene i perioden, kommunismen og kapitalismen. Mens det polske folket tydelig ga uttrykk for et ønske om økt selvbestemmelse og liberaliseringer i økonomien, ønsket ikke de kommunistiske regimene å gi slipp på kommunistpartiets ledende rolle i samfunnet og den sentralstyrte planøkonomien. Tvert imot ville det være et betydelig propagandatap om Sovjetunionens største satellittstat i Øst-Europa løsnet båndene til sine allierte. Samtidig ville risikoen for uro i de andre østeuropeiske landene øke betydelig hvis Polen vant større frihet fra Sovjetunionen, siden Polens økonomiske og samfunnsmessige problemer ble delt av de andre kommunistiske landene i området. På vestlig side var derfor interessen for liberaliseringer i Polen tilsvarende stor.

I tillegg hadde utviklingen i Polen et sikkerhetspolitisk aspekt for Sovjetunionen. Et mer frigjort Polen ville ikke bare svekke den sovjetiske kontrollen over polakkene. Ettersom Polen lå mellom Sovjetunionen og Øst-Tyskland, ville også den sovjetiske kontrollen over det viktige østtyske landområdet bli truet av økt polsk selvstendighet. De sovjetiske lederne la derfor kraftig press på sine polske kolleger for å opprettholde kontrollen over landet på 1980-tallet, særlig i første halvdel av tiåret. Det var imidlertid ingen liten prestasjon de krevde av

---

¹ Ryszard Kapuscinski, *Imperiet* (Oslo: Aschehoug, 2004), 28-31.

det polske kommunistpartiet. De polske lederne slet med en enorm utenlandsgjeld, en korrumpert og lite effektiv offentlig forvaltning samt en befolkning som ifølge den opposisjonelle polakken Adam Michnik ”insisterte på å leve som om den var fri”.² Uten mulighet til substansielle politiske og økonomiske reformer var dette nærmest umulig å rette opp. Det er talende for kommunistpartiets situasjon i Polen på 1980-tallet at den eneste personen med nærmest ubestridt autoritet blant det polske folket, den polske pave Johannes Paul II, diskret men effektivt motarbeidet det kommunistiske regimet i landet.

For de norske myndighetene førte den nye situasjonen i Polen med seg både muligheter og utfordringer. Siden tøværet i østblokken på midten av 1950-tallet hadde Norge gradvis utbygd kontaktene med de mest dialogvillige landene i Øst-Europa, deriblant Polen. På 1950-tallet hadde den norske utenriksministeren Halvard Lange fra Arbeiderpartiet og hans polske kollega Adam Rapacki opprettet en spesielt god kontakt. Det norsk-polske samarbeidet fortsatte med større og mindre intensitet gjennom hele den kalde krigen.

Et av målene med de norske myndighetenes Polen-politikk var å forsøke å bidra til demokratisering av landet. Gjennom samarbeid og dialog ønsket norske myndigheter å fremme liberaliseringer i det polske samfunnet. Reformene skulle bedre samfunnsforholdene og øke den folkelige innflytelsen i Polen, og dermed skape rom for ytterligere demokratisering. På lang sikt var ambisjonen et fredelig polsk systemskifte. En slik utvikling i Polen krevde imidlertid at kommunistpartiet ble presset av en nasjonal opposisjon med et reformprogram. Nettopp dette aspektet gjorde Polen særlig interessant for Norge på 1980-tallet. Med opprettelsen av fagforeningen Solidaritet i 1980 eksisterte det en bred, folkelig opposisjon som ønsket å reformere det politiske systemet i Polen med fredelige midler.

Polen-spørsmålets brennbarhet i den internasjonale politikken la imidlertid føringer for Norges politikk. Sovjetunionen reagerte kraftig på alt som kunne kalles vestlig innblanding i et internt polsk spørsmål. Det norske ønsket om et godt forhold til naboen i øst fordret derfor tilbakeholdenhet i Polen-saken. Samtidig presset USA på for å gjennomføre kraftige sanksjoner mot Polen og Sovjetunionen etter den polske unntakstilstanden. Den amerikanske linjen i saken skapte også kontroverser innad i NATO, hvor flere land ønsket en mer dialogvennlig linje overfor polakkene. Norge måtte derfor ta flere hensyn i sin Polen-politikk.

---

² Adam Michnik, sitert i Joseph Rothschild og Nancy Wingfield, *Return to Diversity : A Political History of East Central Europe since World War II*, 3. utgave (New York/Oxford: Oxford University Press, 2000), 203.

Oppgavestruktur og arbeidsteser

Oppgavens hoveddel består av et bakgrunnskapittel og tre hovedkapitler. Bakgrunnskapitlet tar for seg Polens historie fra 1945 til 1990, med hovedvekt på forholdet mellom regimet og folket samt forbindelsene til Sovjetunionen. I tillegg redegjøres det for norsk-polske relasjoner fra 1945 til oppgavens startpunkt i 1980.

Hovedkapitlene er organisert kronologisk. Årsaken til at dette er valgt framfor en tematisk inndeling, er at utviklingen i Polen på 1980-tallet gjennomgikk distinkte faser hvor premisene for den norske politikken endret seg. En tematisk inndeling på tvers av disse fasene ville krevd uforholdsmessig mye plass til presisering av de omkringliggende forholdene.

Norske vurderinger av den politiske utviklingen i Polen er et tematisk bindeledd mellom hovedkapitlene. Det samme er det økonomiske samkvemmet og de politiske kontaktene mellom de to landene. Til sammen skal det gis et bilde av hvordan de politiske vurderingene av Polen-spørsmålet ble fulgt opp av økonomisk og politisk handling for å fremme ønsket utvikling i landet.

Kapittel 3, det første hovedkapitlet, tar for seg perioden fra Solidaritet ble dannet i 1980 til unntakstilstanden i Polen i desember 1981. Dette kapitlet har to hovedtemaer. Det første er de norske vurderingene av den nye polske opposisjonen og det kommunistiske regimet i landet. Det andre temaet er handelsforbindelsene og den økonomiske politikken de norske myndighetene førte for å forsøke å bidra til reformutviklingen i landet. Også LOs forhold til den nye polske fagforeningen skal undersøkes.

Kapittel 4 omhandler perioden fra desember 1981 til juli 1983. I dette tidsrommet stod NATO relativt samlet rundt sanksjonene alliansen innførte mot Polen etter unntakstilstanden i landet. Sentralt i dette kapitlet står den norske gjennomføringen av sanksjonspolitikken, både politisk og økonomisk, og den betydningen sanksjonene fikk for de norsk-polske forbindelsene. I tillegg vil krisehjelpen til Polen og politikken overfor polakker som søkte politisk asyl behandles.

Tidsspennet for kapittel 5 er 1983-1990. Her redegjøres det for den norske politikken under avviklingen av NATO-sanksjonene, samt norsk Polen-politikk fram til kommunismens fall i Polen i 1989-1990. Handelsforbindelsene og bistandspolitikken er deler av denne politikken, og vies sin naturlige plass. Også tildelingen av Nobels fredspris til Lech Walesa i 1983 og det norsk-polske miljøvernssamarbeidet fra slutten av 1980-tallet skal tas opp her.

I det avsluttende konklusjonskapitlet skal trådene fra disse kapitlene samles og vurderes i et mer helhetlig perspektiv. Et sentralt element i disse drøftingene er hvorvidt man kan identifisere en konsistent og sammenhengende linje i den norske Polen-politikken på 1980-tallet.

Funnene fra oppgaven skal også drøftes i lys av de norske-polske forbindelsene etter andre verdenskrig. Dette gjøres for å undersøke om Norges politikk overfor Polen i dette tiåret er en fortsettelse av eller et brudd med det tradisjonelle forholdet mellom de to landene under den kalde krigen.

Opgaven har også et komparativt tilsnitt. Den norske Polen-politikken skal sammenlignes med de NATO-alliertes. Den viktigste komparasjonen er med Danmark. På grunn av Danmarks størrelse og nordiske tilhørighet, er det spesielt interessant å se på likheter og forskjeller i den danske og norske politikken i perioden. I behandlingen av NATO-sanksjonene mot Polen er komparasjonen spesielt vektlagt. Her skal den norske sanksjonspolitikken sammenlignes med og plasseres i forhold til de andre alliertes. Komparative likheter og ulikheter skal redegjøres for løpende i teksten. Samtidig er komparasjonen en naturlig del av drøftingene i konklusjonsdelen.

Basert på grunntrekkene i Norges Polen-politikk fra 1950-tallet til 1980 er fire teser satt opp til arbeidet med denne oppgaven. Tesene tar utgangspunkt i den norske tradisjonen med dialog med Polen i håp om at dette skulle fremme demokratisering i landet, begrenset av ønsket om et godt naboforhold til Sovjetunionen. I konklusjonskapitlet skal tesene sammenlignes med funnene i oppgaven, og resultatene drøftes. Tesene er som følger:

- *Opprettelsen av den demokratorienterte fagbevegelsen Solidaritet ble godt mottatt i Norge. De norske myndighetene ønsket å bidra til bevegelsens arbeid, dog uten å provosere sovjetiske myndigheter.*
- *Under NATOs innføring av sanksjoner etter unntakstilstanden i Polen holdt Norge en moderat profil. Man støttet straffetiltak mot Polen og ønsket å framstå som lojale mot alliansen, men forsøkte samtidig å unngå reaksjoner fra sovjetiske myndigheter.*
- *Norge var blant de første NATO-landene som normaliserte forholdet til Polen etter innføringen av sanksjonene. Dette ble begrunnet med at dialog og samarbeid ville fremme demokratisering i landet.*
- *Under avviklingen av kommunismen i Polen i 1989-1990 ønsket norske myndigheter å bidra til prosessen. Bekymringen for forholdet til Sovjetunionen var mindre, ettersom det sovjetiske kommunistpartiet hadde løsnet på grepet om Øst-Europa.*

Historiografi og kildebruk

Aspekter ved Norges forhold til Sovjetunionen under den kalde krigen har blitt behandlet av flere historikere. Særlig gjelder dette spørsmålet om nordområdene. Norges forhold til russernes³ allierte i Øst-Europa har blitt gjenstand for en mer fragmentarisk behandling. Dette gjelder også relasjonene til Polen. Samarbeidet mellom Lange og Rapacki er viet noe plass i bind fem i serien om norsk utenrikspolitikks historie,⁴ men bortsett fra dette er Norges kontakter med Polen sjelden mer enn så vidt nevnt.

Historikeren Rolf Tamnes berører imidlertid kort temaet for denne oppgaven i sitt bind i den nevnte serien om norsk utenrikspolitikks historie. Her påstår Tamnes at Norge siden 1960-tallet arbeidet for at kontaktene med østblokkstatene raskt skulle bli gjenopptatt etter internasjonale konfliktperioder, som etter Warszawapaktintervensjonen i Tsjekkoslovakia i 1968 og Sovjetunionens inntog i Afghanistan i 1979. Dette gjelder også for hendelsene i Polen i 1980-82, konkluderer han.⁵ Denne påstanden er det naturlig å forfølge. I avslutningskapitlet skal funnene i denne oppgaven måles opp mot Tamnes' utsagn.

Norges forhold til østeuropeiske land som Ungarn, DDR, Tsjekkoslovakia og Jugoslavia i perioder av den kalde krigen har vært behandlet i ulike hovedoppgaver i historie.⁶ Også den norske østpolitikken fra 1962 til 1972 er viet en hovedoppgave.⁷ Disse oppgavene har imidlertid i stor grad andre innfallsvinkler til stoffet, og begrenset relevans for denne avhandlingen.

Ettersom det trykte materialet om det norsk-polske forholdet på 1980-tallet er svært begrenset, kommer hoveddelen av stofftilfanget til denne oppgaven fra primærkilder. Utenriksdepartementets arkiv, med rundt 70 bind med relevant stoff, er grunnsteinen i kildematerialet. Her finnes vurderinger og betraktninger fra embetsverk og politisk ledelse i departementet, samt fra ambassaden i Warszawa. Arkivet inneholder også mye informasjon om Polen-

---

³ Sovjetunionen bestod av et stort antall ulike folkegrupper. For enkelhets skyld benyttes allikevel begrepet "russerne" om den sovjetiske ledelsen i denne oppgaven.

⁴ Knut Einar Eriksen og Helge Ø. Pharo, *Kald krig og internasjonalisering 1949-1965*, bind 5 i *Norsk utenrikspolitikks historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997), 221-223.

⁵ Rolf Tamnes, *Oljealder 1965-1995*, bind 6 i *Norsk utenrikspolitikks historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1997), 30.

⁶ Atle Konta Midttun, "Bona fide : I god tro : Ungarske utenrikspolitiske initiativ og vurderinger i forholdet til Norge, 1945-65", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997; Gro K. Hendriksen, "Mellom allianseloyalitet og markedsinteresser : forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-1962", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1994; Magnus H. Sandberg, "Reform, intervensjon, normalisering : norske reaksjoner på dramaet i Tsjekkoslovakia 1968", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2003; Ragnar Moen, "Østenfor Vest og Vestenfor Øst : Jugoslavia i norsk utenrikspolitikk, 1945-1965", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997.

⁷ Martin Halvorsen, "Østpolitikken : norske avspenningsbestrebelsler 1962-1972", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1998.

politikken til Norges allierte i NATO og sovjetiske reaksjoner på Norges politikk. Materiale om de norsk-polske handelsforbindelsene og norsk bistandshjelp til Polen finnes også her.

Stortingsarkivet har også vært brukt i arbeidet. Utenriksministerens halvårlige redegjørelser og de etterfølgende utenriksdebattene har vært til hjelp for å redegjøre for partienes syn på situasjonen i Polen. I tillegg kommer spørsmål i spørretimen og relevante stortingsproposisjoner.

I Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek har LOs arkiv vært tilgjengelig. Dette har vært benyttet for å se på hvordan LO, med gode kontakter til de offisielle fagforeningene i øst-blokk, forholdt seg til den nye polske fagforeningen i 1980-81. Samme sted finnes også Arbeiderbladets klipparkiv. Klipparkivet har vært en nyttig kilde til å følge Polen-spørsmålet i den offentlige debatten i samtiden.

Miljøverndepartementets arkiv er gjennomgått for materiale om norsk-polsk miljøvern-samarbeid i siste halvdel av tiåret.

Intervjuer er også en del av kildetilfanget. Fire sentrale aktører er intervjuet: Tidligere internasjonal sekretær i LO, Kaare Sandegren, tidligere ambassadør i Warszawa, Kåre Dæhlen, tidligere byråsjef i Utenriksdepartementet, Torbjørn Aalbu og tidligere utenriksminister Sverre Stray.

I tillegg er litteratur om polsk og østeuropeisk historie, samt om den internasjonale situasjonen rundt den polske krisen, benyttet. Noen titler har vært ekstra viktige. Norman Davies' *Heart of Europe* er en klassiker om polsk historie. Timothy Garton Ash' *The Polish Revolution* er et standardverk om Solidaritet fra august 1980 fram til unntakstilstanden i 1981. Helene Sjørnsens *The United States, Western Europe and the Polish Crisis* har vært relevant og informativ om NATOs politikk under den polske krisen. Ytterlige titler er nevnt i litteraturlisten.

Søk i personarkiver har vist seg å gi lite resultat. Verken Johan Jørgen Holsts, Thorvald Stoltenbergs eller Gro Harlem Brundtlands arkiv har inneholdt nyttig informasjon.⁸ Også forsøk på å finne mer inngående materiale om behandlingen av polske asylsøknader etter unntakstilstanden har vært mislykket. Verken Justisdepartementet og Utlendingsdirektoratet har vært i besittelse av informasjon om temaet. Materiale i Utenriksdepartementets arkiv, samt flittig bruk av Statistisk årbok, har imidlertid langt på vei kompensert for dette.

---

⁸ Johan J. Holsts arkiv befinner seg i Riksarkivet, Thorvald Stoltenbergs arkiv i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Opplysningene om Gro Harlem Brundtlands arkiv, som er deponert i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, er basert på veileder Knut Einar Eriksens kataloggjennomgang.

Det eneste kildematerialet som utgjør et vesentlig savn, er regjeringsnotater og referater fra Stortingets utvidede utenriks- og konstitusjonskomité. Dette stoffet er ennå ikke nedgradert, og har derfor vært utilgjengelig. Tilgang til disse kildene ville gitt et fyldigere og mer komplett bilde av den norske Polen-politikken. Enkelte regjeringsnotater og utkast til slike har allikevel ligget i Utenriksdepartementets arkiv. Sammen med avisrapporter om aktiviteten i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen har de bøtt på savnet av dette materialet.

Teori og metode

Rolf Tamnes redegjør i en ofte sitert artikkel for det han kaller de tre skolene i studiet av norsk sikkerhetspolitikk.⁹ Denne oppgaven vil ta utgangspunkt i den såkalte Skodvin-skolen. Magne Skodvin fokuserer i sine arbeider på Norge som en småstat som får viktige sikkerhetspolitiske premisser lagt av det internasjonale samfunnet. Dette stemmer godt når man skal behandle Norges posisjon i spørsmål som berører både Sovjetunionen og NATO-landene. Den norske Polen-politikken måtte samsvare med de alliertes, samtidig som man måtte ta hensyn til supermaktnaboen i øst. Samtidig vil det være interessant å drøfte hvorvidt Norge på noe punkt i sin Polen-politikk forsøkte å utfordre de internasjonale premissene. Dette skal gjøres i konklusjonskapitlet.

Under den kalde krigen førte Norge, som småstat med grense mot Sovjetunionen, en spesiell politikk innad i NATO. I ettertid er den blitt karakterisert som en balansegang mellom *integrasjon* og *avskjerming* av flere norske historikere.¹⁰ Hovedmålet med denne politikken var å forplikte alliansen til forsvaret av Norge ved å vise vilje til å la seg integrere i NATO-samarbeidet. Samtidig forsøkte norske myndigheter å unngå sovjetiske protester mot alliansepolitikken ved å kreve avskjerming fra enkelte sider av alliansesamarbeidet. Hoveduttrykket for denne avskjermingspolitikken var den norske base- og atompolitikken. For å kunne forsvare disse avskjermingstiltakene var det ekstra viktig for å Norge å fremstå som lojal i andre spørsmål som angikk alliansen. Etersom den polske krisen på 1980-tallet berørte både Sovjetunionen og NATO, er integrasjon/avskjermings-perspektivet relevant. Dette perspektivet skal derfor benyttes i konklusjonskapitlet til å drøfte enkelte funn i oppgaven.

---

⁹ Rolf Tamnes, "Ettpartistat, småstat og særinteresser : Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk" i *Nytt Norsk Tidsskrift* 3 (1986): 42-64.

¹⁰ Helge Pharø: "Norway during the Cold War: A Historiographical Survey of the Recent Literature", i *The Cold War and the Nordic Countries : Historiography at a Crossroads*, red. av Thorsten Olesen, (Odense: University Press of Southern Denmark, 2004), 104. De to første som benyttet dette begrepsparet var Rolf Tamnes og Johan Jørgen Holst. Se: Rolf Tamnes, "Integration and screening : the two faces of Norwegian alliance policy, 1945-1986", i *FHFS Notat* 5 (1986); Johan Jørgen Holst, *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv* (Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, 1967).

En artikkel av historikeren Olav Riste om utviklingen av en norsk utenrikspolitisk tradisjon, inneholder også et aspekt som er interessant for denne oppgaven.¹¹ Riste deler den utenrikspolitiske tradisjonen inn i tre retninger: Isolasjonisme/nøytralisme, internasjonalisme og misjonærimpuls. Av disse tre står isolasjonismen mot internasjonalismen, hvor sistnevnte retning vant fram etter andre verdenskrig gjennom blant annet NATO-medlemskapet. Det er imidlertid misjonærimpulsen som er den mest interessante i denne sammenhengen. Begrepet betegner arbeidet for å fremme demokrati og menneskerettigheter, og å bidra materielt til fattigere deler av verden. Riste hevder at misjonærimpulsen er delvis et overskuddsfenomen, og delvis eskapisme når interessepolitikken har vanskelige kår.¹² I konklusjonskapitlet skal påstandens gyldighet for 1980-tallets norske Polen-politikk drøftes.

Opgaven inneholder elementer av både deskriptiv og analytisk komparativ metode. En metodologisk utfordring i denne sammenheng er det ulike kildegrunnlaget for komparasjonen. Mens det på norsk side er rikelig med primærkildemateriale om Polen-spørsmålet, er stoff-situasjonen en annen for NATO-landene som den norske politikken skal sammenlignes med. Det ville vært både uhensiktsmessig og svært ressurskrevende å forsøke å innehente primær-materiale om stoffområdet fra alle relevante NATO-land. Komparasjonen er derfor begrenset til de områdene hvor informasjon om de alliertes politikk er tilgjengelig og tilfredsstillende. Hovedsaklig gjelder dette spørsmålet om gjennomføring og avvikling av NATO-sanksjonene mot Polen. Komparasjonen med Danmark er imidlertid mer omfattende. Dette er både på grunn av at kildesituasjon er bedre og at dansk-norske likheter og ulikheter i Polen-spørsmålet, som nevnt tidligere, er spesielt interessante.

Et annet potensielt metodologisk problem er bruken av muntlige kilder. Flere aktører er intervjuet om sin rolle i og sine meninger om norsk Polen-politikk på 1980-tallet. Det er mange velkjente årsaker til at historikere skal være forsiktige med bruk av muntlige kilder. Blant annet gjelder dette nøyaktigheten i kildenes erindringer og deres mulige ønsker om å framstille historien annerledes for å tjene inntrykket av seg selv eller andre. På grunn av disse problemstillingene er alle intervjuene gjennomført etter at kildematerialet er gjennomgått, og de er basert på konkrete spørsmål relatert til de skriftlige kildene. I all hovedsak er intervjumaterialet preget av vurderinger og påstander fra aktørene, ikke faktainformasjon. Det er forfatterens oppfatning at intervjuene har vært en styrke for oppgaven. Meningsmotset-

---

¹¹ Olav Riste, "Ideal og egeninteresser : Utviklingen av den norske utenrikspolitiske tradisjonen", i *Motstrøms : Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning*, redigert av Sven G. Holtmark, Helge Ø. Pharo og Rolf Tamnes, 53-88 (Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2003).

¹² Riste, "Ideal og egeninteresser...", 85.

ninger har blitt bekreftet, holdninger har blitt forklart og personlig kulør fra aktørene har blitt tilført.

2. Bakgrunn

Den sovjetiske lederen Josef Stalin er ofte sitert på sin uttalelse om at å innføre kommunismen i Polen er som å sale på ei ku.¹³ Den britiske historikeren og forfatteren Timothy Garton Ash tilføyer Stalins påstand et viktig perspektiv når han hevder at for polakkene var innføringen av sovjetkommunismen som å sette et åk på en hingst.¹⁴ Historikeren og Warszawapakt-eksperten Wojtech Mastny sier det på denne måten: Polen var Warszawapaktens største, mest folkerike og mest anti-sovjetiske nasjon.¹⁵

Historisk var det lite som kunne ligge til grunn for allmenn polsk anerkjennelse av et Sovjet-styrt kommunistregime etter andre verdenskrig. Det svært katolske, vestorienterte Polen hadde lite til felles med det tradisjonelt russisk-ortodokse, konservative Russland, som i tillegg hadde fått en anti-religiøs statsmakt etter første verdenskrig. Russland hadde også vært sentral i de tre delingene av Polen i henholdsvis 1771, 1793 og 1795, som gjorde at Polen opphørte som stat frem til slutten av første verdenskrig. En sterk skepsis til okkupantmakten Russland ble en del av den polske nasjonale identiteten.

Etter første verdenskrig gjenoppstod Polen som selvstendig stat, og vant i 1920 ukrainske og hviterussiske landområder etter en grensekrig med Sovjetunionen. Det uavhengige Polen vedtok i 1921 en liberal grunnlov, men i 1926 tok krigshelten Józef Pilsudski makten i et militærkupp. De militære styrte Polen frem til andre verdenskrig, også etter Pilsudskis død i 1935.

Polen 1939-1945: Sovjetunionen tar kontroll

Etter andre verdenskrig var kontroll over det polske landområdet en viktig prioritet for Stalin og Sovjetunionen. To ganger på under 30 år hadde Tyskland angrepet Russland/Sovjetunionen gjennom Polen, og de sovjetiske lederne ønsket en buffer mellom seg og tyskerne. Stalin måtte imidlertid bruke et polsk kommunistparti han hadde slaktet og avvirket, samt en polsk hær han hadde massakrert sentrale deler av, for å sikre sovjetisk overherredømme over et folk som følte seg kynisk forlatt til sin egen skjebne av Sovjetunionen i både 1939 og 1944. I tillegg til de tidligere nevnte historiske faktorene var det særlig fire hendelser fra de siste ti årene som gjorde det ekstra vanskelig å gjøre Polen til en sovjetisk klientstat etter andre verdenskrig:

---

¹³ Se f.eks. Norman Davies, *Heart of Europe : The Past in Poland's Present*, 3. utgave (Oxford: Oxford University Press, 2001), 2.

¹⁴ Timothy Garton Ash, *The Polish Revolusjon*, 3. utgave (New Haven and London: Yale University Press, 2002), 6.

¹⁵ Wojtech Mastny, "The Warsaw Pact as History", i *A Cardboard Castle? : An Inside History of the Warsaw Pact 1955-1991*, redigert av Wojtech Mastny og Malcolm Byrne (Budapest: Central European Press, 2005), 50.

- Det polske kommunistpartiet, som Sovjetunionen skulle styre gjennom, hadde blitt brutalt nedlagt på slutten av 1930-tallet. Stalins misnøye med partiets prestasjoner førte til at han fikk likvidert 5000 av dets medlemmer og avviklet hele organisasjonen. Dette førte, ikke overraskende, til en mangel på kommunister i Polen den første tiden etter krigen.

- Det nå velkjente hemmelige tillegget til Molotov-Ribbentrop-avtalen fra 1939 klargjorde hvordan Tyskland og Sovjetunionen skulle dele Polen mellom seg. Selv om de sovjetiske lederne nektet for at et slikt vedlegg eksisterte, var den tysk-sovjetiske delingen av det polske landområdet nok en verkebyll på forholdet mellom Polen og Sovjetunionen etter krigen. Parallellene til delingen på 1700-tallet var tydelige for det historiebevisste polske folket.

- Den sovjetiske massakren av anslagsvis 15 000 polske offiserer, soldater og krigsfanger i 1940, kjent som Katyn-affæren, ble en konstant verkebyll på det polsk-sovjetiske forholdet etter krigen. Stalins allierte i USA og Storbritannia overså den polske eksilregjeringens krav om etterforskning av massegravene etter at Sovjetunionens krigsbidrag ble uunnværlig, men polske krav om oppklaring av tragedien blusset stadig opp i opposisjonen under kommuniststyret.

- Den polske undergrunnshærens forsøk på å frigjøre Warszawa før de sovjetiske troppene kom, endte med tragedie da de tyske troppene blodig slo tilbake opprøret. Selv om Den røde armé stod ved grensen til Warszawa, gjorde den ingen ting for å hindre massakren. Historikeren Andrzej Paczkowski er blant dem som hevder at dette var et bevisst trekk fra den sovjetiske ledelsen siden en vellykket polsk frigjøring ville vanskeliggjøre sovjetisk kontroll over landet etter krigen.¹⁶ Derfor nektet i tillegg Stalin sine allierte å lande på sovjetiske flyplasser for å bringe materiell assistanse til polakkene. På grunn av dette mistet anslagsvis 180 000 mennesker livet, Warszawa ble ødelagt, og den polske eksilregjeringen tapte sin maktbase.

Til tross for alle disse faktorene som talte mot at Sovjetunionen kunne ta kontroll over Polen uten ytterligere krigføring, var det noen svært vektige argumenter som talte for: Sovjetunionen hadde en overveldende militær styrke, hadde store styrker i Polen og var villig til å satse mye på å få kontroll over landet. Etter å ha gitt de allierte lederne Franklin D. Roosevelt og Winston Churchill løfter om en demokratisk utvikling i Polen, innsatte Stalin den kommunistdominerte Lublinkomiteen og brøt løftet sitt.

---

¹⁶ Andrzej Paczkowski, *The Spring Will Be Ours : Poland and the Poles from Occupation to Freedom* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003), 121-126.

Polen 1945-1956: Sovjetisering

Kommunismen som ideologi vant legitimitet i flere miljøer i Europa etter andre verdenskrig. Sovjetunionens avgjørende bidrag til seieren over nazismen og landets enorme ofre under krigen bidro til dette. Samtidig appellerte den kommunistiske fordelingstanken til mange. Også blant polakkene var det mange med tro på det kommunistiske systemet. Sikkerhetspolitisk var det også ett viktig argument for å knytte seg til Sovjetunionen: Den røde armé kunne være garantist mot tyske forsøk på å gjenvinne landområdet polakkene mistet til Sovjetunionen i henhold til Molotov-Ribbentrop-avtalen.

I løpet av 1945 økte medlemstallet i det nye polske kommunistpartiet fra 30 000 til 210 000.¹⁷ Tilstrømming fra flere ulike grupper utgjorde denne veksten. Idealistene kom med tro på den nye samfunnsorganiseringen, og ville bidra til å bygge et kommunistisk samfunn i Polen. Realistene innså at den eneste måte å gjenoppbygge Polen på var gjennom kommunistpartiet, ettersom det kom til å overta styringen av landet i henhold til Sovjetunionens ønske. Samtidig strømmet det til en stor andel karrierister som skjønnte at veien til makt og innflytelse gikk gjennom kommunistene. Det polske kommunistpartiets maktbase var derfor ikke ubetydelig.

Polen-politikken til det sovjetiske kommunistpartiet (SUKP) etter krigen beviste imidlertid at det var viktigere å vinne kontroll over den polske staten enn å vinne polakkenes hjerter. Håpet om en demokratisk utvikling under sovjetisk overherredømme forsvant da den populære Bondeparti-lederen Stanislaw Mikolajczyk flyktet landet etter omfattende fiksing av valget i 1947. Mikolajczyk ville sannsynligvis vunnet valget dersom det hadde vært demokratisk gjennomført. Året etter ble drømmen om en nasjonal vei til kommunismen knust under Stalins jakt på titoister. Partiets populære generalsekretær Wladyslaw Gomulka ble avsatt, blant annet på grunn av sitt ønske om å finne en polsk vei til kommunismen. Innsettelsen av hans etterfølger, den stalinistiske Boleslaw Bierut, ble den virkelige begynnelsen på sovjetiseringen av Polen.

Begrepet sovjetisering brukes om samfunnssystemet som ble innført i de østeuropeiske landene under Sovjetunionens kontroll etter andre verdenskrig. Et hovedtrekk ved denne måten å organisere samfunnet på var en kraftig maktsentralisering hos kommunistpartiet. Det politiske livet ble preget av ettpartisystemet og den strenge sensuren. Økonomisk ble det satset på planorganisering av produksjonen, industrialisering med vekt på tungindustri, samt kollektivisering av landbruket. Sovjetiseringen i Polen ble allikevel ikke så omfattende som i andre østeuropeiske land. Kollektiviseringen av landbruket ble aldri fullstendig gjennomført, og ble etter hvert reversert. Samtidig var sensuren mindre strikt og religionsutøvelsen friere i Polen enn de fleste andre sovjetiske satellittstater.

---

¹⁷ Rothschild og Wingfield, *Return to Diversity...*, 78.

Historikerne Zubok og Pleshakov hevder i en klassisk bok om Sovjet i den tidlige kalde krigen at SUKPs utenrikspolitikk var basert på det såkalte revolusjonær-imperiske paradigmet - en sammensmelting av kommunistisk revolusjonisme og tradisjonell russisk imperialismen.¹⁸ Dette begrepet er til hjelp for å forstå forholdet mellom Polen og Sovjetunionen etter andre verdenskrig. Polen ble del av både den sovjetiske kommunismen og det sovjetiske imperiet, og disse to elementene kunne ikke frigjøres fra hverandre. Det kunne heller ikke motstanden mot dem. Hvis kommunistene mistet makten i Polen, ville landet løsne båndene østover så mye som mulig, og hvis Sovjetunionen slapp grepet om Polen, ville det polske kommunistpartiet (PZPR) miste kontrollen. Derfor var det lite rom for reform og folkestyre, både i innenrikspolitikken og i forholdet til Sovjetunionen. Dette dilemmaet hjemsøkte fortsatt de polske kommunistene på 1980-tallet: Da Sovjetunionen endelig løsnet grepet om Polen, mistet PZPR raskt makten.

Polen 1956-1970: Gomulka bringer håp og stagnasjon

Det såkalte Poznan-opprøret i 1956 markerte et brudd i Polens etterkrigshistorie. Gjennom omfattende protester fikk det polske folket presset igjennom kravet om at Gomulka måtte gjeninnsettes som partisekretær. Frykten for omfattende militær motstand gjorde at den sovjetiske ledelsen måtte skrinlegge tanken om intervensjon i Polen for å stabilisere situasjonen.

Over 300 000 polakker samlet seg for å høre Gomulkas seierstale i oktober 1956, den største folkeansamlingen av dette slaget frem til pavebesøket i 1978, og et tydelig uttrykk for motstand mot det sovjetiske overherredømmet. Den nye partisekretærens politikk de første årene forsterket de polske særpregene som hadde vokst frem etter krigen: Kirken ble mer uavhengig, landbruket i stor grad avkollektivisert og sensuren lettet. De første årene oppnådde Gomulka også gode resultater, og dermed stor popularitet. I perioden 1956-58 vokste for første gang på mange år nasjonalinntekten mer enn investeringene, og også landbruksproduksjonen økte.¹⁹

Med tiden viste det seg imidlertid at Gomulka ikke var den reformatoren det polske folket håpet at han skulle bli. Den nye lederen hadde en tydelig forståelse av grensene de sovjetiske kommunistene hadde lagt for hans virksomhet, og forholdt seg til disse. Dermed ble omfanget av reelle reformer sterkt begrenset, samtidig som de polske myndighetene fortsatt forholdt seg lojale overfor naboen i øst. Samtidig hadde Gomulka trekk av dogmatisme i sin kommunistiske overbevisning og strammet etter hvert inn sensurreglementet og senket takhøyden for ideologiske avvik i partiet. Regimets forhold til den katolske kirken forverret seg også i dette tidsrommet på grunn av Gomulkas forsøk på å styrke kommunistpartiets posisjon i samfunnet på bekostning av

---

¹⁸ Vladislav Zubok og Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War : From Stalin to Khrushchev* (Cambridge: Harvard University Press, 1996), 1-8.

¹⁹ Paczkowski: *The Spring Will Be Ours...*, 281.

kirken. Utover 1960-tallet økte de økonomiske problemene igjen, og i stedet for å innføre politiske reformer strammet Gomulka inn på befolkningens friheter.

Den tidligere nasjonalhelten ble derfor stadig mindre populær, og den folkelige misnøyen fikk i økende grad konkret utløp. I 1968 ble et studentopprør slått ned. I desember 1970 innførte Gomulka en kraftig prisøkning, og over hundre arbeidere ble drept i opptøyene som fulgte. Denne hendelsen gjorde at både partiet og befolkningen mistet tålmodigheten med Gomulka. Edvard Gierek ble den nye førstesekretæren i PZPR og opphevet raskt prisøkningene.

Polen 1970-1980: Giereks økonomiske opptur og kollaps

Som forskeren Sven Holtsmark påpeker, bekreftet hendelsene i 1970 for den polske befolkningen lærdommen fra 1956, og dette skulle også skulle bli gjentatt i 1976, 1980-81 og 1988-89: Myndighetenes bestemmelser kunne omgjøres hvis de ble møtt med demonstrasjoner, protestene kunne skape endringer på topplan i partiet, og Sovjetunionen viste vilje til kompromiss og til å la polakkene håndtere sine egne kriser.²⁰

Gierek klarte imidlertid å stilne de folkelige protestene de første årene ved hjelp av sin økonomiske politikk. Økt produksjon av konsumvarer, finansiert av vestlige lån, førte til at nasjonalinntekten økte med 10 % hvert år fra 1972 til 1974 og den årlige reelle lønnsveksten var på 7 %.²¹ Den nye lederen bedret også kommunistpartiets forhold til kirken. Mangelen på gjennomgripende politiske og økonomiske reformer førte imidlertid Polen ut i et katastrofalt økonomisk uføre. De utenlandske lånene skulle finansieres ved å selge polske varer til Vesten, men produksjonen var ineffektiv, og kvaliteten på varene var for lav. Som det bitende ble sagt noen år senere: "Polens beste produkt er flaskehalsen".²² I likhet med sin forgjenger Gomulka ble Gierek stadig mer upopulær blant det polske folket etter de første årenes suksess.

I 1976 forsøkte de polske kommunistene nok en gang å bedre økonomien ved hjelp av en plutselig prisøkning. Også denne gangen ble de møtt med demonstrasjoner og protester, som nok en gang ble slått ned. Allikevel fikk dette opprøret stor betydning. Det dannet bakgrunnen for etableringen av Komiteen for arbeidernes forsvar, KOR. KOR var opprinnelig en gruppe intellektuelle dissidenter som ønsket å hjelpe arbeidere som ble tiltalt av myndighetene for å ha deltatt i streikene i 1976. Gruppen fikk imidlertid en langt viktigere posisjon gjennom sin rolle som brobygger mellom intelligentsiaen og arbeiderne. Mens arbeiderne ikke hadde deltatt i studentopprøret i 1968, hadde de intellektuelle forholdt seg passive under arbeiderkampene i 1970. Det var nettopp

---

²⁰ Sven G. Holtsmark, "Challenge and retreat : The erosion of Soviet power in Poland 1970-1989", i *Forsvarsstudier* 2 (1991), 17.

²¹ Paczkowski: *The Spring Will Be Ours...*, 355.

²² Edward Lipinski, sitert i Garton Ash, *The Polish Revolution*, 110-111.

alliansen mellom disse to gruppene som skapte den polske opposisjonens styrke i 1980-81. Holtsmark hevder at KOR var "eminently successful" i sitt bevisste forsøk på å overskride gapet mellom intellektuelle og arbeidere.²³ Et viktig skritt var tatt på veien mot Solidaritet.

På slutten av Giereks tid som partisekretær hadde Polen 20 milliarder dollar i utenlandsgjeld, like mye som hele Sovjetunionen. Dermed hadde PZPR mislyktes med å undertrykke arbeiderne med Bieruts stalinisme, å avlede dem med Gomulkas ufullstendige reformer og å kjøpe dem med Giereks lånefinansierte penger. Problemene tårnet seg opp for partiet, og Gierek måtte gå av i 1980.

Paven og kirkens betydning

Mange store ord er brukt for å forsøke å forstå og forklare betydningen av at polakken Karol Wojtyla 16. oktober 1978 ble pave Johannes Paul II. Den norske journalisten og forfatteren Jahn Otto Johansen skriver at dette var dét personvalg, ved siden av den sovjetiske partilederen Mikhail Gorbatsjov, som mer enn noe bestemte utviklingen i øst.²⁴ Historikeren Marcin Zaremba påstår at valget av Wojtyla var "et større sjokk for det polske politbyrået enn amerikanernes månelanding var for russerne".²⁵ Timothy Garton Ash skriver at alle under pavebesøket i Polen i 1979 kunne se at Polen ikke var en kommunistisk nasjon, bare en kommunistisk stat.²⁶

På dette tidspunktet hadde den katolske kirken en over tusenårig historie i Polen og var den sterkeste bæreren av polsk nasjonal identitet. Denne posisjonen hadde kirken blant annet vunnet under den over hundre år lange delingen av Polen. Etter andre verdenskrig stod den katolske kirken i Polen sterkere enn noen gang. En av grunnene til dette var at jødeutryddelsene og grenseendringene under og etter krigen gjorde at andelen katolikker i landet hadde økt fra 66 % i 1921 til 96 % i 1945.²⁷ Kirkens sterke folkelige forankring gjorde at PZPR ikke noen gang var i stand til å innføre en ateistisk statsordning på samme måte som Sovjetunionen gjorde. Hvis religion er opium for folket, var den polske kommuniststatens stabilitet avhengig av at folket ikke ble fratatt sitt opium.

Gomulka hadde som nevnt gjort et forsøk på 1960-tallet på å styrke statens posisjon på bekostning av kirken. Frem til 1978 var imidlertid staten og kirken omtrent jevnbyrdige, og partene hadde funnet en relativt velfungerende sameksistens hvor de var forsiktige med å kritisere hverandre. Pavevalget ble et vendepunkt hvor kirken ble styrket på bekostning av regimet. Etter denne hendelsen mistet partiet sine illusjoner om å skape en sekulær stat.

---

²³ Holtsmark, "Challenge and retreat...", 20.

²⁴ Jahn Otto Johansen, "Det ny-gamle Øst-Europa", i *Det sikkerhetspolitiske bibliotek* 14 (1990), 5.

²⁵ Marcin Zaremba, "Karol Wojtyla the Pope : Complications for Comrades of the Polish United Worker's Party", i *Cold War History* 3 (2005), 317.

²⁶ Garton Ash, *The Polish Revolution*, 32.

²⁷ Davies, *Heart of Europe...*, 10.

Samtidig hadde kirken økt sin kontakt med opposisjonen. Mens den tidligere opposisjonsbevegelsen hadde forsøkt å legitimere seg selv ved å titulere seg "sanne marxister", snakket KOR om menneskerettigheter og "dialog med nasjonen". Dermed ble det lettere for kirken å støtte de opposisjonelle.²⁸

Regimet mislikte kraftig den økende kontakten mellom kirken og opposisjonen. Et polsk åndelig overhode i Vatikanet, utenfor partiets kontroll, skapte ytterlige problemer for PZPR. Partiledelsen hadde ikke noe annet valg enn å sende et gratulasjonstelegram til den nye paven, og erklærte senere at Polen gjerne tok imot pavebesøk hvis man fant et passende tidspunkt. Allikevel ble følgende kodete beskjed sendt til ambassaden i Roma: "*13th December 1978 Undertake active operations to persuade the Vatican about the inexpediency of the Pope's arrival in Poland in 1979*".²⁹

Presset fra folket og kirken var allikevel umulig å motstå. Johannes Paul II besøkte Polen 2.-10. juli 1979. Kommunistene forsøkte å sole seg i glansen av den nye folkehelten, men klarte ikke å hindre pavens mer og mindre subtile hint om rett til selvbestemmelse og trosfrihet for det polske folket. Og, minst like viktig, de klarte ikke å motarbeide fellesskapsfølelsen hos de mange millioner polakkene som forentes i noe som var utenfor partiet. Slik ble et frø sådd til en folkelig massebevegelse i nær kontakt med kirken.

Polen 1980-1990: Sluttoppgjøret

Det polske kommunistpartiet slet i 1980 med store problemer: Enorm utenlandsgjeld, korrupsjon, ideologisk smuldring og manglende tillit fra folket. Den norske ambassaden i Warszawa kunne i 1981 melde at partiets kampanje mot "anti-sosialistiske elementer" hadde ført til at t-skjorter og buttons med påskriften "E.A.", en forkortelse for "element anty-socjalistyczny", hadde blitt et motefenomen hos polske ungdommer.³⁰ Den ideologiske logikken var tydelig: Hvis partiets definisjon av sosialisme var den eneste akseptable, var flertallet av polakkene anti-sosialistiske elementer.

Allikevel var det en ny prisøkning, iverksatt 1. juli 1980, som ble begynnelsen på Solidaritet. For første gang var det ikke mulig for regimet å bestikke de streikende med lokale lønnsøkninger. Streiken endte med undertegningen av en 21-punkts-avtale med myndighetene som blant annet åpnet for frie fagforeninger, streikerett og lettelser i sensuren. Solidaritet fikk raskt ca 10 millioner medlemmer og ble en betydelig utfordrer til kommunistpartiet om makten i Polen.

Med tanke på de kommunistiske ideologene Karl Marx og Friedrich Engels' berømte slagord "Proletarer i alle land, foren dere!", ligger det en betydelig historisk ironi i den undertrykkende

---

²⁸ Håvard Rønne Faanes, "'Ved Gud, hva skal vi gjøre nå?': Polske myndigheters reaksjoner på utnevnelsen av pave Johannes Paul II den 16. oktober 1978", hovedoppgave i historie, NTNU, 2004, 43.

²⁹ Zaremba, "Karol Wojtyła the Pope...", 326.

³⁰ Utenriksdepartementets arkiv (UD) 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 17.06.1981.

innsatsen de kommunistiske regimene i Polen og Sovjetunionen la i å *hindre* de polske proletarene i å forene seg. Faren for sovjetisk intervensjon for å knuse opposisjonen ble regnet som ekstra stor i desember 1980 og mars/april 1981, og de polske myndighetenes retorikk mot fagforeningen var krass. I andre halvdel av 1981 økte konfrontasjonsnivået i Polen. Myndighetene anklaget Solidaritet for radikalisering, og i Vesten var frykten for en sovjetisk intervensjon stor. At Wojciech Jaruzelski, som fra oktober 1981 var både forsvarsminister, statsminister og partileder, innførte unntakstilstand 13. desember 1981, kom imidlertid som en overraskelse på de fleste. Solidaritet ble suspendert og flere av lederne internert.

Jaruzelski lovte å fortsette reformene, bare i et langsommere tempo enn Solidaritet hadde ønsket, og hevet unntakstilstanden i 1983. Danningen av Undergrunns-Solidaritet, sanksjonstiltakene fra NATO-landene og tildelingen av Nobels fredspris til Lech Walesa i 1983 er imidlertid eksempler på regimets manglende støtte, både nasjonalt og internasjonalt. Problemene i Polen fortsatte, og i 1986 hadde utenlandsgjelden økt til 33.5 milliarder dollar.³¹ Etter en ny streikebølge i 1988 måtte det svekkede regimet gå til forhandlingsbordet med Solidaritet og godta valgreformer. Selv om de nye valglovene var konstruert for å sikre regimet fortsatt makt manglet PZPR støtte både fra folket og flere av sine egne politikere. Partiet gikk på et sviende tap. Dermed ble Tadeusz Mazowiecki fra Solidaritet Øst-Europas første ikke-kommunistiske statsminister siden 1940-tallet. I desember samme år ble det kommunistiske styresettet forlatt. Polen hadde fått en ny start.

Hva var Solidaritet?

Umiddelbart etter etableringen av Solidaritet ble det stilt spørsmål ved organisasjonens karakter: Var det en fagbevegelse eller en politisk bevegelse? Det beste svaret er at den var begge deler. Slik det polske samfunnet var organisert, var en fri fagforening per definisjon en politisk bevegelse siden den utfordret den eksisterende samfunnsordningen.

Solidaritet framsto på mange måter i skarp kontrast til kommunistregimet: Bevegelsens unge medlemmer, brede folkelige støtte og lojalitet til tanken om ikkevold tok seg godt ut sammenlignet med kommunistpartiets gamle menn med få tilhengere og flere tilfeller av bruk av vold mot sitt eget folk på rullebladet. I tillegg var fagforeningens krav om avhold fra rusmidler bemerkelsesverdig i et samfunn hvor anslagsvis en million innbyggere var alkoholikere og 40 % av alkoholen ble inntatt på arbeidsplassen.³²

Solidaritet fremstod kort sagt som folkelig, demokratisk og fremtidsrettet, og hadde i den forstand den perfekte frontfiguren. Elektrikeren Lech Walesa hadde alt som trengtes for å vinne det

---

³¹ Paczkowski, *The Spring Will Be Ours...*, 477.

³² Garton Ash, *The Polish Revolution*, 30.

polske og det internasjonale samfunnets støtte: Han hadde arbeiderbakgrunn og var folkelig, veltalende og engasjerende, men fremstod samtidig som en moderat og realistisk opposisjonell. Walesas posisjon blant det polske folket vises best i at den eneste av Solidaritets kandidater som *ikke* vant én av de mulige plassene i nasjonalforeningen Sejmen i 1989, også var den eneste som ikke var avbildet sammen med Walesa på valgplakaten.³³

Men Solidaritet var ikke utelukkende en sammensveiset gruppe med felles mål og en sterk leder. Blant de mange millioner medlemmene var det mange sterke viljer og mye uenighet. Som Timothy Garton Ash påpeker, er påstanden om at Lech Walesa mistet kontrollen over Solidaritet før innføringen av unntakstilstanden en misforståelse av hva slags organisasjon det var snakk om.³⁴ Walesa var ikke en general som ledet en lojal hær. Det var heller Solidaritet som mistet kontrollen over seg selv, ved at bevegelsen ble fraksjonert.

I dette ligger også noe av hemmeligheten bak Solidaritets enorme oppslutning: Misnøyen med den felles fienden PZPR var så sterk at store deler av folket kunne forenes i et forsøk på å bekjempe regimet, selv om de kunne enes om lite annet. Derfor ble også bevegelsen raskt splintret etter at motstanderen ble overvunnet.

Jaruzelski og muligheten for sovjetisk intervensjon

Partileder og statsminister Wojciech Jaruzelskis motiver for erklæringen av unntakstilstand i desember 1981 har vært kraftig omdiskutert. Dels har dette rot i at personen Jaruzelski var vanskelig å forstå. Etter at familien hans ble deportert til Sibir under andre verdenskrig, fikk Jaruzelski en lysende karriere i den sovjetiske, og siden den polske, hæren. Han var militær til fingerspissene, den norske ambassadøren i Beograd ble i 1981 fortalt av sin polske kollega at Jaruzelski var så preget av sin offisersbakgrunn at han en gang i India ”kom i forlegenhet da protokollen foreskrev sivilt antrekk, hvilket han aldri hadde brukt”.³⁵ Denne gjennomført militære bakgrunnen gjorde Jaruzelski vanskelig å forstå for politiske analytikere.

Hovedspørsmålet om Jaruzelskis motiver har vært hvorvidt han innførte unntakstilstanden for å videreføre kommunistenes, og dermed sin egen, makt i Polen, eller om det var den eneste måten å unngå en Warszawapaktintervensjon ledet av Sovjetunionen. Dette ble spissformulert til spørsmålet om han var en lojal sovjetkommunist eller en polsk patriot. Selv har Jaruzelski insistert på at det sistnevnte alternativet er det riktige. Forskning gjennomført i østblokkarkiver som har blitt åpnet etter den kalde krigens slutt, antyder imidlertid at dette på ingen måte er hele sannheten.

---

³³ Davies, *Heart of Europe...*, 418.

³⁴ Garton Ash, *The Polish Revolution*, 302.

³⁵ UD 25.4/91, ambassaden i Beograd til UD, 04.11.1981.

Det er ingen tvil om at SUKP fra begynnelsen av uroen i Gdansk i august 1980 la kraftig press på de polske lederne for å gjenopprette orden. De sovjetiske lederne var svært bekymret for spredning av arbeiderprotestene fra Polen til andre Warszawapaktland, inkludert Sovjetunionen som selv hadde opplevd flere tilfeller av organisert arbeidsstans. Arkivfunn har også gjort det klart at det fantes omfattende planer for en Warszawapaktintervensjon, og at de sovjetiske lederne kanskje også vurderte å gjennomføre denne allerede før undertegnelsen av Gdansk-avtalen.³⁶ Disse funnene viser imidlertid at spørsmålet om intervensjon hadde en ukjent og, for mange, uventet utvikling.

Når det gjelder hendelsene i 1980, synes den nye informasjonen å samsvare med Jaruzelskis påstand om at Sovjetunionen ville intervensjon hvis situasjonen i Polen kom ut av kontroll. Blant annet var de sovjetiske lederne klare til å sende inn tropper for å hjelpe de polske kommunistene å innføre unntakstilstand i desember 1980, men de polske lederne Stanislaw Kania og Wojciech Jaruzelski nektet å være med på gjennomføringen av dette.³⁷

I 1981 synes imidlertid de sovjetiske prioriteringene å endres. Intervensjon ble et stadig mer uaktuelt alternativ. Wojtech Mastny hevder at denne omprioriteringen skjedde i april 1981 og at intervensjon etter dette bare var en reserveløsning.³⁸ To momenter kan bidra til å forklare denne holdningsendringen. Det ene er utnevnelsen av Jaruzelski som statsminister i februar 1981, i tillegg til forsvarministerposisjonen han allerede hadde. De sovjetiske lederne anså Jaruzelski som mer lojal og handlekraftig enn partilederen Kania i håndteringen av problemene, og var villige til å tiltro ham mer ansvar for utviklingen i landet. Det andre momentet er de enorme kostnadene en sovjetisk intervensjon ville hatt. I tillegg til de militære utgiftene, som ville komme i tillegg til de stadig økende kostnadene fra intervensjonen i Afghanistan, ville Sovjet få ansvaret for den skakkjorte polske økonomien. Samtidig måtte de regne med å bli straffet av internasjonale sanksjoner. En intern polsk løsning ville være en langt billigere og enklere løsning for russerne.

Arkivfunnene viser også at innføringen av unntakstilstanden ikke utelukkende var en desperat og uønsket reaksjon på den stadig mer spente situasjonen i Polen utover 1981. Allerede 22. oktober 1980 tok Jaruzelski som forsvarsminister initiativet til å opprette en arbeidsgruppe med militær-offiserer for å forberede erklæring av unntakstilstand.³⁹ Kun én uke etter at han ble statsminister i februar 1981 og ba det polske folket om forsoning med staten, ble det gjennomført en hemmelig øvelse på innføring av unntakstilstand med massearrest og internering.⁴⁰

---

³⁶ Mark Kramer, "'In Case Military Assistance Is Provided To Poland' : Soviet Preparations for Military Contingencies, August 1980", i *Cold War International History Project (CWIHP) Bulletin* 11 (1998), 102-103.

³⁷ Kramer, "'In Case Military Assistance Is Provided To Poland'...", 106.

³⁸ Mastny, "The Warsaw Pact as History", 52.

³⁹ Wojtech Mastny, "The Soviet non-invasion of Poland in 1980/81 and the end of the Cold War", i *CWIHP Working Paper* 23 (1998), 9.

⁴⁰ Mastny, "The Soviet non-invasion...", 18-19.

Det kanskje mest overraskende som er funnet i det nye kildematerialet, er dokumentene som antyder at situasjonen i desember 1981 var den motsatte av i desember 1980. Mens Kania og Jaruzelski avsto å innføre unntakstilstand med sovjetisk hjelp i 1980, viser de nye arkivfunnene at Jaruzelski ett år senere truet de sovjetiske lederne med å utsette unntakstilstanden hvis han ikke fikk innfridd et antall løfter, blant annet om militær hjelp hvis operasjonen gikk galt.⁴¹ Harvardforskeren Mark Kramer påstår at disse nye bevisene "overwhelmingly suggests" at Jaruzelskis rolle i desember 1981 var en annen enn den polske generalen selv har hevdet.⁴²

Selv om det tilsynelatende er kastet nytt lys på de polske og sovjetiske ledernes intensjoner og handlinger under den polske krisen, er det allikevel ikke mulig å si med sikkerhet at en sovjetisk intervensjon var en umulighet i desember 1981. Forskeren Matthew Ouimet påpeker riktignok i sin bok om Brezjnevdoktrinen, etter grundige studier i sovjetiske arkiver, at det ikke finnes bevis på at det noen gang var flertall for en intervensjon i SUKPs ledelse.⁴³ Det virker imidlertid som Ouimet glemmer et poeng som Timothy Garton Ash understreker forbilledlig klart: Vi kan aldri vite med sikkerhet hvorvidt Sovjetunionen ville invadert Polen, fordi lederne i SUKP ikke visste sikkert selv hva de skulle gjøre.⁴⁴ Både i 1956 og 1968 viste de sovjetiske lederne en liknende forvirring og usikkerhet. Selv om SUKP ikke ønsket det, kunne det ha kommet til et punkt hvor Sovjetunionen allikevel invaderte Polen.

Norge og Polen 1945-1980

Norge hadde relativt lite kontakt med Øst-Europa under den kalde krigen. Med unntak av Jugoslavia, var imidlertid Polen det østeuropeiske landet Norge hadde mest omfattende forbindelser med, særlig i perioden rundt 1955-65, og på 1970-tallet.

De første årene etter krigen hadde Arbeiderpartiet gode kontakter til det polske sosialistpartiet (PPS). Kontakten begynte med at PPS-statsministeren Edward Osóbka-Morawski inviterte norske sosialister til å besøke Polen, sannsynligvis som ledd i et forsøk på å styrke det polske sosialistpartiets posisjon i forhold til kommunistpartiet. Arbeiderpartiet anså i de første etterkrigsårene PPS som sitt søsterparti i Polen, og det ble knyttet personlige vennskapsbånd mellom partiene. I løpet av sommeren 1947, etter at kommunistpartiet hadde festet grepet ytterligere i Polen, ga imidlertid

---

⁴¹ Se bl.a Mark Kramer, "Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981", i *CWIHP Bulletin* 11 (1998), 5; Mastny: *The Soviet non-invasion...*, 29.

⁴² Kramer: "Jaruzelski, the Soviet Union...", 10.

⁴³ Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy* (Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2003), 7 og 131-242.

⁴⁴ Garton Ash, *The Polish Revolution*, 356-363.

Arbeiderpartiet opp håpet om et fritt og selvstendig PPS.⁴⁵ Den norsk-polske kontakten var deretter på et lavmål frem til 1956, og Norge avviste også polske følere om økt kulturell kontakt tidlig på 1950-tallet.⁴⁶

Med Gomulkas tilbakekomst i den polske partiledelsen i 1956 begynte det som har blitt kalt en "forsinket brobyggingspolitikk"⁴⁷ med polakkene. Gomulka ønsket å markere en egen nasjonal profil der det var mulig i utenrikspolitikken, og bedret blant annet kontaktene vestover. De polske myndighetene markerte seg som en tydelig tilhenger av avspenning i Europa, noe som var naturlig tatt i betraktning landets utsatte geografiske plassering mellom Sovjetunionen og det tyske landområdet. Avspenningstanken var sentral også i norsk Europa-politikk på dette tidspunktet, og ble derfor et hovedelement i de norsk-polske samtale. Dialogen og samarbeidet med Polen ble også et element i det norske selvbildet som brobygger mellom blokkene under den kalde krigen.

Historikeren Martin Halvorsen oppgir i sin hovedoppgave om den norske østpolitikken fra 1962 til 1972 fire årsaker til det forbedrede norsk-polske forholdet under Gomulkas styre i Polen:

- Et felles ønske om brobygging og nedbygging av jernteppet, samt polsk interesse for norsk base- og atompolitikk som mulig mønster for egen politikk.
- Norge opplevde Polen som lettere å samarbeide med enn de fleste østblokkland.
- Stor norsk forståelse for polske synspunkter, blant annet frykten for Tyskland og for konsekvensene av øst/vest-konflikten.
- God personlig kjemi mellom utenriksministrene Halvard Lange og Adam Rapacki og mellom utenrikspolitiske tjenestemenn.⁴⁸

Endringen i de norske myndighetenes holdning til det polske regimet er tydelig hos Utenriksdepartementets tjenestemenn, som i 1957 anbefalte en positiv holdning til polske ønsker om kreditter, økt handel og utvidete kulturelle kontakter.⁴⁹ De diplomatiske forbindelsene ble også, etter polsk initiativ, oppgradert fra legasjon til ambassade i 1957. Gjensidige utenriksministerbesøk mellom Lange og Rapacki ble gjennomført i 1958 og 1959.

Den mest betydningsfulle delen av det norsk-polske samarbeidet, var drøftingen av elementene i den såkalte Rapackiplanen, i revidert form kjent som Gomulkaplanen, om militær uttynning og atomvåpenfri sone i Sentral-Europa. Landene som skulle omfattes av nedrustningen var NATO-landet Vest-Tyskland, samt Polen, Øst-Tyskland og Tsjekkoslovakia fra Warszawapakten. Planen

⁴⁵ Dagfinn Chr. Selvaag, ""With malice toward none and charity toward all, while jealously guarding her economic interests abroad" : Øst-Europa i norsk utenrikspolitikk 1945-50", hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991, 56-63.

⁴⁶ Riksarkivet (RA): UD 34.4/91, legasjonen i Warszawa til UD, 15.09.1952; RA: UD 34.4/91, legasjonen i Warszawa til UD, 15.01.1953.

⁴⁷ Anders Kjølberg, "Norges forhold til Russland og Øst-Europa", i *Norges utenrikspolitikk*, redigert av Torbjørn L. Knutsen, Svein Gjerdåker og Gunnar M. Sørbo, 2. utgave (Oslo/Bergen: Chr. Michelsens institutt/Cappelen Akademisk Forlag, 1997), 365.

⁴⁸ Halvorsen, "Østpolitikken...", 32-33.

⁴⁹ RA: UD 34.4/91, notat fra 4. politiske kontor, 27.03.1957.

ble først lagt frem av den polske utenriksministeren Rapacki. En lignende idé hadde imidlertid blitt presentert av den amerikanske diplomaten George Kennan, som blant annet var arkitekten bak den amerikanske containment-politikken under den kalde krigen. Målet for begge disse to var å redusere spenningen mellom blokkene og redusere risikoen for en ny krig midt i Europa.

Tanken om nedrustning i Sentral-Europa samsvarte godt med den norske statsministeren Einar Gerhardsens syn på europeisk blokkpolitikk. Gerhardsen var blant de norske toppolitikere i perioden som hadde mest tro på samarbeid mellom blokkene. I et ikke ubetydelig øyeblikk i norsk NATO-historie uttrykte den norske statsministeren interesse for Rapackiplanen i en tale i alliansen i 1957, men møtte sterk kritikk fra de allierte for sitt utspill. Kritikken kom hovedsaklig fordi de andre NATO-landene mente planen ville svekke NATOs militære slagkraft mer enn Warszawapaktens. De norske myndighetene presenterte deretter en modifisert versjon av planen internt i NATO, men heller ikke denne vant tilslutning fra de allierte.⁵⁰ Som historikerne Knut Einar Eriksen og Rolf Tamnes påpeker, var imidlertid den norske støtten til Rapackiplanen også en del av en norsk strategi om å løsne båndene innad i Warszawapakten.⁵¹ Polen hadde på sin side et lignende mål om å svekke Norges bånd til NATO. Selv om enkelte allierte var bekymret for den norske østpolitikken på 1960-tallet, forholdt Norge seg allikevel i hovedtrekk lojalt til NATOs politikk.

Fra midten av 1960-tallet ble den norsk-polske kontakten svekket, blant annet fordi den internasjonale avspenningen førte til mer omfattende internasjonale drøftinger mellom NATO- og Warszawapaktilandene. Dermed ble behovet for bilaterale kontakter mindre. Allikevel het det i 1967, i et notat fra Utenriksdepartementet, at det norsk-polske forholdet var "så godt som det er mulig mellom to land som har forskjellige samfunnssystemer og tilhører ulike forsvarsallianser".⁵²

På ett punkt lå faktisk også den norske politikken nærmere den polske enn den offisielle NATO-linjen: I spørsmålet om den polsk-tyske grenselinjen, som ble flyttet vestover etter andre verdenskrig og fortsatt var bestridt av Vest-Tyskland. Både utenriksminister Lange og hans etterfølger John Lyng fra Høyre uttalte i Stortinget at det var vanskelig å se for seg en grenserevisjon så lang tid etter andre verdenskrig. I klassifiserte dokumenter i Utenriksdepartementet var tonen enda tydeligere: Ambassaden i Warszawa mente Norge burde påvirke tyskerne til en mer realistisk og mindre "stram og retthaverisk" holdning til spørsmålet, og 5. politiske kontor var enig i at Norge underhånden burde oppmuntre til et "mer konstruktivt vest-tysk bidrag" til den europeiske avspenningen.⁵³ Dette avviket fra NATO-linjen ble imidlertid akseptabelt fordi norske myndigheter helt fram til den tysk-polske grenseavtalen i 1970 offisielt unngikk å motgå Vest-Tysklands og NATOs syn direkte.

---

⁵⁰ Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 221-223.

⁵¹ Rolf Tamnes og Knut Einar Eriksen, "Norge og NATO under den kalde krigen", i *NATO 50 år*, red. av Chris Prebensen og Nils Skarland (Oslo: Den Norske Atlanterhavskomiteé, 1999), 15. Se også: Eriksen og Pharo, *Kald krig og internasjonalisering*, 221-222.

⁵² UD 34.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 20.04.1967.

⁵³ UD 34.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 26.10.1965; UD 34.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.11.1965.

Etter Warszawapaktens intervensjon i Tsjekkoslovakia i 1968 reagerte Norge kraftig, og kontakten med de østeuropeiske landene ble nok en gang redusert til et lavmål. Fra og med statssekretær Fridtjof Jacobsens besøk i Polen i november 1969 bedret imidlertid forholdet mellom Norge og Polen seg igjen. I 1970 ble det gjennomført en norsk-polsk rundebordskonferanse og initiativet ble gjentatt i 1971, 1973 og 1977. Hovedtemaet på konferansene var nedrustnings-spørsmål, og arrangøren på norsk side var Nedrustningsutvalget.

I løpet av 1970-tallet var det også en omfattende besøksutveksling på politisk nivå: Statsminister Trygve Bratteli besøkte Polen i 1974, mens hans kollega Piotr Jaroszewicz kom til Norge i 1977 og Polens utenriksminister Stefan Olszowski var i Norge i 1972. I tillegg ble det gjennomført seksten fagstatsrådsbesøk, fire viseutenriksminister-/statssekretærutvekslinger og et gjensidig besøk av parlamentarikerdelegasjoner i løpet av tiåret.⁵⁴ Ambassaden i Warszawa advarte i 1973 om at de var i tvil om hvorvidt det var heldig at det var planlagt tre norsk-polske ministerutvekslinger i løpet av en måned i perioden mai-juni, siden de fryktet at polakkene ville tillegge dette større betydning enn det var tiltenkt fra norsk side.⁵⁵ Forholdet mellom Norge og Polen var altså fortsatt godt ved inngangen til 1980-tallet, den ulike blokktilhørigheten tatt i betraktning.

---

⁵⁴ UD 34.4/91, notat, 01.07.1989.

⁵⁵ UD 34.4/91, ambassaden i Waszawa til UD, 09.04.1973.

3. Januar 1980-desember 1981: ”Nå gjelder det å holde kjeft!”

I 1980 var den kalde krigen på vei inn i en ny fase. I begge supermaktene var betydelige endringer på gang. USAs tro på detente var i ferd med å bli svekket. Ronald Reagan, som vant det amerikanske presidentvalget dette året, skulle komme til å gjeninnføre en mer kompromissløs amerikansk linje overfor Sovjetunionen utover 1980-tallet. Russerne hadde på sin side markert sine fortsatte utenrikspolitiske ambisjoner med inntoget i Afghanistan i 1979. Allikevel skulle de neste årene føre med seg store endringer, også i Sovjetunionen. De økonomiske problemene var økende, Afghanistan ble et gigantisk tapsprosjekt og et generasjonsskifte i ledelsen var på gang. 1980-tallet i Sovjetunionen kom til å kulminere med Mikhail Gorbatsjovs reformpolitikk og murens fall.

Norge hadde, som et lite land i NATO, naturligvis begrenset innflytelse på supermaktrivaliseringen. De norske myndighetene hadde allikevel sine utenrikspolitiske mål i blokkpolitikken og forsøkte å forfølge disse med de tilgjengelige hjelpemidlene. Siden midten av 1950-tallet hadde Norge som nevnt vært blant de vestlige land som var mest opptatt av avspenning og rustningskontroll. Den norske regjeringen hadde også gjort forsøk på å påvirke det man oppfattet som samarbeidsvillige småstater i østblokken, blant annet Polen, gjennom dialog og samarbeid. Et av målene med østpolitikken var å bidra til opprettelse og gradvis styrking av en demokratisk opposisjon som på sikt kunne påvirke regimene i retning av økt medbestemmelse for folket. Året 1980 markerte derfor også nye muligheter for den norske østpolitikken. Den gjærende opposisjonen i Polen viste seg å representere flere av verdiene som Norge ønsket: Det var en bred bevegelse, skapt nedenfra, som var dedikert til ikke-vold og baserte seg på politiske virkemidler som streik og demonstrasjoner. Samtidig viste Solidaritet seg etter hvert å inneholde flere nærmest revolusjonære grupper med liten vilje til samarbeid med myndighetene. En slik opposisjonspolitik hadde potensial til å forverre situasjonen for den polske befolkningen.

Hovedtemaet i dette kapitlet er det norske forholdet til Polen og den polske opposisjonen i perioden august 1980 til desember 1981. Et viktig element er å se når og i hvor stor grad Norge forstod de nye mulighetene for opposisjonsarbeid i Polen. Derfor vil Utenriksdepartementets analyser av Solidaritet og det polske kommunistpartiet PZPR bli tillagt vekt. Ut fra Norges tradisjonelle ønske om å fremme demokratisk, østeuropeisk opposisjon er det rimelig å anta at etableringen av gruppen som ble til Solidaritet ble godt mottatt i Utenriksdepartementet. Bevegelsens opptreden og politikk endret seg imidlertid i løpet av det drøye

året den fikk lov å eksistere legalt. Departementets vurdering av Solidaritets utvikling og muligheter er derfor interessant å undersøke. Stortingets utenriksdebatter vil også bli gjennomgått for å kartlegge de partipolitiske vurderingene av situasjonen i Polen. I tillegg skal det redegjøres for LOs forhold til Solidaritet.

En gjennomgang og analyse av norske *vurderinger* av den polske opposisjonen og dens muligheter er imidlertid ikke tilstrekkelig. Derfor skal kapitlet også ta for seg hvordan Norge forsøkte å *bidra* til den polske reformprosessen. Den internasjonale situasjon var ikke så ukomplisert at Norge uten videre kunne sende materiell støtte til Solidaritet. Hvordan norske myndigheter kunne støtte reformarbeidet i Polen var like mye et politisk som økonomisk spørsmål. De norske synspunktene på bistand til Polen skal derfor undersøkes.

3.1 Norske politiske vurderinger av situasjonen i Polen 1980-1981

Hendelsene i Polen i 1980 var unike i østeuropeisk etterkrigshistorie. Sterke reformbevegelser i regionen var riktig nok ikke noe nytt. Både i Ungarn i 1956 og i Tsjekkoslovakia 1968 hadde sovjetkommunismens monopol blitt utfordret. I begge disse tilfellene hadde imidlertid opposisjonen oppstått i kommunistpartienes egen rekke. Samtidig hadde Sovjetunionen, riktignok i mindre grad i Tsjekkoslovakia, relativt sterke støttepunkter i partiene. Derfor stod en mer Moskva-tro ledelse klar til å overta makten etter Warszawapakt-intervensjonene. I Polen oppstod opposisjonsbevegelsen på utsiden av partiet. Den var dermed mer uregjerlig for Moskva. Samtidig understreket den massive oppslutningen om Solidaritet partiets svake stilling i det polske samfunnet. De Sovjet-lojale i partiledelsen hadde i tillegg et ekstra usikkert fundament. Det er langt fra sikkert at de ville kunne kontrollere utviklingen i Polen hvis de ble gitt makten etter en eventuell intervensjon.

Sovjetunionens mulighet til å slå tilbake den polske opposisjonen på lengre sikt forsvant sannsynligvis tidlig på høsten i 1980. Hvis man hadde klart å splitte opposisjonsbevegelsen før den virkelig hadde samlet seg, kunne partiets enerådende rolle muligens blitt sikret enda en stund. Etter at Solidaritet hadde vist seg levedyktig og populær, ble det mer og mer usannsynlig at Polen ville bli som før igjen. Det sterke folkelige samholdet, med paven i stedet for partiets førstesekretær som moralsk samlingspunkt, kunne vanskelig knuses med makt. Samtidig økte sannsynligheten for væpnet polsk motstand ved en eventuell sovjetisk-

ledet intervensjon. De polske kommunistene forsøkte derfor å få kontroll over utviklingen i stedet for å knuse reformbevegelsen. Den polske staten hadde imidlertid et stort behov for økonomisk hjelp fra utlandet. Ved å gi slik bistand med forbehold om fortsatt samarbeid mellom staten og opposisjonen i Polen, kunne de vestlige regjeringene få en viss mulighet til å påvirke situasjonen i landet.

Norsk skepsis til den gryende polske opposisjonsbevegelsen

I motsetning til hva man kunne anta, var det i Utenriksdepartementet sommeren 1980 en tydelig skepsis til den begynnende polske opposisjonsbevegelsen. Selv om Norge lenge hadde ønsket levedyktige østeuropeiske demokratibevegelser, synes det som de omfattende reformkravene fra den polske opposisjonen virket skremmende på Warszawa-ambassadør Olav Moltke-Hanssen og hans medarbeidere. Først da Solidaritet hadde oppnådd håndfaste resultater, ble støtten fra Utenriksdepartementet tydeligere.

Ambassaden hadde riktignok meldt tidlig i 1980 at en ytterligere forverring av den sosiale og økonomiske situasjonen ville skape uholdbare politisk tilstander for regimet.⁵⁶ Allikevel virker det som den overvurderte det svekkede polske regimets evne til å undertrykke bred opposisjon, og Sovjetunionens vilje til inngripen i landet. Derfor ønsket den seg tilsynelatende en mer forsiktig opposisjonsbevegelse, som fokuserte på levestandard og arbeidsspørsmål snarere enn krav om endringer i det politiske systemet.

Erfaringene fra østeuropeisk historie gjorde at dette ønsket om tilbakeholdenhet fra reformbevegelsen ikke var unaturlig. Ved Warszawapaktintervensjonene i Ungarn i 1956 og i Tsjekkoslovakia i 1968 hadde det blitt tydelig bevist at utfordring av det sovjetkommunistiske maktmonopolet ikke ble akseptert av de sovjetiske lederne. Dette påvirket selvfølgelig det vestlige synet på opposisjonens muligheter til substansielle, politiske endringer i østblokken. Følgende observasjon fra Norges ambassade er betegnende for Vestens pessimistiske syn på mulighetene for uavhengig opposisjonsvirksomhet i Polen, snaut fem måneder før Gdansk-avtalen snudde polsk politikk på hodet. Etter valget til nasjonalforsamlingen Sejmen våren 1980 ble det rapportert:

”Ved å gjennomgå de enkelte kandidaters prosentvise resultater, på høyre side av kommaet (98,..%) har herværende vestlige observatører funnet at de stemmeberettigede i ikke ubetydelig grad har benyttet anledningen til å stryke kommunistpartiets kandidater fra

---

⁵⁶ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 20.02.1980.

topp kumulert plass til fordel for lavere kumulerte, gjerne katolske/uavhengige kandidater. Dette beskjedne protestfenomenet fikk ingen innvirkning i retning av å bytte ut enhetslistens kumulerte kandidater.”⁵⁷

Forbeholdenheten overfor den voksende polske opposisjonen sommeren og høsten 1980 var et tegn på at ambassaden i Warszawa ikke fullt ut forstod de nye mulighetene for folkelig påvirkning av det polske regimet. Den økonomiske krisen og kommunistpartiets legitimitetsproblem i Polen, kombinert med Sovjetunionens egne vansker med blant annet Afghanistan og økonomien, gjorde det stadig vanskeligere for det polske partiet å styre på tvers av folkets ønske. Dermed var PZPR mer mottakelig for press nedenfra, også i saker hvor ambassaden tilsynelatende mente at endringer var utenfor rekkevidde for opposisjonen.

Før Gdansk-avtalen hadde de norske representantene i Warszawa allikevel større tillit til reformviljen i deler av PZPR enn til opposisjonen. Selv om de understreket partiets vanskeligheter, synes ambassadepersonellet å ha hatt en viss tro på kommunistenes egen evne til endring ved at en yngre, velutdannet elite skulle vinne gehør for sine reformideer. Samtidig stilte den norske ambassadesekretæren spørsmål ved om dissidentene hadde mistet bakkekontakt og forhold til de mer konkrete og jordnære problemstillinger som bredere lag av befolkningen kjempet for.⁵⁸ Henvisningen til ”konkrete og jordnære problemstillinger” var en ganske tydelig melding om at det ville være uklokt av de opposisjonelle å forsøke å fremtvinge en grunnleggende forandring i den polske samfunnsmodellen. Imidlertid hadde historien vist gjentatte ganger at de ”konkrete og jordnære” seirer som var mulige for opposisjonen, stort sett var symbolpolitikk og lønnsøkninger som landets økonomi ikke tålte.

Ironisk nok var det et ”konkret og jordnært” problem som ble begynnelsen på den polske samfunnsomveltningen: Prisøkningen på kjøtt, iverksatt 1. juli 1980. Historikerne Joseph Rothschild og Nancy Wingfield påpeker at enkelte analytikere mener at denne handlingen fra regimets side var så ”perversely suicidal” at målet må ha vært å skape protester som kunne legitimere gjeninnføring av et mer repressivt system. Dette er imidlertid, innvender de, en undervurdering av den rene, forvilledede inkompetanse under Gierek-regimets dødskrampes.⁵⁹ De sterke ordene brukes ikke helt ubegrunnet. Spiralen med prisøkninger fulgt av protester og til slutt lønnsøkninger som opphevet prisøkningene, burde ikke vært ukjent for den polske ledelsen. At dette ikke løste problemene med varemangel og ustabil valuta er selvsagt. Men så

---

⁵⁷ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 09.04.1980.

⁵⁸ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 20.05.1980.

⁵⁹ Rothschild og Wingfield, *Return to Diversity...*, 198.

lenge reelle, omfattende politiske og økonomiske reformer var uaktuelle, måtte kortsiktig desperasjon erstatte velfungerende løsninger.

Protestene mot prisøkningene ble raskt blandet med andre krav, og fikk en politisk slagside. Samtidig oppviste de streikende polske arbeiderne i august 1980 en bemerkelsesverdig selvdisciplin og et tilsvarende samhold. Det som skilte denne streiken fra de tidligere, var at arbeiderne på Gdansk-verftet takket nei til et fordelaktig forslag til lokal løsning i solidaritet med andre streikende arbeidere. Dermed var det ikke lenger mulig for regimet å splitte opposisjonen ved hjelp av økonomiske midler. At de streikende i det hele tatt klarte å oppnå reelle forhandlinger med regjeringen om sine 21 omfattende krav, var et tegn på deres styrke og regimets svekkelse.

Selv om situasjonen i Polen var uoversiktlig, ville det på dette tidspunktet ikke være unaturlig med en forsiktig norsk begeistring for utviklingen. De streikende hadde vist at de hadde bred støtte i folket, og at de i første omgang ønsket å reformere det polske samfunnet gjennom forhandlinger med kommunistpartiet. Den norske skepsisen til den polske opposisjonens virkelighetsforståelse fortsatte allikevel. Årsaken til denne negative holdningen synes å være frykt for at utviklingen gikk for raskt og at de streikende til slutt kunne tape det de allerede hadde vunnet, ved å kreve mer enn PZPR kunne godta. I Utenriksdepartementets 5. politiske kontor, kontoret for østblokken og øst/vest-spørsmål, ble det så sent som 26. august 1980 understreket at den videre utviklingen i Polen var avhengig av hvorvidt de streikende hadde en realistisk vurdering av rammene og fristene regjeringen arbeidet innenfor, som kontoret tydelig antydte ble satt av Sovjetunionen. To dager før avtalen mellom regjeringen og opposisjonen sendte ambassaden i Warszawa hjem en rapport om situasjonen. Her ble det konstatert at de streikendes "følelsesmessige engasjement og tro på egne krefter og makt", samt "mistro til ekspertløsninger" utgjorde en overhengende fare for at de streikende vil overspille sine trumfkort fullstendig.⁶⁰

Økende tillit til Solidaritet

Gdansk-avtalen, som ble undertegnet av det polske regimet og Solidaritet 31. august 1980, hadde betydelige svakheter. Uklar språkføring i avtaleteksten skapte raskt strid om fortolkningen av innholdet. En strid om Solidaritets statutter måtte til polsk høyesterett for å bli løst, slik at bevegelsen faktisk kunne bli en legal fagforening i tråd med overenskomsten. Avtalen

---

⁶⁰ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 26.08.1980; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 29.08.1980.

mellom myndighetene og opposisjonen var allikevel et betydelig vendepunkt i polsk etterkrigshistorie. Den førte også med seg en endring i det norske synet på mulighetene for østeuropeiske, og spesielt polske, dissidentbevegelser.

Den tidligere skepsisen til opposisjonens muligheter ble erstattet av en forsiktig begeistring for det nye politiske landskapet i Polen. 5. politiske kontor skrev 12. september at det, selv om det var for tidlig å trekke sikre slutninger, syntes som om befolkningen i Warszawapaktlandene hadde større mulighet til å påvirke utviklingen i sine egne land enn noen gang siden invasjonen i Tsjekkoslovakia.⁶¹ Det er allikevel påfallende at denne positive holdningen ikke inntok Utenriksdepartementet før Solidaritet allerede hadde vunnet en betydelig seier over PZPR. Satt på spissen kan man si at Norge ikke anerkjente Solidaritets plass i det polske samfunnet før den polske regjeringen selv hadde gjort det.

De internasjonale aspektene ved utviklingen i Polen fikk etter Gdansk-avtalen økende oppmerksomhet i Utenriksdepartementet. Departementet mottok jevnlig både trusselvurderinger fra vestlig hold og informasjon om reaksjoner i østeuropeiske land.⁶² I oktober meldte ambassaden i Stockholm at en krisehåndteringsgruppe i svensk UD arbeidet spesielt med muligheten for en strøm av flyktninger fra Polen over Østersjøen.⁶³ I Danmark fulgte samtidig Forsvarets Efterretningstjeneste og Sikkerhedspolitisk Kontaktgruppe utviklingen nøye fra september 1980. Flyktnings spørsmålet i tilfelle voldsutøvelse i Polen var også her et viktig tema.⁶⁴ Informasjonen om beredskapen i Sverige ser allikevel ikke ut til å ha utløst noen spesielle tiltak i Utenriksdepartementet. Først sent i september 1981, nesten ett år senere, begynte departementet å forberede katastrofebistand til Polen og skaffe seg oversikt over tilgjengelige hjelpevarer.⁶⁵ Fram til desember 1980 hersket det en avventende stemning i departementet og i ambassaden i Warszawa.

Tidlig i desember 1980 økte spenningen rundt Polen til bristepunktet. Sovjetiske styrker ved den polske grensen stod i full beredskap, og også andre Warszawapaktland høynet den militære beredskapen. I all hemmelighet ble det lagt planer for hvordan Warszawapaktstyrker under militærøvelsen Soiuz skulle innta store byer og industrisentre og legge til rette for en løsning som SUKP ønsket.⁶⁶ Som beskrevet i forrige kapittel nektet Kania og Jaruzelski å

---

⁶¹ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 12.09.1980.

⁶² UD fikk også informasjon om mer kuriøse tiltak. Ambassaden i Bonn kunne varsle at DDR vedtok å ikke innføre sommertid i 1981, noe som ville skape problemer for både Forbundsrepublikken og Polen. (UD 25.4/91, ambassaden i Bonn til UD, 27.10.80.)

⁶³ UD 25.4/91, ambassaden i Stockholm til UD, 09.10.1980.

⁶⁴ Nikolaj Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, bind 6 i *Dansk udenrigspolitikks historie* (København: Gyldendal Leksikon, 2004), 33-34.

⁶⁵ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 29.09.1981.

⁶⁶ Mastny, "The Soviet Non-Invasion...", 11.

gjennomføre planen på dette tidspunktet. I Vesten var allikevel både interessen og usikkerheten rundt situasjonen stor. Dette gjenspeiles også i Utenriksdepartementets arkiver, med en markert økning i stoffmengden om Polen. Fra og med desember 1980 begynte Utenriksdepartementet også å videresende utvalgte dokumenter om situasjonen i Polen til etterretningsstaben i Forsvarets Overkommando.

4. desember produserte 5. politiske kontor to notater om situasjonen i Polen, som begge ble vist utenriksminister Knut Frydenlund. Herfra er det verdt å merke seg respekten Solidaritet hadde vunnet i departementet. Kontoret fant grunn til å ”understreke den moderasjon Solidaritets ledelse har vist i den nåværende vanskelige fase”.⁶⁷ At Solidaritet ved hjelp av streiker og streiketrusler klarte å vinne i landets høyesterett og dermed kunne bli offisielt registrert, omtales som en klar demonstrasjon av de nye maktforhold i det polske samfunn. Notatene fra 4. desember understreket også at den sovjetiske militære beredskapen rundt Polen var svært høy, og at intervensjon var en reell mulighet. Det ble imidlertid ikke uttrykt noen tydelig bekymring for spredning av konflikten dersom det skulle oppstå uro i Polen, annet enn de negative følgene på deténte og øst/vest-forholdet generelt. Mulige konsekvenser for Norge i tilfelle situasjonen i Polen skulle eskalere er heller ikke nevnt.⁶⁸ 5. desember sendte Utenriksdepartementet to meldinger til Statsministerens kontor som blant annet redegjorde for EFs og USAs syn på situasjonen i Polen.⁶⁹

Orienteringene til utenriksministeren og Statsministerens kontor viser at Polen-situasjonen fikk økt prioritet i den norske utenrikspolitikken i desember 1980. Samtidig viser innholdet i meldingene til Statsministerens kontor at Norge holdt øye med de alliertes reaksjoner. Et hovedtrekk ved den norske Polen-politikken på hele 1980-tallet er at den ble utformet med tydelig sideblikk på de alliertes politikk. Dette er ikke unaturlig. Polen ble i denne perioden et viktigere tema for NATO og situasjonen i landet ble jevnlig drøftet i alliansen. Forskeren Helene Sjørnsen skriver i sin bok om NATOs håndtering av den polske krisen at alliansen lyktes godt i å presentere en felles front og veldefinert politikk med klare mål i desember 1980.⁷⁰ Uenigheten innad i alliansen hadde imidlertid begynt å spire. 10. desember kunne Utenriksdepartementets delegasjon til Konferansen om sikkerhet og samarbeid i Europa (KSSE) i Madrid melde at USA mente at Polen-spørsmålet burde tas opp på det forestående

---

⁶⁷ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.12.1980 (“Utviklingen i Polen.”).

⁶⁸ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.12.1980 (“Utviklingen i Polen.”); UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.12.1980 (“Warszawapaktens beredskapstiltak omkring Polen.”).

⁶⁹ UD 25.4/91, UD til Statsministerens kontor, 05.12.1980 (“Situasjonen i Polen.”); UD 25.4/91, UD til Statsministerens kontor, 05.12.1980 (“NATO. Utenriksministermøte. Polen.”).

⁷⁰ Helene Sjørnsen, *The United States, Western Europe and the Polish Crisis : International Relations in the Second Cold War* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 47.

KSSE-møtet. På grunn av opprustningen i de polske grenseområdene ville USA kritisere Sovjetunionen med grunnlag i KSSE-traktaten. Amerikanerne fikk ingen tilslutning fra sine allierte, inkludert Norge, som mente at en konfrontasjon i KSSE kunne bli skadelig for utviklingen i Polen. Norge støttet heller ikke forslaget om indirekte hentydninger til situasjonen i Polen under KSSE-møtet.⁷¹

I løpet av og etter krisen i desember 1980 forsøkte Utenriksdepartementet våren 1981 å få en tydeligere oversikt over aktører og mulige utfall i Polen. Ambassaden i Warszawa hadde tidlig i desember 1980 gjort et første forsøk på analyse av Solidaritet som bevegelse. Den skrev at strukturen tydet på at ”de rent faglige, bransjemessige spørsmål har underordnet betydning i forhold til den bredere sosiale, ja faktisk politiske interesseorganisasjon som her bygges opp”.⁷² Noen dypere analyse av organisasjonens mål og muligheter forsøkte ikke ambassaden seg på i meldingen. Den fastslo imidlertid at organisasjonens sterke regionssammenslutninger økte faren for regionale aksjoner som kunne utdype krisen.

Utover vinteren 1981 ble det norske synet på både PZPR og Solidaritet stadig tydeligere. På klassisk kaldkrigsmanér ble begge parter beskrevet som delt mellom moderate og konfrontasjonsvillige. Norge satte sitt håp til de moderate på begge sider, representert, etter norsk syn, av lederne Lech Walesa og Wojciech Jaruzelski. Dette synspunktet vises tydelig i en melding fra Utenriksdepartementet til NATO-delegasjonen i Brussel 20. januar 1981. Dokumentet beskriver et splittet PZPR med ”hard-linere” som ønsket et endelig opprør med de liberale i partiet. På lignende vis ble Solidaritet beskrevet som en bevegelse hvor den nasjonale ledelsen forsøkte å være en modererende kraft, men hvor sterke og til dels radikale regionssammenslutninger truet med selvstendige aksjoner.⁷³

I mars økte konfrontasjonsnivået i Polen nok en gang. Forlengelsen av Warszawapaktens militærøvelse Soiuz '81 og sammenstøtene mellom myndighetene og Solidaritetaktivister i Bydgoszcz skapte frykt for enten en Warszawapakt-intervensjon eller borgerkrig i Polen. Bydgoszcz-affæren var et skremmende eksempel på hvor liten gnist som var nødvendig for å sette det polske folket i flamme. I sin kamp for å få godkjent en landbruksfagforening, kalt Bonde-Solidaritet, okkuperte en gruppe aktivister hovedkvarteret til Bondepartiet, som var en del av regjeringskoalisjonen. Tre av dem ble stygt skadet da politiet fjernet dem på hardhendt vis. Opposisjonen tok til gatene med voldsomme protester, og spenningen steg til nivået fra

---

⁷¹ UD 25.4/91, KSSE-delegasjonen i Madrid til UD, 10.12.1980; UD 25.4/91, KSSE-delegasjonen i Madrid til UD, 17.12.1980. De fire landene som ifølge sistnevnte dokument ble enige om indirekte hentydninger var USA, Vest-Tyskland, Storbritannia og Italia.

⁷² UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 02.12.1980.

⁷³ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 20.01.1981.

august og desember 1981. Historikeren Wojtech Mastny har vist hvordan statsminister Wojciech Jaruzelski på dette tidspunktet hadde begynt forberedelsene til unntakstilstand og at SUKP ønsket å gjennomføre dette nettopp under Soiuz-manøveren, men at polakkene fikk kalde føtter på grunn av Bydgoszcz-affæren.⁷⁴

Faren for en voldelig utvikling ble oppfattet i den norske ambassaden i Warszawa. Ambassaden informerte 30. mars at den hadde økt beredskapen i forbindelse med situasjonen i landet, men at kriseevakuering ennå ikke var iverksatt.⁷⁵ Bekymringen for situasjonen i Polen var forøvrig så sterk i Utenriksdepartementet at avtroppende ambassadør Moltke-Hanssen ikke fikk forlate landet før hans etterfølger Kåre Dæhlen var på plass i ambassaden.⁷⁶

Etter kaotiske forhandlinger mellom Solidaritet og regimet, roet situasjonen i Polen seg ned. Solidaritetledelsens krisehåndtering hadde imidlertid skapt misnøye nedover i organisasjonen. Ledelsens rett til å forhandle fram avtaler med regimet uten demokratisk forankring i Solidaritet ble trukket i tvil av flere, og det sterke lederskapet som var dominert av de moderate ble svekket. Den kommende demokratiseringen av Solidaritet skulle bidra til det stadig forverrede klimaet i Polen utover høsten.

Norske vurderinger av Jaruzelski

Utnevnelsen av forsvarsministeren og generalen Wojciech Jaruzelski til polsk statsminister i februar 1981 fikk støtte fra norsk hold. Etersom problemene i Polen vokste utover 1981, ble Jaruzelski i stadig sterkere grad trukket fram som den eneste som hadde mulighet til å hindre voldsbruk i landet.

Innsettelsen av Jaruzelski synes ikke å ha vært forutsett i Utenriksdepartementet. I en ambassademelding 8. oktober 1980 ble han ikke nevnt blant de fire sentrale navnene i partiet.⁷⁷ Heller ikke i månedene fram mot statsministerskiftet finnes det tegn til at Utenriksdepartementet registrerte Jaruzelskis styrkede posisjon. Utnevnelsen ble imidlertid godt mottatt både i Norge og hos vestlige ambassader i Warszawa. Jaruzelski hadde én uvurderlig egenskap som statsleder i Polen: Han hadde ord på seg for å være ikke-korrupt. Som

---

⁷⁴ Mastny, "The Soviet non-invasion..", 19-22.

⁷⁵ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 30.03.1981.

⁷⁶ Intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007.

⁷⁷ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 10.08.1980. De fire navnene som ble nevnt, var Stanislaw Kania, Stefan Olszowski, Andrzej Barcikowski og Andrzej Werblan.

historikeren Timothy Garton Ash megetsigende påpeker: Jaruzelski var en av få i det polske Politbyrået uten den karakteristiske, megetsigende apparatchik-dobbelhaken.⁷⁸

Også politisk ble det festet tillit til Jaruzelski. Han nøt respekt i befolkningen, blant annet for å angivelig ha motsatt seg bruken av militæret mot streikende arbeidere i 1970, og for å ha hindret en gjentakelse av dette i 1976. Samtidig ble han av ledelsen i Sovjetunionen ansett for å være mer fast, lojal og handlekraftig enn partilederen Stanislaw Kania. Knappt noen andre i Polen kunne på dette tidspunktet påberope seg å ha tillit både i den polske befolkningen og i Moskva. Og nettopp denne tilliten hos begge parter var nødvendig for å kunne arbeide fram kompromisset som Polen trengte i 1981. For at Solidaritet, PZPR og SUKP, om mulig, skulle kunne finne fram til en løsning alle parter kunne leve med, var de avhengige av en sterk leder i Polen som endelig garantist for grensene som ikke kunne trås over.

I mars 1981 karakteriserte ambassaden i Warszawa Jaruzelskis nye regjering som en siste skanse for reformlinjen. Ambassaden bemerket også statsministerens nye stil: Militær presisjon, moralsk integritet og ordholdenhet.⁷⁹ Samme måned skrev ambassaden at Jaruzelski ble omtalt med stor respekt både i kjøttkøer og i Solidaritets lokalavdelinger,⁸⁰ noe som ikke kan sies å ha vært vanlig for polske etterkrigsledere. Men på dette tidspunktet var det ikke sikkert at selv den mest velegnede personen kunne løse Polens vanskeligheter. Både de økonomiske og politiske problemene var voksende og truet med å komme ut av kontroll. Som nevnt begynte da også Jaruzelski raskt, i all hemmelighet, å forberede en eventuell unntakstilstand.

Samtidig som ambassadens tiltro til kommunistpartiet stadig sank høsten 1981, framstod Jaruzelski for Utenriksdepartementet i stadig sterkere grad som det eneste håpet for å unngå voldsbruk i Polen. Etter valget av Jaruzelski som partileder 18. oktober hevdet også den polske viseutenriksminister Stefan Olechowski overfor ambassaden i Warszawa at denne vurderingen etter hans mening var riktig.⁸¹

Som vist i forrige kapittel er Jaruzelskis rolle omdiskutert i ettertid. Allikevel synes det forhastet å hevde at den norske tiltroen til generalen i 1981 var overdreven og ubegrunnet. At Jaruzelski som yrkesmilitær forberedte seg på det verste mulige utfallet, kan neppe ha vært noen stor overraskelse. At han ikke var ubetinget reformvennlig, var en forutsetning så lenge han satt på Sovjetunionens nåde. Sannsynligvis var Jaruzelski tross alt den best egnede til å

---

⁷⁸ Garton Ash, *The Polish Revolution*, 151.

⁷⁹ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 11.03.1981.

⁸⁰ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 25.03.1981.

⁸¹ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 02.11.1981; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.12.1981; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 25.11.1981.

lede Polen på dette tidspunktet, siden sovjetisk godkjenning fortsatt var en forutsetning for polske ledere. Dette gjenspeiles i den norske vurderingen av ham.

Spør av optimisme

I løpet av våren og sommeren 1981 var det perioder med redusert konfliktnivå i Polen. Ved disse anledningene viste Utenriksdepartementet tro på positiv utvikling i landet og vilje til å drøfte belønninger for eventuelle videre liberaliseringer. I samme tidsrom ble departementets mer positive syn på Solidaritet befestet.

1. april 1981 overtok Kåre Dæhlen som ambassadør i Warszawa etter Olav Moltke-Hanssen. Dæhlen ga i sine meldinger til departementet uttrykk for en relativt uforbeholden støtte til Solidaritet og tilsvarende misnøye med kommunistpartiet. Følgende historie er karakteriserende for forholdet mellom ambassadør Dæhlen og det polske regimet: Da den polske utenriksministeren arrangerte avskjedslunsj for Dæhlen før ambassadørens hjemreise i 1986, påstod ministeren, relativt udiplomatisk, at det norsk-polske forholdet dessverre ikke hadde blitt bedre under Dæhlens ambassadørtid. Dæhlen repliserte at etter hans oppfatning hadde i alle fall forholdet mellom det polske og det norske *folk* blitt bedre de siste årene.⁸²

På dette tidspunktet hadde Solidaritet, til tross for intern uenighet og faren for militære aksjoner fra regimet, tydelig konsolidert sin posisjon i Polen. 6. april meldte den norske ambassaden at utviklingen i PZPR gikk ”temmelig entydig i en liberal eller sosialdemokratisk retning der grunnplanet legger et sterkt press på en splittet og, inntil nylig, handlingslammet partiledelse”.⁸³ Ambassaden hadde dermed utvilsomt forlatt sitt synspunkt fra høsten 1980 om at Solidaritets ”tro på egne krefter og makt” kunne få bevegelsen til å overspille sine trumfkort. Ved at partiet var i endring nedenfra, som resultat av folkelig press, ble det bekreftet at Solidaritets makt faktisk *var* betydelig. Dette synet på Solidaritet samsvarer godt med 5. politiske kontors oppvurdering av organisasjonen i desember 1980.

Når Solidaritet hadde vunnet sin sterke posisjon i det polske samfunnet, var det på sin plass å vurdere hva den polske opposisjonen kunne oppnå, og hvordan. I perioden april-mai 1981 var det en viss optimisme å spore på norsk side med tanke på utviklingen i Polen. I et notat fra Utenriksdepartementets 3. politiske kontor ble det uttrykt et visst håp om finlandisering av Øst-Europa dersom utviklingen i Polen fikk fortsette uten innblanding. Dessuten ble det påstått, ganske framsynt, at det kunne være fristende å spørre om denne delen av

---

⁸² Intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007.

⁸³ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 06.04.1981.

sovjetimperiet var inne i en oppløsningsperiode. 5. politiske kontor luftet et forslag om at de vestlige landene, muligens innen NATO-rammen, burde begynne å planlegge konstruktiv respons i tilfelle en positiv utvikling i Polen.⁸⁴

Samtidig holdt Vesten et øye med Sovjetunionen, og frykten for sovjetisk intervensjon lå latent i de vestlige hovedstedene i mesteparten av 1981. I juni ble denne frykten på ny aktivisert. 5. juni ble det sendt et truende brev fra den sovjetiske til den polske sentralkomiteen. Polakkene ble anklaget for å gjøre retrett i møte med kontrarevolusjonen, og russerne slo fast at de ikke ville svikte sitt sosialistiske broderland.⁸⁵ Denne beskjedne kunne vanskelig tolkes som noe annet enn en dårlig skjult trussel om maktbruk fra sovjetisk side. En drøy uke senere rapporterte NATO-delegasjonen om allierte diskusjoner om vestlige tiltak i tilfelle intervensjon i Polen.⁸⁶ Noen konkret enighet på viktige områder synes imidlertid ikke å ha blitt oppnådd.

Også i Norge førte det sovjetiske brevet til tiltak. 24. juni produserte 5. politiske kontor et notat med forslag til uttalelse fra statsministeren i tilfelle sovjetisk militær intervensjon i Polen. Innholdet i notatet viser at den norske tilbakeholdenheten i Polen-spørsmålet ville bli erstattet av kraftig fordømmelse i tilfelle sovjetisk intervensjon. Teksten lød:

”Den væpnede sovjetiske intervensjon i Polen utgjør en klar krenkelse av dette lands suverenitet, territoriale integritet og politiske uavhengighet, i strid med Folkeretten, FN-pakten, og KSSE-Sluttakten. Intervensjonen representerer en åpenbar og uhjemlet innblanding i et annet lands indre forhold. Særlig er det uakseptabelt at en stormakt med våpenmakt griper inn i et lite lands indre anliggender, som Sovjetunionen nå har gjort for annen gang i løpet av et og et halvt år.

Påstanden om at det fra vestlig hold har vært gjort forsøk på innblanding i utviklingen i Polen, lar seg overhodet ikke opprettholde. Tvert imot har det fra vestlig side vært gitt klart uttrykk for at det kun er polakkene selv som har forutsetninger for å finne egnede, akseptable løsninger på sine problemer.

Det er ikke til å unngå at intervensjonen i Polen vil få alvorlige skadevirkninger ikke bare for landet selv, men for utviklingen i Europa generelt og for forholdet mellom Øst og Vest. Men det er Sovjetunionen alene som ved sin handling må bære det hele og fulle ansvar for dette.”⁸⁷

---

⁸⁴ UD 25.4/91, notat fra 3. politiske kontor, 24.04.1981; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 15.05.1981.

⁸⁵ Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993 : Detour from the periphery to the periphery* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 260.

⁸⁶ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen til UD, 11.06.1981.

⁸⁷ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 24.06.1981.

I juli 1981 var det imidlertid nye tegn til optimisme på vestlig side med tanke på situasjonen i Polen. Kommunistpartiets ekstraordinære partikongress samme måned ble i sannhet ganske ekstraordinær. En reform som tillot hemmelige valg med flere kandidater til partivervene, medførte omfattende personutskiftinger i partiet. Den norske ambassaden var etter dette moderat optimistisk med henhold til samarbeidet mellom regjering og Solidaritet. 5. politiske kontor etterlyste nok en gang vestlige diskusjoner om mer positive perspektiver enn sanksjoner i tilfelle unntakstilstand.⁸⁸

Kombinasjonen av den begynnende splittelsen i Solidaritet og sammensetningen av det nye polske Politbyrået gjorde imidlertid perspektivene i Polen dystre. Deler av Solidaritet krevde høylytt raske og omfattende endringer i samfunnet. Samtidig inneholdt det nye Politbyrået en blanding av konservative og liberale som gjorde enighet om de grunnleggende spørsmålene nærmest umulig, og handlekraften tilsvarende liten. Åtte dager etter 5. politiske kontors etterlysning av positive perspektiver meldte ambassaden i Warszawa at den politiske situasjonen i Polen var mer sammensatt og labil enn på lenge. Ifølge ambassaden medførte Solidaritets mistillit til myndighetene at foreningen så ut til å ville overta styringen av landet. Dermed måtte partiet kjempe med alle midler for sin ledende rolle.⁸⁹

Økende konfliktnivå i Polen

Fram mot desember 1981 viste Utenriksdepartementet at dets analyse av situasjonen i Polen var tydelig endret sammenlignet med tiden før Gdansk-avtalen. I merkbart større grad ble både Solidaritet og PZPR holdt ansvarlige for utviklingen i landet. Dette kan best karakteriseres som en nyansering av synet på situasjonen i Polen.

Tendensen til splittelse mellom regimet og opposisjonen i Polen ble stadig tydeligere i løpet av høsten 1981. På grunnplanen i Solidaritet minket tilliten til ledelsens moderate linje, og mer håndfaste resultater ble krevet. Svekkelsen av Solidaritets bemerkelsesverdige samhold fra høsten 1980 ble begynnelsen på slutten for bevegelsens offisielle liv. Levedyktige reformer i Polen, uten kollaps i det polske samfunnet, var avhengig av samarbeid mellom partiet og opposisjonen. Til tross for at Jaruzelski allerede hadde begynt å forberede unntakstilstand, hadde Solidaritets press mot regjeringen på noen områder også en ønsket effekt hos enkelte i partieliten. Så lenge dialog med opposisjonen ga resultater og minket risikoen for eskalering av konflikten, klarte PZPR også å vinne litt ekstra handlingsrom fra

---

⁸⁸ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 31.07.1981; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 19.08.1981

⁸⁹ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 27.08.1981

Sovjetunionen. Denne dynamikken fungerte bare så lenge partiet også så ut til å vinne noe på samarbeidet, nemlig økt legitimitet slik at SUKP og de ortodokse i PZPR ikke fryktet for partiets posisjon. Når kravene fra deler av Solidaritet økte til å inkludere tiltak som truet partiets ledende rolle i samfunnet, ble dynamikken ødelagt. Samarbeid med Solidaritet ble framstilt som en langsom nedleggelse av partiet, og en mer uforsonlig partilinje vokste fram. Dette betyr naturligvis ikke at de radikale i Solidaritet nødvendigvis var urimelige i sine krav om demokratisering og økt folkemakt. Men i den situasjonen Polen var i, verken kunne eller ønsket kommunistpartiet å innfri disse kravene.

Etter første del av Solidaritets nasjonalkongress i september rapporterte ambassaden i Warszawa om en tydelig forverring av situasjonen i Polen. Solidaritet ble nå karakterisert som en sosiopolitisk bevegelse som for alvor hadde innledet en maktkamp med landets politiske myndigheter. Ambassaden fryktet et motangrep fra myndighetene med massearrestasjoner og erklæring av unntakstilstand, men håpet Solidaritet og myndighetene forstod at de befant seg i et skjebnefellesskap hvor alternativet til kompromisser var full borgerkrig.⁹⁰

Kompromissviljen på grunnplanet i Solidaritet ble imidlertid, blant flere andre faktorer, svekket av varemangel og sult. Selv de som hadde blitt innvilget lønnsøkninger fant mindre og mindre å kjøpe for pengene sine, også på det svarte markedet. Ifølge Kåre Dæhlen var bare tre varer tilgjengelige i de polske stormagasinerne sommeren 1981: Te, reddiker og eddik.⁹¹ Ryktene fortalte at matsendingene gikk til de privilegerte i partiet, eller, enda verre, rett til Sovjetunionen. Sannhetsgehalten i disse påstandene var uviktig for befolkningen. Tiår med korrupsjon og løgner gjorde at polakkene ikke trodde på partiledelsen, selv når den snakket sant. Radikaliseringen av Solidaritet førte også til at den moderate Walesa i løpet av høsten spisset retorikken, blant annet når han snakket om en ”uunngåelig konfrontasjon”.⁹²

Dette vekket norske bekymringer for reaksjonene hos Polens allierte. 19. oktober ba Utenriksdepartementet ambassadene i Warszawapaktlandene om en mest mulig fyldig dekning av holdningen i Polen-spørsmålet i de enkelte land.⁹³ Selv om 5. politiske kontor i oktober understreket demokratiseringen av partiet og tendenser til fornyet samarbeidsvilje hos Solidaritet og myndighetene,⁹⁴ var situasjonen i Polen fortsatt labil. Analysene av situasjonen i Polen viste imidlertid en tydelig norsk holdningsendring sammenlignet med synet på den polske krisen før Gdansk-avtalen. Solidaritet ble ikke lenger nærmest alene tillagt ansvaret for

---

⁹⁰ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 14.09.81.

⁹¹ Kåre Dæhlen, ”Champagne og tåregass : Førte livlige år norsk utenriksstjeneste” (Utgitt, i Kåre Dæhlens eie), 119.

⁹² Berend, *Central and Eastern Europe 1944-1993...*, 260.

⁹³ UD 25.4/91, UD til ambassadene i Beograd, Berlin, Bucuresti, Budapest, Moskva og Praha, 19.10.1981.

⁹⁴ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 12.10.1981.

at situasjonen ikke skulle utarte til voldsbruk. I stedet ble det gjort forsøk på realistiske analyser av hva PZPR og SUKP kunne godta, målt opp mot Solidaritets krav og ønsker.

I så måte skilte den norske linjen seg fra politikken fra den danske regjeringen, som ifølge den danske historikeren Nikolaj Petersen ”satte kikkerten for det blinde øyet”, og så på den polske krisen som et resultat av økonomisk mer enn politisk misnøye. I september 1981 roste Danmarks utenriksminister Kjeld Olesen den polske regjeringens bidrag til å stabilisere situasjonen i Polen, og uttrykte som sin personlige mening at Solidaritet hadde gått for langt. På en pressekonferanse etterpå oppfordret han Solidaritets støtter i Vesten til å mane til moderasjon.⁹⁵ Selv om uttalelsen ble kraftig kritisert av opposisjonen og pressen i Danmark, var den uttrykk for en offisiell politikk som skiller seg tydelig fra den norske. Danskenes forhold til Polen var imidlertid grunnleggende forskjellig fra det norske. Polen var for Norge interessant i form av å være en relativt liberal småstat i Warszawapakten. For Danmark var landet en viktig del av det sikkerhetspolitiske nærområdet. Det fantes Warszawapaktplaner for en eventuell invasjon av Danmark. I disse stod Polen, på grunn av sin beliggenhet, sentralt. Danskene hadde derfor en helt annen interesse i et stabilt og vennligsinnet polsk regime. Den danske holdningen til det polske regimet blir derfor mer forståelig om vi sammenligner den med den norske politikken overfor Sovjetunionen. Noen utvetydig offisiell støtte til Solidaritet var det forøvrig heller ikke snakk om fra norsk side. I et notat fra 5. politiske kontor i forbindelse med et norsk statssekretærbesøk i Moskva tidlig i desember 1981, ble det anbefalt å ikke ta opp Polen som et eget punkt på dagsordenen og å understreke den norske tilbakeholdenheten i Polen-spørsmålet.⁹⁶

I desember 1981 hadde konfliktnivået i Polen økt til det nærmest uutholdelige. Kløften mellom kommunistpartiet og Solidaritet var økende, og kirken, som hadde forsøkt å være en modererende faktor i konflikten, lyktes ikke i å mekle. Utenriksdepartementet fortsatte på dette tidspunktet sin nye tilnærming til Polen-konflikten, hvor både PZPR og Solidaritet ble gitt ansvar for utviklingen. Denne ansvarsdelingen var tydelig da 5. politiske kontor presenterte tre faremomenter som syntes å få økende betydning i Polen: For det første at avhengighetsfølelsen mellom parti og Solidaritet ble begrenset av gjensidig mistillit. For det andre at Solidaritets moderate landsledelse kunne miste kontrollen med mer radikale lokal-

---

⁹⁵ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 234-235; UD 25.4/91, ambassaden i København til UD, 24.09.1981.

⁹⁶ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 25.11.1981.

avdelinger. For det tredje at regjeringen kunne føle seg presset til dramatiske handlinger som kunne provosere fram en altomfattende konfrontasjon.⁹⁷

På samme måte ble alle de tre maktsentrene rammet av Warszawa-ambassadens vrede over den svinnende samarbeidsevnen i Polen: Kommunistpartiet ble påstått bare å bestå av funksjonærer og tillitsmenn, men det kunne ikke falle fordi det var Polens fikenblad overfor Sovjetunionen. Siden partiet fortsatt påberopte seg den ledende posisjonen i samfunnet, ville Solidaritet, ifølge ambassaden, ikke dele ansvaret, bare kontrollere og kritisere. Kirken ble karakterisert som den sterkeste makten i Polen. Den hadde ennå ikke brutt sine løfter, men det var bare fordi de først skulle innfris i det hinsidige.⁹⁸

Den tydeligste endringen i Utenriksdepartementets vurdering av situasjonen i Polen fra august 1980 til desember 1981 var altså en nyansering av synet på de to hovedaktørene, Solidaritet og PZPR. Utenriksdepartementets forståelse av de nye mulighetene i Polen sommeren 1980 var på mange måter mangelfull og preget av fortidens erfaringer. Ettersom Solidaritet faktisk oppnådde håndfaste resultater uten at det utartet til voldsbruk i Polen, økte departementets håp om varige reformer og dermed også begeistringen for organisasjonen. Samtidig ble partiet i økende grad bedømt etter sin vilje og evne til å samarbeide med den opposisjonsgruppen som faktisk representerte langt flere polakker enn partiet selv gjorde. Departementet satte sitt håp til de såkalte moderate i hver gruppe, hvor lederen på begge sider ble plassert. Allikevel hadde både Jaruzelski og Walesa problemer med å kontrollere sin organisasjon. Det skapte bekymring i Utenriksdepartementet da de radikale i Solidaritet og de ortodokse i partiet virkelig begynte å vise muskler høsten 1981. Ansvaret for en forsvarlig utvikling ble allikevel, på en helt annen måte enn høsten 1980, fordelt mellom de to partene.

Polen-spørsmålet i Stortinget 1980-1981

Utenriksdebattene i Stortinget i desember 1980 og i henholdsvis mars og desember 1981 sammenfalt tidsmessig med periodene med høyest spenning i Polen. Den polske krisen var derfor et tilbakevendende tema i debattene. Utenriksdebatten 5. desember 1980 foregikk mens Sovjetunionen hadde militære styrker i høy beredskap langs den polske grensen under militærøvelsen Soiuz, faktisk samme dag som Jaruzelski og Kania i Moskva overbeviste de andre Warszawapaktlederne om at intervensjon ikke var nødvendig. 26. mars 1981 ble Polen drøftet i lys av den samtidige Warszawapaktøvelsen Soiuz '81 og Bydgoszcz-affæren, mens

---

⁹⁷ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.12.1981.

⁹⁸ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 04.12.1981.

utenriksdebatten 15. desember 1981 ble preget av den polske unntakstilstanden fra to dager før.

Den kalde krigen og øst/vest-spørsmål var naturligvis en sentral del av den norske utenrikspolitiske debatten på 1980-tallet, som i tiårene før. De norske regjeringene etter andre verdenskrig hadde tradisjonelt søkt å oppnå bred enighet om den norske utenrikspolitikken. En utenrikspolitisk opposisjon var allikevel representert på Stortinget under den polske krisen. Det var NATO-motstanderne i Sosialistisk Venstreparti. Det fantes også en mer konservativ, USA-vennlig fløy i Høyre, samt en venstrefløy i Arbeiderpartiet. Selv om ingen Sovjet-vennlige partier var valgt inn på Stortinget i perioden, var supermaktrivaliseringen en stadig kilde til debatt.

I hovedtrekk var det imidlertid bred politisk enighet på Stortinget om Polen-spørsmålet i 1980-81. Ingen partier ønsket å forsvare den polsk-sovjetiske undertrykkelsen av den gryende polske opposisjonen. Samtidig gjorde den kompliserte situasjonen i Polen, samt det norske ønsket om lavspenning i forholdet til Sovjetunionen, at ingen tok til orde for tiltak som kunne tolkes som innblanding i Polens forhold. Den verbale støtten til Solidaritet fra talerstolen var imidlertid tydelig. Alt i alt viser utenriksdebattene i perioden at Utenriksdepartementets vurderinger og forsiktige politikk overfor Polen hadde støtte i Stortinget.

I grove trekk var det kun under debatten i desember 1980 at det var spor av en viss uenighet om Polen-spørsmålet fra Stortingets talerstol. I hovedsak var det en avventende holdning til Polen under debatten. Verken utenriksminister Knut Frydenlund fra Arbeiderpartiet eller hans partifelle Gro Harlem Brundtland, som var leder av utenrikskomiteen, nevnte situasjonen i landet i sine innlegg. Flere andre talere nevnte behovet for norsk tilbakeholdenhet i håndteringen av den polske krisen. Imidlertid understreket både Høyres Kåre Willoch og Lars Roar Langslet og Kristelig Folkepartis Lars Korvald under denne debatten at det var grunn til å advare Sovjetunionen mot å blande seg inn i Polens anliggender. Tydeligst i sin advarsel var kanskje Willoch, som hevdet at reaksjonene fra omverdenen var en hovedgrunn for Sovjet til å unnlate å gripe inn. Frydenlund bemerket senere i debatten at regjeringen "med velberådd hu" hadde vært forsiktig med å kommentere situasjonen i Polen.⁹⁹

Under sin neste utenrikspolitiske redegjørelse for Stortinget, 18. mars 1981, berørte utenriksminister Frydenlund situasjonen i Polen. Han kommenterte riktignok ikke faren for

---

⁹⁹ Stortingstidende (St.t) 1980-81, 1341-1349, 1782-1853.

invasjon som hadde vært debattert i desember, men tok til orde for at vestlige land måtte støtte Polen økonomisk.¹⁰⁰

Utenriksdebatten som fulgte 26. mars 1981 kan i grove trekk oppsummeres med et sitat fra utenrikskomiteens leder, Arbeiderpartiets Reiulf Steen. Steen siterte Christian Michelsens ord til Bjørnstjerne Bjørnson under unionsstriden tidlig på 1900-tallet: ”Nå gjelder det å holde kjeft!”.¹⁰¹ Han la til at det Norge kunne bidra med i situasjonen var økonomisk støtte. Langslet og Korvald nøyde seg nå med å understreke at Polens problemer måtte løses av Polen selv, og fikk støtte av representanter fra Arbeiderpartiet, Senterpartiet, Sosialistisk Venstreparti og Venstre. Bare Willoch oppfordret fortsatt til å gjøre konsekvensene av en intervensjon ekstra tydelig for russerne. Men uenigheten på Stortinget stakk ikke dypere enn at de utenrikspolitiske kampanene Kåre Willoch og Sosialistisk Venstrepartis Stein Ørnhoi begge mente at Sovjetunionen opptrådte som en fare for freden.¹⁰²

Ved neste redegjørelse fra utenriksministeren til Stortinget, 9. desember 1981, hadde regjeringen Willoch etterfulgt regjeringen Brundtland, og Høyres Sverre Stray hadde overtatt som utenriksminister. Redegjørelsen Stray holdt mens situasjonen i Polen var på sitt mest spente, innebar allikevel ikke noe tydelig brudd med Arbeiderpartiets Polen-politikk. Hovedprinsippene var fremdeles ikke-innblanding og økonomisk støtte. Stray bekrefter i ettertid at han ikke hadde noe ønske om vesentlige endringer i den norske østpolitikken da han ble innsatt som utenriksminister i 1981.¹⁰³

Innen utenriksdebatten 15. desember hadde unntakstilstanden blitt innført i Polen. Denne utviklingen medførte at Stray i forkant av debatten holdt en tilleggsredegjørelse om situasjonen i Polen. Både Strays redegjørelse og debatten etterpå ble preget av betydelig usikkerhet om hva hendelsene i Polen kom til å innebære. Utenriksministeren understreket imidlertid at Norges holdning til det polske regimet var avhengig av den videre utviklingen i landet. Han meldte også om vilje til å fortsette den humanitære støtten til Polen og, om nødvendig, hjelpe polske flyktninger. De kommersielle kredittene til Polen kom imidlertid til å bli vurdert i lys av utviklingen, uttalte Stray.¹⁰⁴

Under debatten som fulgte var det tverrpolitisk enighet om å følge en linje med ikke-innblanding overfor Polen, og om å bidra med humanitær hjelp. Også Stein Ørnhoi var enig i

---

¹⁰⁰ St.t. 1980-81, 2722.

¹⁰¹ St.t. 1980-81, 2837.

¹⁰² St.t. 1980-81, 2835-2879.

¹⁰³ St.t. 1981-82, 1524; intervju med Sverre Stray, Oslo, 25.01.2007.

¹⁰⁴ St.t. 1981-82, 1621-1622.

disse prinsippene, men benyttet samtidig anledningen til å sammenligne situasjonen i Polen med militærkuppet i NATO-landet Tyrkia.¹⁰⁵

LO og Solidaritet

Solidaritets status som fagforening gjorde det naturlig at den norske Landsorganisasjonen (LO) utviklet et samarbeid med organisasjonen. Det var allikevel to faktorer som vanskeliggjorde forholdet mellom LO og Solidaritet. For det første ble de vestlige fagforeningene av østblokklandene ansett for å være statlig styrte utøvere av NATO-politikk. En offensiv LO-politikk med klar støtte til Solidaritet og kritikk av det polske regimet, ville raskt bli oppfattet av PZPR som et NATO-forsøk på å destabilisere situasjonen i Polen. Slike utspill ville dermed kunne brukes til å forsøke å svekke Solidaritets posisjon i det polske samfunnet.

Minst like viktig var det imidlertid at LOs forhold til Solidaritet var komplisert, også i forhold til den norske organisasjonens egen internasjonale politikk. I den Faglige Frie Internasjonale (FFI), hvor LO var medlem, var det delte syn på forholdet til de offisielle fagforeningene i østblokklandene. Blant annet den amerikanske fagforeningen AFL-CIO var på denne tiden bastant antikommunistisk. Amerikanerne hadde derfor lite kontakt med den offisielle polske fagforeningen, og ga desto tydeligere støtte, verbalt og økonomisk, til Solidaritet. Norsk LO ønsket på sin side økt samkvem mellom fagforeningene i øst og vest og hadde flere gode kontakter i de offisielle østeuropeiske fagforeningsmiljøene. Blant annet hadde organisasjonen et formelt samarbeid med den offisielle polske fagforeningen OPZZ. Daværende internasjonal sekretær i LO, Kaare Sandegren, insisterer fortsatt på at OPZZ som fagforening var representativ, til tross for sin tilknytning til de polske myndighetene.¹⁰⁶

De østeuropeiske kontaktene ga LO en viss tilgang til beslutningsmiljøer i østblokken. Blant annet satt Sovjetunionens fagforeningsleder i det sovjetiske Politbyrået. Det konkrete utbyttet av disse kontaktene kan selvsagt diskuteres. Allikevel var åpningen mot øst en viktig del av LOs internasjonale politikk. Daværende LO-leder Tor Halvorsen var ifølge Sandegren blant dem som verdsatte kontakten østover høyt. Derfor ønsket han en forsiktig linje overfor Solidaritet.¹⁰⁷ På grunnplanet blant norske arbeidere vant Solidaritet allikevel bred støtte i sin kamp for faglige og politiske rettigheter. På topplan i LO ser det etter hvert ut til å ha oppstått en viss uenighet i forholdet til den nye, uavhengige polske fagbevegelsen. I et notat til LO-

---

¹⁰⁵ St.t. 1981-82, 1622-1702.

¹⁰⁶ Intervju med Kaare Sandegren, Oslo, 10.01.2007.

¹⁰⁷ Intervju med Kaare Sandegren, Oslo, 10.01.2007.

leder Tor Halvorsen i september 1980 påstod sekretær i Internasjonal avdeling, Vesla Vetlesen, at det var behov for at LO kom klarere ut til støtte for de polske arbeiderne. Halvorsen var tilsynelatende ikke fullstendig enig ettersom han har påført: ”Jeg går ut fra at du mener av hensyn til norsk opinion?”.¹⁰⁸

LOs forhold til Solidaritet ble tilsynelatende klarere etter at Sandegren hadde besøkt Polen i mars 1981. I et etterfølgende notat fra Internasjonalt kontor ble det hevdet at LO burde ha kontakt med alle polske fagforeninger. Samarbeid burde imidlertid utvikles med Solidaritet, som den toneangivende organisasjon, mente kontoret.¹⁰⁹ I månedsskiftet september-oktober 1981 var en fem mann stor LO-delegasjon, ledet av Tor Halvorsen og Kaare Sandegren, gjester på Solidaritets landskongress. Sandegren karakteriserte, i motsetning til flere vestlige observatører, kongressen som avdramatiserende. Han hevdet at situasjonen i Polen var u dramatisk sammenlignet med framstillingen i vestlige medier.¹¹⁰

LO holdt også kontakt med Utenriksdepartementet for å drøfte den polske situasjonen. Kontakten mellom LO og Utenriksdepartementet, og fagforeningenes rolle i Polen-spørsmålet, vises blant annet i en samtale statssekretær Johan Jørgen Holst hadde med den amerikanske ambassadøren i september 1980. Holst fant grunn til å understreke at LO var vel kjent med behovet for å vise ”nennsomhet og forsiktighet” i den vanskelige situasjonen de polske arbeiderne befant seg i.¹¹¹ En del informasjon ble også utvekslet mellom Utenriksdepartementet og LO. I perioden fra september 1980 til september 1981 ble det ved minst ni tilfeller sendt Fortrolig-stemplet materiale om Polen og Solidaritet fra Utenriksdepartementet til Kaare Sandegren.¹¹² LO sendte på sin side informasjon om samarbeidet med Solidaritet til departementet.¹¹³

Til sammenligning hadde svensk LO en langt mer aktiv rolle enn sin norske motpart overfor Solidaritet. Solidaritet ønsket å bruke den svenske organisasjonen som et bindeledd mellom seg selv og de vestlige fagforeningene. Svenskene fikk denne rollen på grunn av landets nøytralitet, naboforholdet til Polen og de allerede eksisterende kontaktene og transportveiene. LO i Sverige aksepterte denne rollen, men ønsket å holde en lav profil. I

---

¹⁰⁸ Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark), Arbeiderbevegelsens Internasjonale Støttekomité's arkiv, Db – 0005, 882/Pn, notat fra Vesla Vetlesen, 08.09.1980.

¹⁰⁹ Arbark, LOs arkiv, De – 0521 822.2, notat fra Internasjonalt kontor, 09.03.1981.

¹¹⁰ UD 25.4/91, notat fra Kaare Sandegren, 30.10.1981.

¹¹¹ UD 25.4/91, referat fra samtale mellom statssekretær Holst og den amerikanske ambassadør, 10.09.1980.

¹¹² UD 25.4/91, UD til Kaare Sandegren 26.09.1980, 12.11.1980, 28.11.1980, 11.02.1981, 19.02.1981, 14.08.1981 og 25.09.1981; UD 25.4/91, videresending av melding fra ambassaden i Warszawa til UD 29.04.1981 og melding fra NATO-delegasjonen til UD 19.08.1981 til Kaare Sandegren.

¹¹³ Se f.eks.: UD 25.4/91, notat fra Kaare Sandegren, 02.03.1981; UD 25.4/91, notat fra LOs Internasjonale kontor, 24.08.1981.

løpet av 1980 og 1981 ble allikevel flere Solidaritet-trykkerier i Polen finansiert av midler fra den svenske arbeiderbevegelsen og penger som ble videreformidlet fra vestlige fagforeninger av svensk LO.¹¹⁴

3.2 Handel og bistand 1980-1981

Framveksten av Solidaritet fikk betydning også for det økonomiske samkvemmet mellom Norge og Polen. De vestlige landene var forsiktige med å involvere seg for aktivt politisk i den polske reformprosessen. Økonomisk støtte til polakkene ble vurdert som en mer hensiktsmessig måte å bidra på. Også dette var imidlertid et komplisert spørsmål. Direkte økonomisk bistand til Solidaritet fra NATO-land ville neppe tjene sin hensikt i det daværende internasjonale klimaet. Derfor ble spørsmålet om støtte til de polske styresmaktene aktuelt, i håp om at en slik hjelp ville tjene noe av det samme formålet. Hovedargumentet for en slik bistand var at vestlig finansiell hjelp til Polen ville gjøre landet mer uavhengig av Sovjetunionen og dermed øke muligheten for gradvis utvidet selvstyre og demokrati i Polen. En økonomisk kollaps ville derimot, ifølge samme argumentasjonsrekke, føre landet enda dypere inn i armene til naboene i øst.

Den mest naturlige måte å organisere en slik støtte på var gjennom eksportkreditter for nasjonale bedrifter som eksporterte varer til Polen. Dette gjorde hjelpen mindre bistandspreget, og dermed mindre politisert, og tjente samtidig landenes egne bedrifter ved å øke deres utenlandske marked. En slik utvidet handelsordning kunne også vanskelig kritiseres for å være forsøk på innblanding i Polens politiske situasjon. Tvert imot kunne det forsvares som et forsøk på å utvide kontaktene mellom øst og vest. Norge hadde gode, om enn begrensede, handelsforbindelser med Polen, og et etablert eksportkredittsystem for bedrifter som opererte på det polske markedet. Utvidelse av eksportkreditten kunne derfor være et egnet virkemiddel også for norsk bruk, dersom det var politisk vilje til det.

---

¹¹⁴ Klaus Misgeld, "Solidaritet med Solidaritet : Den svenska arbetarrörelsen och demokratirörelsen i Polen kring 1980", i *Arbetarhistorie* 4 (2006), 25-27.

Ekstraordinære norske eksportkreditter til Polen

Norges økonomiske forbindelser med Øst-Europa utgjorde i 1979 omtrent 2 % av den totale utenrikshandelen. Av disse to prosentene var rundt 1/3 samhandel med Polen. Den totale eksporten til Polen dette året var på 450 millioner kroner, mens importen var på 725 millioner kroner, hvorav over halvparten var kjøp av polskbygde skip.¹¹⁵ Den norsk-polske samhandelen utgjorde altså bare en liten del av den samlede norske utenrikshandelen, og handelsbalansen var i hovedsak negativ. Den polske importen fra Norge var i tillegg avhengig av norske statlige kredittgarantier til eksportørene, på grunn av landets økonomiske krise. Disse kredittene ble tildelt norske bedrifter av Garanti-Instituttet for Eksportkreditt (GIEK), basert på politiske retningslinjer og bevilgninger.

Til tross for disse kompliserende faktorene var samhandelen på et relativt høyt nivå utover 1970-tallet. En av årsakene til dette var norske bestillinger av skip fra polske verft, og gjenkjøpsavtalene disse medførte. I 1980 falt den norske eksporten til Polen til 339 millioner kroner, mens importen holdt seg over 700 millioner. Det polske problemåret 1981 førte med seg et betydelig fall også i landets eksport til Norge, som endte på drøyt 378 millioner kroner. Norges eksport til Polen holdt seg samme år relativt stabil på drøyt 300 millioner kroner.¹¹⁶

Etter Gdansk-avtalen kom spørsmålet om bistand til Polen på agendaen for de vestlige landene. Temaet ble tatt opp av 5. politiske kontor i et notat 17. september 1980. Kontoret konkluderte med at saken var avhengig av politiske beslutninger om de prinsipielle sidene, altså om det overhodet var ønskelig at Norge skulle engasjere seg i økonomisk bistand til Polen.¹¹⁷

Den formelle henvendelsen fra Polen om finansiell hjelp kom 14. oktober 1980. Norge ble blant annet bedt om å utvide eksportkredittsystemet for et antall varegrupper, til en antatt samlet verdi av 900 millioner kroner.¹¹⁸ Med tanke på den ustabile økonomiske situasjonen i Polen ville dette rent økonomisk være en usikker investering. De politiske sidene ved spørsmålet gjorde allikevel at den polske henvendelsen møtte velvilje hos norske myndigheter. En uke etter polakkenes forespørsel skrev Utenriksøkonomisk avdeling i Utenriksdepartementet et notat som anbefalte positiv vurdering av den polske søknaden, men at den norske beslutningen måtte ta hensyn til allierte lands reaksjoner. Notatet skisserte to scenarier: Fortsatt liberalisering i Polen hvis landet fikk økonomisk hjelp fra Vesten, og økt

---

¹¹⁵ UD 44.4/91, notat fra 3. økonomiske kontor, 22.05.1980.

¹¹⁶ *Statistisk årbok 1982* (Oslo/Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå, 1982), 172.

¹¹⁷ UD 42.1/34, notat fra 5. politiske kontor, 17.09.1980.

¹¹⁸ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 04.12.1980.

intervensjonsrisiko hvis slik hjelp ikke kom.¹¹⁹ Departementets 3. økonomiske kontor antok at holdningen til de polske forespørslene var gjennomgående positiv i de vestlige hovedstedene. Det ble imidlertid antatt at en viss forsiktighet gjorde seg gjeldende i Vesten på grunn av det store beløpet polakkene ba om, og fordi kredittforespørslene åpenbart gikk utover gjeldende internasjonale regler.¹²⁰

9. desember 1980 anbefalte utenriksminister Frydenlund sine regjeringskolleger å innta en prinsipielt positiv holdning til forespørselen, men understreket at det måtte fremlegges en stortingsproposisjon dersom det var politisk ønskelig å gi kreditter utenfor GIEKs rammer.¹²¹ Allerede ti dager senere ble det opplyst på et morgenmøte i Utenriksdepartementet at GIEK ga kreditter til Polen utenom de vanlige kriterier, og at dette ble ansett å være i tråd med de politiske retningslinjene.¹²² Frankrike, Italia og Vest-Tyskland hadde på dette tidspunktet allerede tilkjennegitt at de hadde gitt spesielle kreditter og/eller garantier til Polen. 3. økonomiske kontor konkluderte derfor med at Polens krise ble ansett som tilstrekkelig begrunnelse til å avvike internasjonalt aksepterte kredittbetingelser.¹²³

Omfanget av den norske støtten til Polen ble raskt så stor at den gikk klart utenfor GIEKs rammer. Den politiske viljen til utvidet bistand til Polen var til stede, og 5. januar 1981 ble det avholdt et møte i Utenriksdepartementet for å forberede en stortingsproposisjon om økonomisk støtte til Polen. Deltakerne var fra Handelsdepartementet, Utenriksdepartementet, GIEK, Norsk Eksportråd og Eksportfinans. Selv om et mindretall i GIEKs styre hadde ment at ytterligere kreditter til Polen ikke burde innvilges, kom møtedeltakerne til enighet om et støtteopplegg som ble grunnlaget for den kommende stortingsproposisjonen. Utenriksdepartementet hadde allerede drøftet saken med Handelsdepartementet og funnet ut at de to departementene hadde en ulik innfallsvinkel for å begrunne den planlagte støtten til Polen. Mens Handelsdepartementet mente at saken måtte ses i forbindelse med hensynet til eksport, argumenterte Utenriksdepartementet med den bredere politiske sammenhengen. De kom allikevel til enighet om at Handelsdepartementet skulle fremme proposisjonen fordi det uten-

---

¹¹⁹ UD 42.1/34, notat fra Utenriksøkonomisk avdeling, 21.10.1980.

¹²⁰ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 17.11.1980.

¹²¹ UD 42.1/34, notat fra utenriksministeren til regjeringens medlemmer, 09.12.1980.

¹²² UD 42.1/34, referat fra morgenmøte, 19.12.1980.

¹²³ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 17.12.1980. Det ble avholdt et kreditormøte for Polen i Paris 22.-23. desember 1980. De norske myndighetene ble på forhånd informert om møtet av Vest-Tyskland, som hadde anmodet om at Norge skulle inviteres. Det franske Finansministeriet benektet imidlertid ved to gjentatte henvendelser fra den norske ambassaden at det kjente noen konkrete planer for et slikt møte selv om UD allerede hadde fått datoen bekreftet av både Brussel og Stockholm. 3. økonomiske kontor konstaterte: "På denne bakgrunn kan det synes som det franske Finansministerium ønsker å holde Norge utenfor det pågående koordineringsarbeid om kreditter til Polen". Det ble senere kjent at Polen selv hadde bestemt deltakerkretsen, med kredittstørrelsen som kriterium, og Norge ble derfor ikke invitert. (UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 18.12.1980; UD 42.1/34, ambassaden i Bonn til UD, 08.01.1981.)

rikspolitisk kunne være riktig å dempe vekten på det bistandspolitiske.¹²⁴ I denne beslutningen ser vi igjen noe av forsiktigheten overfor Sovjetunionen som preget norsk Polenpolitikk i perioden.

13. januar ble det laget et notat til regjeringsmedlemmene fra utenriksministeren, hvor rammene for stortingsproposisjon 75 for 1980-81 om særskilte statlige garantier ved eksport til Polen ble lagt fram. Frydenlund ba om samtykke til en særskilt garantiramme på 300 millioner kroner til GIEK for eksport av innsats- og råvarer til Polen, samt 100 millioner kroner til utvidelse av avtale om eksport av kredittvarer. Den samlede rammen var altså på 400 millioner kroner, i underkant av halvparten av det Polen hadde bedt om. Proposisjonen ble enstemmig vedtatt i Stortinget 18. mars.¹²⁵

I løpet av 1981 ble ytterligere tiltak gjort for å hjelpe polakkene. De gjeldstyngede polske myndighetene var ikke i stand til å håndtere lånene sine og ble innvilget 95 millioner kroner i betalingsutsettelse fra Norge. I tillegg ble det opprettet en ekstra kredittgaranti på 33 millioner kroner for eksport til Polen av kjøtt og ost fra norske overskuddslagre. Etter et møte i Parisklubben i juni konkluderte Handelsdepartementet med at Norge hadde gått relativt lenger i kredittgivingen til Polen enn de aller fleste andre land.¹²⁶

Polens kredittverdighet på tidspunktet garantiene ble gitt, samt det faktum at utenriksministeren, og ikke handelsministeren, forberedte notatet om bistand til Polen for regjeringen, viser at dette i stor grad faktisk også var et bistandspolitisk prosjekt med klare utenrikspolitiske undertoner. Et notat fra 3. økonomisk avdeling antyder det samme. Der ble det nevnt fire hensyn som var med på å gjøre støtte til Polen interessant for vestlige land, hvor ett av punktene er særlig verd å merke seg: Å muliggjøre fremveksten av en pluralistisk samfunnsmodell.¹²⁷

BIS-spørsmålet

Helt fram til unntakstilstanden i Polen i desember 1981 viste Norge klar vilje til å bidra økonomisk til utviklingen i landet. Norske myndigheter var imidlertid svært påpasselig med å tilpasse sine ordninger til de alliertes synspunkter.

---

¹²⁴ UD 42.1/34, utdrag av referat fra morgenmøte, 05.01.1981; UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 08.01.1981.

¹²⁵ UD 42.1/34, notat fra utenriksministeren til regjeringens medlemmer, 13.01.1981; St.t. 1980-81, 2727.

¹²⁶ UD 42.1/34, notat fra Utenriksøkonomisk avdeling, 06.07.1981; UD 42.1/34, notat fra Garantiseksjonen i Handelsdepartementet, 10.06.1981.

¹²⁷ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 27.04.1981.

Sommeren 1981 tok spørsmålet om finansiell støtte til Polen en ny vending. 29. juni skrev Utenriksøkonomisk avdeling et notat til utenriksministeren om en henvendelse fra Frankrikes økonomi- og finansminister Jacques Delors. Delors hadde tatt et initiativ til snarlig ekstraordinær bistand til Polen gjennom sentralbankene, organisert gjennom Bank of International Settlements (BIS). Bistanden skulle være en tre måneders kreditt på 500 millioner dollar som kunne fornyes inntil to ganger.¹²⁸ Den umiddelbare norske reaksjonen kom i et notat 7. juli og ble tatt opp på regjeringnivå. Utenriksministeren var av politiske grunner positiv til ytterligere kreditter til Polen, men kunne ikke tilrå deltakelse fra Norges Bank i et slikt prosjekt. Han fikk støtte fra regjeringen.¹²⁹

Ti dager senere, etter at det 13. juli var gjennomført et møte i BIS mellom de vestlige sentralbanksjefene, hadde utenriksministeren snudd på hælen. ”Ut fra en helhetsvurdering” hadde han kommet til at det måtte være ønskelig å bistå Polen i en vanskelig situasjon. I et utkast til notat til regjeringsmedlemmene 17. juli konkluderte han på følgende vis: ”Jeg vil derfor anbefale at Regjeringen med forbehold om Stortingets samtykke gir tilsagn om statlig garanti for den garantiandel som måtte falle på Norges Bank ved finansiering av inntil 500 mill. dollars for Polens nasjonalbank”.¹³⁰ Forslaget ble tatt opp i regjeringen 30. juli. 5. august kunne ambassaden i Paris meddele det franske finansministeriet at regjeringen hadde vedtatt å gi statsgaranti for lån til Polen gjennom BIS, men måtte avvente behandling av saken i Stortinget.¹³¹

I det gjennomgåtte materialet i Utenriksdepartementets arkiver finnes det ikke noe som entydig kan forklare utenriksministerens snuoperasjon. På Utenriksøkonomisk avdelings notat til utenriksministeren 29. juni har imidlertid statssekretær Johan Jørgen Holst påført at departementet i sin behandling av saken blant annet skulle kartlegge andre OECD-lands holdninger. Under hele den polske krisen var Utenriksdepartementet opptatt av å tilpasse den politiske linjen til de alliertes holdninger.¹³² Det må derfor antas at konsultasjonene under

---

¹²⁸ UD 42.1/34, notat fra Utenriksøkonomisk avdeling, 29.06.1981; UD 42.1/34, utkast til notat til regjeringens medlemmer fra utenriksministeren, 17.07.1981.

¹²⁹ UD 42.1/34, notat til regjeringens medlemmer fra utenriksministeren, 07.07.1981; UD 42.1/34, UD til ambassadene i Brussel, Bonn, Haag, København, Stockholm, London og Roma.

¹³⁰ UD 42.1/34, utkast til notat til regjeringens medlemmer fra utenriksministeren, 17.07.1981.

¹³¹ UD 42.1/34, notat til regjeringens medlemmer fra utenriksministeren, 25.07.1981; UD 42.1/34, ambassaden i Paris til UD, 05.08.1981.

¹³² Noe som må karakteriseres som en glipp hos UD kunne imidlertid skapt grunnlag for kraftig misnøye hos flere allierte i 1981. En melding fra ambassaden i Paris som inneholdt tallfestet informasjon om flere allierte lands vurderinger av og planer om finansiell bistand til Polen, ble opprinnelig bare gradert som ”Konfidensielt”. Eventuelle lekkasjer fra dokumentet ville blitt svært dårlig mottatt hos de landene som var omtalt. Etter en henvendelse fra Norges Bank graderte UD dokumentet ”Strengt Fortrolig”. (UD 42.1/34, UD til Statsministerens Kontor, Forsvarsdepartementet, Norges Bank, Finansdepartementet og Departementet for Handel og Sjøfart, 18.08.1981.)

BIS-møtet 13. juli og andre drøftinger med de allierte viste en bred støtte til det franske forslaget. Det fikk utenriksministeren til å legge bort sin opprinnelige skepsis.

Den vestlige støtten til Polen var imidlertid ikke helt ukontroversiell. De økonomiske bidragene fra Vesten lettet den økonomiske byrden Sovjetunionen hadde med å holde den polske økonomien på beina. Dermed kunne det argumenteres for at Vesten gjorde den sovjetiske kontrollen over Polen enklere og billigere. Denne innvendingen ble presentert som ”det sovjetiske dilemma” i et notat fra 3. økonomiske kontor i august 1981. I notatet ble det hevdet at hvis man satte som premiss at Polen ikke ville være i stand til å sanere allerede inngåtte gjeldsforpliktelser, syntes en konklusjon å være at polske kreditter også burde vurderes i lys av ”de fordeler dette kan gi Sovjetunionen i den økonomiske utmattelseskrigføring som foregår i Polen”.¹³³ Av politiske og humanitære hensyn syntes mye å tale for at vestlig bistand til Polen måtte gis direkte til befolkningen i form av katastrofehjelp, argumenterte kontoret.

Understrekingen av ”det sovjetiske dilemma” synes imidlertid ikke å ha påvirket den norske Polen-politikken i betydelig grad. Tvert imot insisterte 5. politiske kontor på at mulighetene til å stabilisere situasjonen i Polen var avhengig av utsiktene for løsning av landets økonomiske problemer.¹³⁴ Selv om 3. økonomiske kontor tok initiativ til at tiltak i tilfelle krise i Polen ble drøftet,¹³⁵ forberedte samtidig departementet videre økonomisk støtte til landet. Et utkast til stortingsproposisjon om finansiell støtte til BIS gjennom Norges Bank ble skrevet i Utenriksdepartementet høsten 1981.¹³⁶ Bare tallfestingen av Norges og de andre landenes bidrag manglet før proposisjonen var klar for fremleggelse for Stortinget. Også den utvidede eksportkredittordningen var planlagt fortsatt i 1982.

Mens Norge i 1981 hadde gitt tilsagn om nye kreditter til Polen på til sammen 433 millioner kroner, eller cirka 73.5 millioner dollar, hadde Sverige og Danmark gitt henholdsvis 23 og 22 millioner dollar fram til november samme år.¹³⁷ Den norske støtten lå altså godt over de nordiske naboenes. Departementet for Handel og Skipsfart konkluderte derfor med at Norge hadde gått forholdsvis langt i å gi Polen nye kreditter i det inneværende året, og at et forslag om å nedtrappe kredittene i 1982 på denne bakgrunnen derfor virket rimelig.¹³⁸

---

¹³³ UD 42.1/34, notat fra 3. politiske kontor, 19.08.1981.

¹³⁴ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 12.10.1981.

¹³⁵ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 17.09.1981; UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 29.09.1981.

¹³⁶ UD 42.1/34, utkast til stortingsproposisjon, udatert.

¹³⁷ UD 42.1/34, notat fra Garantiseksjonen i Departementet for handel og skipsfart, 16.11.1981.

¹³⁸ UD 42.1/34, notat fra Garantiseksjonen i Departementet for handel og skipsfart, 16.11.1981.

Ut fra disse opplysningene er det uklart hvorfor det norske bidraget til Polen var såpass mye større enn Sverige og Danmarks. Norge viste riktignok i 1980 og 1981 en tydelig velvillig holdning til å bidra økonomisk for å forsøke å hjelpe reformprosessen i Polen. I Utenriksdepartementets arkiver er det imidlertid ikke spor av noe norsk ønske om å bidra relativt sett mer enn de andre NATO-landene. Dette blir også understreket av beslutningen om å minke den planlagte eksportkreditthjelpen i 1982. Derfor er det ingen grunn til å hevde at størrelsen på den norske hjelpen i 1981 beviste at Norge bevisst prioriterte det polske spørsmålet høyere enn andre land. Snarere er det grunn til å merke seg hvordan Norge i planene for bistand i 1982 nok en gang tilpasset sin Polen-politikk til de allierte og vestlige landene.

Sent i november 1981 ble det utarbeidet et utkast til regjeringsnotat om Polen-hjelpen i Utenriksdepartementet. Her ble det foreslått å overføre ubrukte garantier og kreditter fra 1981 til 1982, utvide garantirammen for råvarer og innsatsvarer med 150 millioner kroner og bevilge 100 millioner kroner til dekning av matvarekjøp til Polen.¹³⁹ Siden en del av disse midlene bare var videreføring av ubrukte kreditter fra 1981, innebar forslaget i praksis en nedtrapping av kredittordningen i 1982.

Samlet var imidlertid den planlagte BIS-støtten og utvidede eksportkreditten en plan for omfattende norske bidrag til Polen. Sammen med planlagt støtte fra andre vestlige land ville denne hjelpen utgjort en betydelig og kjærkommen økonomisk støtte til Polen. Men Jaruzelskis erklæring av unntakstilstand i Polen førte til at Norge og NATO skrinla planene om ytterligere kreditter.

3.3 Konklusjon

Sett i lys av Norges tradisjonelle målsetning om å bidra til levedyktige østeuropeiske demokratibevegelser, er Utenriksdepartementets syn på den polske opposisjonen høsten 1980 bemerkelsesverdig. De tilbakeholdne og rent ut kritiske holdningene til Solidaritet før Gdansk-avtalen rimer ikke med ønsket om regimeendring gjennom indre prosesser i østeuropeiske land. Tre faktorer ser ut til å ha bidratt til dette. For det første virker det som Utenriksdepartementet ikke hadde en fullstendig forståelse av hvordan både det polske og

---

¹³⁹ UD 42.1/34, Utkast til notat til regjeringens medlemmer fra utenriks- og handelsministeren, 25.11.1981.

sovjetiske kommunistpartiet hadde svekkede forutsetninger for å undertrykke en omfattende, samlet polsk opposisjon. For det andre undervurderte departementet den massive støtte Solidaritet kom til å få i det polske folket. Det skulle vise seg å være svært liten grunn til ambassadens bekymring for hvorvidt Solidaritet hadde mistet kontakten med befolkningen og dens ønsker.

For det tredje, og dette er det mest interessante, virker det som departementet mente omfanget av Solidaritets krav var for omfattende og ambisiøst. De norske embetsmennene ønsket i august 1980 tilsynelatende at de streikende skulle unngå krav som ville medføre politiske reformer og heller fokusere på spørsmål som lønn og matvareforsyninger. At den polske krisen endte med unntakstilstand og forbud mot Solidaritet, kan tas til inntekt for dette synet. Det vil allikevel være å undervurdere effekten, både i Polen og i hele østblokken, av Solidaritets levetid fram til desember 1981. Muligheten er selvfølgelig til stede for at en moderat forhandlingslinje kunne ført til gode resultater for opposisjonen på lang sikt. Men uavhengig av dette hadde nettopp omfanget av både Solidaritets krav og organisasjonens oppslutning en viktig betydning for kommunismens fall i Polen og hele Øst-Europa. Etter at det var opprettet en organisasjon med større legitimitet enn regimet, og som samtidig ønsket et annet styresett, kunne ikke polsk politikk gå tilbake til normalen. Dette innså også Jaruzelski. Etter innføringen av unntakstilstand erklærte han derfor at han ikke ville bringe Polen tilbake til tiden før 1980, men gjennomføre en reformprosess i et langsommere tempo.

Solidaritet gjorde også de potensielle sovjetiske problemene og kostnadene ved fortsatt å forsøke å holde kontrollen over Øst-Europa pinlig tydelige for SUKP. Etersom Jaruzelski så mislyktes med å forbedre forholdene for den polske befolkningen utover på 1980-tallet, var det nærmest en nødvendighet å søke samarbeid med Solidaritet. Da var også tiden moden for at Sovjetunionen løsnet grepet på Øst-Europa. Det synes derfor ikke å ha vært grunn til ambassadens bekymringer for den polske opposisjonens virkelighetsforståelse i august 1980. Snarere kan man si at Solidaritet forstod situasjonen og de langsiktige mulighetene bedre enn mange vestlige observatører, den norske ambassaden inkludert.

Når det gjelder Warszawa-ambassadens tro på regimets egen evne til endring, førte historiens gang til at denne tesen aldri ble utprøvd i virkeligheten. Man skal allikevel ikke avfeie teorien. Faktum er at det fantes flere unge, velutdannede reformtilhengere i partiet i perioden. Det som imidlertid savnes fra ambassadens side i denne saken, er et grundigere forsøk på analyse av *hva slags* endringer man i så fall kunne forvente. Også de reformvillige polske partitoppene hadde egne interesser og privilegier å forsvare, samtidig som enkelte av dem etter alt å dømme ønsket reelle reformer. Ambassaden forsøkte i liten grad å forstå og

forklare de polske toppenes egne mål. Hvilke reformer man kunne håpe på, ble tilsvarende uklare. Polen hadde sett flere generasjonsskifter i partitoppen, med få varige og positive resultater. Enkelte økonomiske og politiske endringer på toppen av et fortsatt korrumpert og ineffektivt privilegiesystem var ikke nok for Polen på dette tidspunktet. Dette kunne ambassaderapportene i større grad tatt tak i.

Etter at Solidaritet hadde vist sin styrke og levedyktighet, ble imidlertid vurderingen av organisasjonen mer positiv i Utenriksdepartementet. Samtidig ble det spørsmål om hva Norge kunne bidra med for å hjelpe den polske reformprosessen. Her er det tre hovedpoenger som er verd å merke seg fra perioden: 1. Politisk var Norge svært forsiktig med erklæringer og handlinger som kunne tolkes som innblanding i Polens affærer. 2. Økonomisk viste Norge klar vilje til å hjelpe Polen, ut fra en antakelse om at styrking av den polske økonomien ville bidra til reformprosessen. 3. Både politisk og økonomisk var imidlertid de norske styresmaktene påpasselig med å tilpasse seg NATOs Polen-politikk.

Den politiske forsiktigheten var nærmest en nødvendighet. En altfor klam NATO-omfavning av Solidaritet ville virke mot sin hensikt ettersom som organisasjonen allerede ble anklaget for å være en brekkstang for vestlige anti-kommunistiske krefter. Samtidig ville et overdrevent norsk engasjement i Solidaritets spørsmålet medføre anklager om innblanding i Polens indre affærer og misnøye fra både polsk og sovjetisk side. Derfor var det heller ingen som tok til orde for mer aktiv norsk støtte til Solidaritet i utenriksdebattene i Stortinget. Snarere manet alle partiers representanter til forsiktighet.

Norges forsøk på å bidra til de polske reformene skjedde derfor hovedsaklig ved økonomiske midler. Grunntanken bak denne støtten var at en økonomisk kollaps i Polen ville gjøre landet mer avhengig av Sovjetunionen. En styrking av landets økonomi kunne derimot gi polakkene mer handlingsrom, også politisk. Det ble riktignok reist spørsmål om en slik støtte kanskje like mye lettet den sovjetiske byrden ved kontroll over Polen, men denne innvendingen ser ikke ut til å ha påvirket den norske Polen-politikken.

Sammenlignet med andre NATO-land samt Sverige var det norske økonomiske bidraget til Polen i perioden relativt stort. Det synes ikke å ha vært noen bevisst holdning bak dette. Utenriksdepartementets fagkontorer ga riktignok i sine vurderinger klart uttrykk for at økonomisk støtte ville gagne utviklingen i Polen, og den politiske ledelsen fulgte opp disse anbefalingene. Noen tydelig målsetning om å bidra spesielt mye til Polen sammenlignet med de allierte er det allikevel ikke tegn til i departementets arkiver. Dette understrekes av den norske nedjusteringen av planlagt støtte til Polen i 1982, begrunnet med størrelsen på de alliertes bidrag i 1981. Også i den økonomiske støttepolitikken ser vi forøvrig noe av den

forsiktige linjen som ble fulgt politisk overfor Polen. At Handelsdepartementet fremmet stortingsproposisjonen om økte eksportkreditter til et land på konkursens rand, viser bekymringen for anklager om å blande seg inn i andre lands affærer.

Norges tilpasning til NATOs økonomiske Polen-politikk er tydeligst i spørsmålet om finansiell støtte gjennom BIS og i nedjusteringen av eksportkreditten for 1982. I BIS-spørsmålet var det norske handlingsrommet begrenset. Selv om utenriksministeren opprinnelig var skeptisk til ordningen, var det vanskelig å gå imot det som ser ut til å ha vært bred alliert enighet. En norsk reservasjon fra deltakelse ville, slik situasjonen var, framstå som unødvendig demonstrativt og svekket NATOs felles politikk. Når det gjaldt den økonomiske støtten ved eksportkreditter, stod Norge imidlertid friere. Dette var i langt større grad et bilateralt spørsmål hvor gradforskjeller mellom NATO-landene var uproblematisk. Det er derfor påfallende hvordan de norske myndighetene kun brukte andre NATO-lands støtte som grunnlag for vurderingen for eksportkreditten til Polen i 1982. En mer naturlig innfallsvinkel ville vært å drøfte hvorvidt den økonomiske bistanden til Polen faktisk tjente formålet. Hvis den gjorde det, var det grunn til å feste seg ved at dette var den eneste måten Norge kunne bidra aktivt til utviklingen i Polen.

Ut fra de historiske hovedtrekkene i Norges forhold til Polen kan man derfor hevde at det ikke var unaturlig eller uønsket at nettopp Norge skulle bidra ekstra mye i form av utvidete eksportkreditter. Dette perspektivet ser imidlertid ikke til å ha vunnet noe fotfeste i de norske beslutningsmiljøene.

4. Desember 1981- juli 1983: ”Hvis undertrykkelsen fortsetter i Polen, vil følgene for øst/vest-samarbeidet uunngåelig bli alvorlige.”

Med tanke på situasjonen i Polen i desember 1981, var én ting spesielt slående med Jaruzelskis unntakstilstand: Gjennomføringen var vellykket. I et omfattende verk om Europas historie blir Jaruzelski gitt æren for å ha gjennomført det mest perfekte militærkuppet i moderne europeisk historie.¹⁴⁰ De opposisjonelle ble tatt på senga og protestene ble raskt og effektivt slått ned. Solidaritet som organisasjon ble satt i karantene og erklært oppløst i oktober 1982. Styringen av landet ble overtatt av Det militære råd til nasjonens frelse (WRON), utvalgt av Jaruzelski. Den polske opposisjonen ble satt kraftig tilbake og måtte gå under jorda.

For Vesten medførte dette et behov for fullstendig endring av Polen-politikken. Det var ikke lenger snakk om å yte økonomisk støtte til regimet i håp om å hjelpe en gradvis reformprosess. Gulroten måtte derfor for en periode erstattes av piskene. NATO måtte samle seg om en serie økonomiske og politiske sanksjoner mot Polen, i håp om å tvinge fram en tilbakevending til reformene. Det skulle imidlertid ikke bli noen enkel oppgave for alliansen å forenes om et sett sanksjoner som kunne håndheves i fellesskap. En sovjetisk intervensjon ville sannsynligvis vært enklere for alliansen å forholde seg samlet til enn Jaruzelskis løsning.

USA ga tidlig uttrykk for at Sovjetunionen bar et stort ansvar for den polske unntakstilstanden. Amerikanerne ønsket derfor kraftigere reaksjoner enn sine vesteuropeiske allierte overfor russerne. Særlig Vest-Tyskland ønsket å ikke bryte for tydelig med dialoglinjen. Den andre uken av unntakstilstanden begynte denne splittelsen i alliansen å bli tydelig. NATO klarte allikevel å samle seg om en sanksjonslinje. Den ble offentliggjort 11. januar 1982 og var rettesnor for allianselandenes Polen-politikk i de følgende årene.

Unntakstilstanden innebar altså en internasjonalisering av den polske konflikten. Dette gjaldt også for Norge. De norske myndighetene måtte forholde seg til uenigheten innad i NATO og legge opp en egen linje for sanksjonspolitikken. Den norske gjennomføringen av NATO-sanksjonene er hovedtema for dette kapitlet. I dette spørsmålet var det flere hensyn å ta. Ønsket om et godt forhold til nabolandet Sovjetunionen gjorde det naturlig at Norge ikke gikk i fremste rekke med demonstrative tiltak overfor østblokken. Samtidig måtte man holde

---

¹⁴⁰ Norman Davies, *Europe : A History* (New York: Harper Perennial, 1998), 1108.

seg innenfor NATO-linjen og ha et sideblikk til forholdet til USA. Økonomisk måtte behovet for å markere misnøye med Jaruzelskis løsning veies opp mot hensynet til norske bedrifter med høy eksportandel til Polen.

Uenigheten innad i NATO skapte handlingsrom for Norges Polen-politikk, innenfor de grunnleggende føringene. Historisk hadde Norge, under nedkjøling av øst/vest-forholdet, tradisjon for å reagere tydelig overfor østblokken, for så å søke å gjenoppta dialogen raskt. Målet med denne delen av oppgaven er å se om Norge ønsket, og klarte, å videreføre denne politikken.

4.1 Reaksjoner på unntakstilstanden

Jaruzelskis suksess i å ta kontroll over situasjonen i Polen er synlig også i Utenriksdepartementets materiale fra de første ukene etter unntakstilstanden. Manglende informasjonsflyt fra Polen førte til en merkbar norsk usikkerhet rundt situasjonen i landet.

Mye tyder imidlertid på at departementet bærer en del av skylden for dette selv. Det var riktignok ikke enkelt å få kontakt med ambassaden i Warszawa. Telegraf- og telefonforbindelsen var brutt. Norges ambassade var samtidig, sammen med Portugals, den eneste uten radioforbindelse med hjemlandet. Dette var imidlertid ikke noen enestående hendelse i det norske diplomatvesenet. De vestlige ambassadene hadde tradisjon for å hjelpe hverandre i slike situasjoner. I dette tilfellet var det den svenske og danske ambassaden som hjalp de norske utsendingene å formidle kontakt med Utenriksdepartementet via radio. Ambassaden fikk etter hvert sendt hjem meldinger om den mest sentrale utviklingen i Polen. Det tok imidlertid nesten en måned før departementet benyttet muligheten til å sende instruks tilbake. Daværende ambassadør Kåre Dæhlen beretter at han måtte møte både den polske utenriksministeren og viseutenriksministeren uten å ha mottatt instruks hjemmefra. Hans redegjørelse for den norske regjeringens holdning til hendelsene i Polen ble basert på egne vurderinger og opplysninger fra NRKs kortbølgesendinger.¹⁴¹

Den norske regjeringens første offisielle reaksjon på unntakstilstanden kom allerede 13. desember, samme dag som unntakstilstanden ble innført. Uttalelsen uttrykte bekymring for

---

¹⁴¹ Intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007; Dæhlen, "Champagne og tåregass...", 124-126.

den militære maktovertakelsen og gjorde tydelig det norske håpet om demokratisering i Polen:

”I den senere tid har det vært klare tegn til at det bygget seg opp til en ny krise i forholdet mellom den politiske ledelse og fagbevegelsen i Polen. På norsk side hadde vi håpet at man også denne gang ville finne en vei ut av vanskelighetene uten å gripe til særlige tiltak eller bruk av makt fra myndighetenes side. Det er derfor med beklagelse Regjeringen har mottatt meldingene om at det nå er erklært unntakstilstand i Polen og at et militært råd har overtatt ledelsen av landet. Vi har også med uro merket oss at det er foretatt en rekke arrestasjoner.

Regjeringen har hele tiden fremholdt at det polske folk selv må få løse sine problemer uten fremmed innblanding, i samsvar med det polske folks egne ønsker om en fortsatt demokratisering. Dette er fortsatt regjeringens holdning.”¹⁴²

Den norske holdningen samsvarte godt med linjen EF la opp til i en uttalelse to dager senere.¹⁴³ Danmarks utenriksminister Kjeld Olesen utviste imidlertid en påfallende forsiktighet da han ga sin uttalelse samme dag som den norske regjeringen. Olesen meddelte at han ikke hadde noen kommentar til unntakstilstanden, annet enn å konstatere at den var innført. Han understreket imidlertid problemene som hadde oppstått mellom kommunistpartiet, kirken og Solidaritet, og uttrykte håp om at den polske produksjonen snart kom i gang igjen.¹⁴⁴ Her ser vi tydelige spor til den tilbakeholdne linje Danmark la opp til i Polen-spørsmålet. Olesen var svært forsiktig med å fordele skyld for situasjonen, og uttrykte ikke noen spesiell sympati med det polske folket. Like interessant er det å se at det økonomiske aspektet fortsatt var den danske regjeringens innfallsvinkel til de polske problemene. Snarere enn fortsatte reformer ønsket Olesen produksjonsøkning i Polen.

Danmarks geografiske beliggenhet som mulig årsak til denne tilbakeholdenheten ble drøftet i forrige kapittel. Etter EF-uttalelsen kom allikevel en viss endring i den danske tonen. 16. desember uttalte Olesen dyp sympati med det polske folk og føyde til at den danske regjeringen så med stort alvor på unntakstilstanden. Han forventet også ikke-innblanding i Polen fra KSSE-landene, slik at Polen selv kunne løse sine problemer og reformprosessene kunne fortsette. Samtidig fant det også sted en skjerpelse i den norske tonen. 18. desember uttalte utenriksminister Sverre Stray at meldingene om dødsofre og omfattende arrestasjoner

---

¹⁴² UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen og div. ambassader, 13.12.1981.

¹⁴³ UD 25.4/91, ”Poland: Statement by the Foreign ministers of The Ten”, 15.12.1981.

¹⁴⁴ UD 25.4/91, ambassaden i København til UD, 13.12.1981.

viste alvorlige overgrep mot de grunnleggende menneskerettighetene i Polen.¹⁴⁵ Den norske reaksjonen på unntakstilstanden i Polen må således sies å fortsatt ha vært merkbart kraftigere enn den danske.

Forhandlingene om NATO-sanksjoner

En grunnleggende vestlig uenighet om østpolitikken i sin helhet vanskeliggjorde forsøket på å samle NATO om en felles sanksjonslinje etter unntakstilstanden i Polen. USA krevde sterke reaksjoner, også overfor Sovjetunionen. De vesteuropeiske landene ønsket en mer moderat sanksjonslinje, hvor Sovjetunionen i stor grad ble holdt utenfor. Norge la seg her på den vesteuropeiske linjen. Meningsforskjellen i alliansen førte til en uklar sanksjonspolitik som etter hvert skulle gå i oppløsning.

Behovet for en samlet NATO-reaksjon på den polske unntakstilstanden ble raskt et tema i alliansen. Allerede 13. desember tok den amerikanske utenriksministeren Alexander Haig kontakt med sin norske kollega Stray for å understreke viktigheten av en samordning av NATOs reaksjon.¹⁴⁶ Uenigheten i NATO om innholdet i og omfanget av sanksjonene ble imidlertid raskt tydelig. Den viktigste skillelinjen i alliansen gikk mellom USA og Vest-Europa. USA holdt i langt større grad Sovjetunionen medansvarlig for unntakstilstanden og ønsket å innføre sanksjoner mot både polakkene og russerne. Denne motsetningen var tydelig på et rådsmøte i NATO 23. desember. Amerikanerne tok her til orde for å presse Sovjetunionen og Polen kraftigere og etterlyste mer enn bare konsultasjoner i NATO.¹⁴⁷ Den amerikanske presidenten Ronald Reagan offentliggjorde 23. og 29. desember amerikanske sanksjonsvedtak mot Polen og Sovjetunionen. Dette skapte misnøye hos de vesteuropeiske NATO-landene fordi USA i liten grad hadde konsultert dem før sanksjonene ble offentliggjort. I tillegg følte europeerne seg presset av USAs offensive linje. EF-landene uttrykte misnøye over at tilsvarende sanksjoner fra europeisk side ville svi mer enn de gjorde for amerikanerne.¹⁴⁸

Det økonomiske samkvemmet med østblokken var utvilsomt viktigere for europeerne enn amerikanerne. Særlig gjaldt dette for Forbundsrepublikken og Frankrike. Allikevel var det mer grunnleggende spørsmål enn bilateral handel som lå til grunn for uenigheten.

---

¹⁴⁵ UD 25.4/91, ambassaden i København til UD, 17.12.1981; UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel og div. ambassader, 18.12.1981.

¹⁴⁶ UD 25.4/91, brev fra Alexander Haig til Sverre Stray, 13.12.1981.

¹⁴⁷ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 23.12.1981.

¹⁴⁸ UD 25.4/91, ambassaden i London til UD, 31.12.1981.

Historikeren Rolf Tamnes ga allerede i 1982 en innsiktsfull analyse av hvorfor meningsforskjellen mellom Vest-Europa og USA var større i Polen-spørsmålet på 1980-tallet enn etter Warszawapaktintervensjonen i Tsjekkoslovakia i 1968. For de vesteuropeiske landene hadde avspenningspolitikken gitt brukbare resultater, argumenterer Tamnes. De politiske myndighetene i denne delen av alliansen ønsket derfor å holde på linjen fra 1968, ved å forsøke å avbøte slike kriser strukturelt gjennom økt samarbeid. I USA markerte imidlertid 1968 og 1981 henholdsvis begynnelsen og slutten på avspenningsperioden. Dette reflekterte et politisk klimaskifte hos de amerikanske myndighetene. En av årsakene til denne holdningsendringen var amerikansk skuffelse over resultatene av avspenningen. Skuffelsen gjaldt det viktigste feltet for USA, supermaktdialogen, konkluderer Tamnes.¹⁴⁹

Deténte var altså for amerikanerne i ferd med å bli erstattet av Reagans mer kompromissløse tilnærming til østblokken. Målet med Reagans tøffe Polen-politikk etter unntakstilstanden var å bruke økonomiske pressmidler til å tvinge lederne i Polen og Sovjetunionen til å la den polske liberaliseringen fortsette. Økt demokratisering i Polen var selvfølgelig også målet for de vesteuropeiske landene. Regjeringene her mente imidlertid at Sovjetunionen i all hovedsak skulle holdes utenfor Polen-sanksjonene. Samtidig påstod europeerne at man bidro bedre til reformprosessen i Polen ved å komme det polske regimet i møte.

I bunn for både det amerikanske og det vesteuropeiske synet på Polen-politikken lå tanken om at forverringen av situasjonen i Polen måtte møtes med sanksjoner. Likeledes at man skulle forlange liberaliseringer for å lette disse sanksjonene. Uenigheten bestod i hva slags sanksjoner man skulle innføre, og hvilke liberaliseringer det skulle forlanges for å gjenoppta dialogen. Denne uenigheten førte til problemer i utarbeidelsen av NATO-kommunikeet som redegjorde for sanksjonspolitikken overfor Polen. Norges NATO-delegasjon meldte etter arbeidet med kommunikeet at det hadde skapt dels meget store vanskeligheter og krevd maksimal kompromissvilje å komme fram til et såpass konsolidert utkast. Problemet hadde, ifølge delegasjonen, i første rekke vært amerikanske formuleringer som de andre landene hadde vanskelig for å godta.¹⁵⁰

I valget mellom disse to ulike linjene i Polen-spørsmålet lå Norge tradisjonelt sett klart nærmest den vesteuropeiske. Det viste seg raskt at den norske politiske ledelsen også i dette tilfellet valgte en moderat tilnærming. 22. desember orienterte statssekretær Eivinn Berg USA

---

¹⁴⁹ Rolf Tamnes, "NATO's og Norges reaksjon på Tsjekkoslovakia-krisen 1968", i *Forsvarsstudier : Årbok 1982* (Oslo: Institutt for Forsvarsstudier, 1982), 172.

¹⁵⁰ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 09.01.1982.

om at Norge ikke vurderte det foreløpige sovjetiske engasjementet i Polen så nært opp mot en invasjon som det amerikanerne gjorde. Den norske interdepartementale beredskapsgruppen for Polen, som ble opprettet etter unntakstilstanden, konkluderte 29. desember med at det kunne virke som amerikanerne gikk noe raskt fram med sanksjonene.¹⁵¹ Et utkast til norsk innlegg på utenriksministermøtet i NATO 11. januar, bekrefter at Norge ikke fulgte de amerikanske resonnementene rundt situasjonen i Polen. Her ble det understreket at NATO ikke måtte bruke opp de diplomatiske virkemidlene ved å vedta for strenge sanksjoner. Selv om Norge understreket Sovjetunionens medansvar i Polen, var Utenriksdepartementet ikke overbevist om at de foreslåtte amerikanske økonomiske tiltakene mot landet ville tjene målene.¹⁵²

Norge holdt altså en viss avstand til USA i sanksjonsspørsmålet. Det samme gjorde Danmark, bare i enda større grad. Danskene var blant de mer tilbakeholdne allierte landene i sanksjonsspørsmålet i januar 1982. Samtidig inkorporerte den danske utenriksminister Kjeld Olesen et element i sin Polen-politikk som aldri ble del av det offisielle norske synet: Parallellisering. I de vestlige Polen-drøftingene trakk Olesen stadig paralleller til militærstyret i Tyrkia og etter hvert også til situasjonen i flere land i Mellom-Amerika. Dette ble en fast del av den danske utenrikspolitikken fram til september 1982, da Danmark fikk borgerlig regjering. I verket om Danmarks utenrikspolitiske historie heter det at denne parallelliseringen var en kilde til stor amerikansk utilfredshet.¹⁵³ Danmark fortsatte altså sin forsiktige Polen-politikk, også i sanksjonsspørsmålet.

NATOs utenriksministermøte om Polen 11. januar ble avrundet med et kommuniqué. Dette ble rammen rundt NATOs Polen-politikk i årene framover. De allierte landene hadde samlet seg om tre sanksjoner: De innførte stans i den politiske besøksutvekslingen med Polen, de kommersielle kredittene for andre varer enn mat og reforhandlingen av Polens utenlandsgjeld. Dokumentet var imidlertid ikke spesielt velegnet til å skape en samlet og troverdig NATO-politikk på lang sikt. Helene Sjursen konstaterer med rette at kommunikeet inneholdt en enighet om å være uenige i sanksjonsspørsmålet, ettersom det åpnet for ulike grader av sanksjoner fra NATO-landenes side.¹⁵⁴ Minst like viktig var det at kravene som ble stilt for oppheving av sanksjonene var lite konkrete og derfor egnet til ulik fortolkning. Det ble stilt tre hovedkrav til Polen: Heving av unntakstilstanden, løslatelse av de fengslede opposisjonelle og gjenopptakelse av dialogen med opposisjonen. Imidlertid var det ingen klarhet i hvordan man skulle

---

¹⁵¹ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 24.12.1981; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 30.12.1981.

¹⁵² UD 25.4/91, notat ("Utkast til norsk innlegg på utenriksministermøte i NATO 11. ds. om Polen"), 08.01.1982

¹⁵³ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 235.

¹⁵⁴ Sjursen, *The United States, Western Europe and the Polish Crisis...*, 74.

reagere på en offisiell heving av unntakstilstanden fulgt av innføring av særlover som i praksis ga like vide fullmakter til staten. Og hvordan skulle man reagere på en delvis løslatelse av opposisjonelle? Skulle man da komme Polen i møte på grunn av den positive utviklingen, eller fortsette å kreve full løslatelse av alle fangene? Og hva var tilstrekkelig til å kunne kalles gjenopptakelse av dialogen med opposisjonen? Disse uklarhetene førte til at sanksjonspolitikken etter hvert gikk i oppløsning, idet NATO-landene praktiserte ulike fortolkninger.

Démarche-saken

På grunn av Norges naboforhold til Sovjetunionen var det naturlig at Norge ikke gikk i front med reaksjoner på unntakstilstanden i Polen, særlig ikke overfor russerne selv. Uheldig diplomatisk håndverk gjorde at Norge allikevel havnet i denne situasjonen ved å overlevere en démarche til Warszawapaktlandene uten den antatte NATO-støtten i ryggen.

Etter at unntakstilstanden ble innført i Polen, gikk det nesten en måned før NATO offentliggjorde og iverksatte sine sanksjoner mot Polen. I denne perioden framla flere av de allierte landene forslag om tiltak for å vise misnøye med situasjonen i landet. Blant annet foreslo Storbritannia henvendelser til hovedstedene i de nøytrale, ikke-allierte landene med forslag om å utsette KSSE-oppfølgingsmøtet i Madrid i lys av situasjonen i Polen. Norge støttet ikke dette forslaget. 5. politiske kontor ga uttrykk for at det primære mål fortsatt måtte være å kunne produsere et omforent KSSE-sluttdokument så raskt som mulig.¹⁵⁵

Utenriksdepartementet ga derimot positiv respons til hovedpunktene i et vesttysk forslag fra 29. desember om å foreta bilaterale démarches med redegjørelse for de ulike regjeringenes syn på situasjonen i Polen. Tyskerne foreslo démarches i alle Warszawapaktland, samt i hovedstedene i den tredje verden. Norske myndigheter støttet ideen om démarches i Moskva og Warszawa og ville slutte seg til forslaget om avlevering av slike også i de andre Warszawapaktlandene dersom dette vant alminnelig tilslutning i NATO. Utenriksdepartementet var imidlertid skeptisk til å foreta démarches i den tredje verden, med henvisning til at disse landene nødvendig ville bli trukket inn i øst/vest-konflikten.¹⁵⁶

Den positive holdningen til å foreta en démarche i Moskva, understreker at nordmennene tillia Sovjetunionen et tydelig medansvar for hendelsene i Polen. Samtidig viste Utenriksdepartementet seg villig til å påta seg et visst diplomatisk ubehag ved å støtte det tyske

---

¹⁵⁵ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.12.1981.

¹⁵⁶ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 30.12.1981.

forslaget. Russerne fulgte de vestlige reaksjonene på hendelsene i Polen tett. Enhver hentydning til at Sovjetunionen hadde bidratt til den polske unntakstilstanden ville bli dårlig mottatt. Å foreta en *démarche* i Moskva om situasjonen i Polen ville bli tolket som et tydelig uttrykk for et slikt syn. Desto viktigere var det å sørge for solid NATO-forankring i saken. Daværende utenriksminister Svenn Stray understreker at det ville vært naturlig for Norge å forsøke å plassere seg midt i rekken av NATO-land i markeringen overfor Warszawapaktlandene.¹⁵⁷ På grunn av Norges geografiske beliggenhet var det ikke ønskelig å gå i front med avleveringen av *démarchen* til Sovjetunionen. Dette mislyktes Utenriksdepartementet med.

Norge avleverte sine *démarcher* i østblokken 7. januar 1982. Femten dager senere hadde bare Belgia foretatt en tilsvarende *démarche* til Sovjetunionen. Vest-Tyskland, som selv hadde lansert forslaget, hadde utsatt sine egne *démarcher* på grunn av manglende respons fra de allierte. Tyskerne fant det imidlertid interessant at Norge hadde gått i gang med *démarcher* og antok at dette ville få en positiv innvirkning i NATO.¹⁵⁸ Dermed hadde Norge, uten å ønske det, gått i front for NATOs protester overfor Warszawapakten.

Daværende byråsjef i 5. politiske kontor, Torbjørn Aalbu, var med på å utforme *démarchene* til Warszawapaktlandene. Han påpeker i ettertid at det ble brukt ganske kraftig språk i henvendelsen til russerne.¹⁵⁹ I teksten som den norske Moskva-ambassadøren overleverte heter det blant annet:

” [...] Min regjering gir likeledes uttrykk for sin misbilligelse av ytre press fra land alliert med Polen, rettet mot fornyelses- og reformprosessen i landet.

Hvis undertrykkelsen fortsetter i Polen, vil følgene for øst/vest-samarbeidet uunngåelig bli alvorlige.

Det er et oppriktig ønske fra den norske regjering at Polen må bli i stand til å bestemme sin politiske og sosiale utvikling uten trusel om bruk av makt og intervensjon utenfra. Regjeringen vil følge nøye den videre utvikling i Polen, og forventer at reformprosessen i landet vil bli fortsatt i samsvar med det polske folks egne ønsker.”¹⁶⁰

Reaksjonene i Moskva på den norske *démarchen* var kraftige. Henvendelsen ble skarpt avfeid som innblanding i Polens indre anliggende. De norske myndighetenes mislykkethet i forsøket på å følge NATO-linjen understrekes av at det amerikanske utenriksdepartementet

---

¹⁵⁷ Intervju med Svenn Stray, Oslo, 25.01.2007.

¹⁵⁸ UD 25.4/91, ambassaden i Bonn til UD, 19.01.1982.

¹⁵⁹ Intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007.

¹⁶⁰ UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 14.01.1982.

senere takket Norge for å ha gått i bresjen med henvendelser i Warszawapaktlandene om Polen.¹⁶¹

Årsaken til den norske feilvurderingen av NATO-linjen i *démarche*-saken er ikke entydig klar i arkivmaterialet. Utenriksdepartementet har tilsynelatende heller ikke forsøkt å oppklare saken i ettertid. Den norske NATO-delegasjonen og embetsverket i Oslo bør sannsynligvis dele skylden for glippen.

NATOs behandling av saken var imidlertid heller ikke vellykket. En manglende evne til å ta tak i spørsmålet førte til at *démarchenes* effekt ble kraftig utvannet. For å oppnå det ønskede resultat måtte alliansen ha sørget for å opptre samlet. Drøftingene om reaksjoner overfor østblokken var imidlertid halvhjertede og førte ikke til den nødvendige klarheten. Status 22. januar var at kun Norge hadde foretatt *démarcher* til samtlige Warszawapaktland. Belgia hadde bare foretatt *démarche* til Sovjetunionen, Vest-Tyskland kun til Polen. USA var i ferd med å sende *démarcher* til alle Warszawapaktlandene, mens Canada sannsynligvis skulle sende *démarche* til Sovjetunionen og Polen. Tyrkia vurderte fortsatt spørsmålet, mens Storbritannia, Danmark, Luxembourg, Nederland og Portugal ikke hadde noen planer om *démarcher*. Frankrike og Italia hadde sendt egne henvendelser uten basis i NATO-drøftelsene.¹⁶² Hvis målet var å demonstrere en samlet NATO-linje, viste *démarche*-spørsmålet seg uegnet.

Alliansens håndtering av *démarchene* ble tatt opp av Tom Vraalsen, ekspedisjonssjef i Utenriksdepartementet, på et NATO-rådsmøte 23. januar 1982. Det var imidlertid ikke den generelle mangelen på en felles linje som var det norske anliggendet. Snarere satte Vraalsen fokus på sakens betydning for det norsk-sovjetiske forholdet. Siden det norske feilskjæret i stor grad skyldtes misforståelser på norsk side, er den underliggende kritikken av de allierte påfallende i Vraalsens innlegg. Han understreket Norges behov for et håndterbart bilateralt forhold til Sovjetunionen. Derfor kunne ikke Norge lede an i kritikken av nabostaten. For øyeblikket følte imidlertid norske myndigheter at landet var kommet i den situasjonen, fortsatte Vraalsen. De norske myndighetene hadde ”med en viss overraskelse” funnet ut at bare et begrenset antall allierte hadde fulgt det man på norsk side trodde var en avtale om å sende *démarcher* til Warszawapaktlandene.¹⁶³

Det er uklart hva Vraalsen søkte å oppnå med dette innlegget. Skaden i forholdet til Sovjetunionen hadde allerede skjedd. Faktum er forøvrig at norske myndigheter ved flere

---

¹⁶¹ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 26.01.1982.

¹⁶² UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 22.01.1982.

¹⁶³ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 23.01.1982.

senere anledninger trakk fram nettopp *démarche*ne som eksempel på Norges tydelige reaksjon overfor Warszawapaktlandene etter unntakstilstanden i Polen. Vraalsens tale tjente derfor til lite annet enn å vise at den norske linjen i *démarche*-saken var resultat av klønete behandling i Utenriksdepartementet snarere enn politisk markeringsvilje. Dette understrekes også av Politisk avdelings drøfting fra samme tidsrom av mulige tiltak mot Polen og Sovjetunionen. Her ble de ”meget poengterte” *démarche*ne trukket fram som en av årsakene til at Norge, etter avdelingens oppfatning, lå fremst blant de vesteuropeiske landene når det gjaldt skarpe reaksjoner overfor Polen og Sovjetunionen. Avdelingen anbefalte derfor en forsiktig linje med tanke på iverksettelse av nye tiltak.¹⁶⁴

Det er viktig å understreke at *démarche*-saken ikke fikk noen varig innvirkning på det norsk-sovjetiske forholdet. Hendelsen berørte ingen sentrale deler av naboforholdet og utløste ikke andre sovjetiske tiltak enn protester mot det norske initiativet. Episoden har allikevel sin betydning i denne sammenhengen fordi den la føringer på den videre norske vurderingen av sanksjonspolitikken etter den polske unntakstilstanden. Samtidig viser den også svakt diplomatisk håndverk fra Utenriksdepartementets side i en situasjon hvor man forsøkte å trå forsiktig.

4.2 Norges iverksetting av sanksjoner og krisebistand

Både tidligere ambassadør Kåre Dæhlen og tidligere byråsjef i 5. politiske kontor Torbjørn Aalbu understreker at NATOs Polen-sanksjoner først og fremst hadde en kortsiktig og innenrikspolitisk funksjon. Ved å demonstrere motvilje og vise at man reagerte, tilfredstilte de vestlige landene sin hjemlige opinion. Aalbu går så langt som å hevde at et intenst arbeid for å skape en mer levedyktig linje for alliansens sanksjoner neppe ville vært verdt arbeidet, idet poenget med sanksjonene var den umiddelbare signaleffekten.¹⁶⁵

Det vedvarende polske arbeidet for lettelser i sanksjonene viser allikevel at disse hadde en virkning. Samtidig hadde det norske linjevalget i sanksjonspolitikken også en signaleffekt overfor Sovjetunionen og USA. Presset for å påvirke den norske sanksjonspolitikken begynte raskt både fra den amerikanske og den sovjetiske ambassaden. Allerede en uke før NATO-kommunikeet om Polen-sanksjonene hadde amerikanerne innkalt den norske statssekretæren

---

¹⁶⁴ UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 19.01.1982.

¹⁶⁵ Intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007; intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007.

til møte. De ønsket å få korrigert sitt inntrykk av at Norge var det allianselandet som hadde uttrykt seg mest skeptisk til sanksjoner.¹⁶⁶ 13. januar oppsøkte den sovjetiske ambassaderåden Dmitri Vassiljev Utenriksdepartementet og informerte om at eventuelle tiltak fra Norge overfor Sovjetunionen i forbindelse med Polen-saken ville ha ”de mest alvorlige følger” for de bilaterale forholdet.¹⁶⁷

Det ble raskt klart at Utenriksdepartementet fortsatt ønsket å følge en moderat sanksjonslinje. Ifølge en avisrapport var det også enighet om dette i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen. Både statsminister Kåre Willoch og utenriksminister Stray skal der ha ordlagt seg på en slik måte at de ble oppfattet å ha vært tilhengere av en mer moderat sanksjonslinje enn USA.¹⁶⁸ Særlig overfor Sovjetunionen forsøkte nordmennene å trå forsiktig.

Politiske sanksjoner

Innføringen av de politiske sanksjonene etter unntakstilstanden i Polen ble preget av en todelt norsk linje. Overfor Polen fikk hensynet til alliansesamholdet i NATO tydelig prioritet. Samtidig viste Utenriksdepartementet tydelig vilje til rask gjenopptakelse av kontaktene når tiden var moden for det. I spørsmålet om sanksjoner mot Sovjetunionen fikk Norges egeninteresser tydeligere plass. Norge ønsket ikke å provosere naboen i øst unødige og fulgte en mer tilbakeholden strategi enn særlig amerikanerne gjorde.

Stans i den politiske besøksutvekslingen var en av NATOs viktigste politiske reaksjoner overfor Polen etter unntakstilstanden. Utenriksminister Knut Frydenlunds besøk i Polen i juni 1980 og hans kollega Józef Czyreks gjenbesøk i mars 1981 ble derfor de siste norsk-polske utenriksministerbesøkene på flere år.¹⁶⁹ Tradisjonelt var Norge, som nevnt flere ganger tidligere, tilhenger av rask oppmyking av de politiske kontaktene mellom øst og vest etter frys i disse forbindelsene. Det norske hovedsynet var at dialog tjente øst/vest-forholdet bedre enn sanksjoner. I tråd med dette var Norges tolkning av besøkssanksjonene relativt liberal de første ukene etter at NATO-sanksjonene ble offentliggjort. Et allerede planlagt besøk av den polske viseutenriksministeren ble av 5. politiske kontor foreslått gjennomført i mars 1982.

---

¹⁶⁶ UD 25.4/91, samtalerreferat fra 5. politiske kontor, 11.01.1982.

¹⁶⁷ UD 25.4/91, notat fra 3. politiske kontor, 13.01.1982.

¹⁶⁸ Arbark: Arbeiderbladets klipparkiv, artikkel i Arbeiderbladet, ”- For svak Polen-reaksjon”, 16.01.1982.

¹⁶⁹ Sommeren etter Czyreks besøk i Norge var han på offisielt besøk i Storbritannia, hvor han blant annet traff statsminister Margaret Thatcher. Czyrek skal etter dette besøket ha uttalt at Thatcher var den tøffeste statsministeren han hadde truffet. Han trodde det bare var én som var tøffere, og hun satt i Norge. (UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 25.06.1981.)

Kontoret understreket at dette var en anledning til å gi uttrykk for norske synspunkter direkte til polske representanter. Konsultasjonen ble imidlertid senere utsatt.¹⁷⁰ Hovedårsaken til denne avgjørelsen er sannsynligvis den allierte tilstrammingen av sanksjonspolitikken, grunnet misnøye med utviklingen i Polen.

Også enkelte andre politiske markeringer ble foretatt av NATO overfor Polen. Blant annet ble de allierte landene enige om å sende sine utenriksministre til gjenåpningen av KSSE-møtet i februar og gjøre Polen til et tema der. Norge var også blant landene som støttet generalsekretæren i FNs arbeidsorganisasjon ILOs ønske om å få besøke Polen, og Røde Kors' krav om å få besøke internerte polakker. Det var i tillegg enighet i NATO om å ta opp Polen-spørsmålet i FNs menneskerettighetskommisjon. Utenriksdepartementet la seg allikevel her på en moderat linje og ønsket å nedtone henvisningene til at unntakstilstanden skyldtes press utenfra.¹⁷¹

I spørsmålet om sanksjoner overfor Sovjetunionen var det bilaterale forholdet en mer sentral del av de norske vurderingene. Hensynet til å ikke svekke dette forholdet unødige politiske markeringer i Polen-spørsmålet kom stadig fram i Utenriksdepartementets vurderinger. Dette samsvarer med tradisjonell norsk Sovjet-politikk. I dette tilfellet var det i tillegg to faktorer som påvirket Utenriksdepartementets vurdering av eventuelle sanksjoner mot russerne. For det første hadde *démarche*-saken blitt en uønsket kraftig markering fra norsk side. I Utenriksdepartementet ønsket man derfor å unngå ytterligere provokasjoner. For det andre utsatte både en norsk parlamentarikerdelegasjon, en pressedelegasjon og LO-formann Tor Halvorsen sine planlagte besøk i Sovjetunionen i etterkant av hendelsene i Polen i desember 1981. Selv om disse besøkene ikke var del av den offisielle norske Sovjet-politikken, ble avlysningene møtt med misnøye i Moskva.

Norges umiddelbare reaksjoner overfor russerne ble derfor, uten at det var ønsket fra norsk side, oppfattet som relativt kraftige i NATO-sammenheng. Derfor gjennomførte Norge få andre politiske sanksjoner overfor Sovjetunionen. Politisk avdeling tilrådte ikke sanksjoner på bevegelsesfriheten til sovjetisk og polsk ambassadepersonell som svar på de vestlige ambassadenes vanskelige arbeidsforhold i Warszawa. Avdelingen anbefalte heller ikke sanksjoner på luftfarts- eller skipsfartsområdet overfor Sovjetunionen.¹⁷² De politiske konsultasjonene ble videreført.

---

¹⁷⁰ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 15.02.1982; UD 25.4/91, UD til ambassaden i Warszawa, 18.02.1982.

¹⁷¹ UD 25.4/91, UD til delegasjonen i Geneve, 10.02.1982.

¹⁷² UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 19.01.1982.

Økonomiske sanksjoner

Norge fulgte alliansens linje tett også i spørsmålet om økonomiske sanksjoner overfor Polen. En viss avveining mellom allianselojalitet og egeninteresse gjorde seg allikevel gjeldende i vurderingen av det uavklarte spørsmålet om allerede innvilgede eksportkreditter. I hovedsak ble alliansehensynet prioritert i disse tilfellene. En kombinasjon av egeninteresse og tradisjonell forsiktighet forhindret økonomiske sanksjoner mot Sovjetunionen.

Den norske samhandelen med Polen og Sovjetunionen var som nevnt en svært beskjeden del av den samlede norske utenrikshandelen. Derfor var spørsmålet om økonomiske sanksjoner på mange måter et politisk spørsmål. Ønsket om å ikke provosere Sovjetunionen med sanksjonstiltak måtte veies opp mot det amerikanske kravet om omfattende sanksjoner. Samtidig hadde sanksjonsspørsmålet et innenrikspolitisk element. Enkelte norske bransjer og bedrifter var avhengig av eksporten til østblokken. Disse handelsforbindelsene var avhengig av den norske eksportkreditten, som ble kuttet etter unntakstilstanden. Dermed ble de økonomiske sanksjonene også et spørsmål om norske arbeidsplasser. Dette skulle få en viss betydning for den norske håndhevingen av de økonomiske sanksjonene.

Fram til NATO fastla sin sanksjonspolitikk mot Polen inntok man på norsk side en avventende holdning. 5. politiske kontor fant det tidlig i januar 1982 ikke nødvendig å innføre restriksjoner på de økonomiske og kommersielle forbindelsene med Polen.¹⁷³ Etter NATO-kommunikatet fra 11. januar begynte den norske linjen å ta klarere form. To tiltak var grunnstammen i alliansens økonomiske sanksjoner overfor Polen: Stans i framtidige kreditter for andre varer enn mat, samt frys av gjeldsforhandlingene med landet. I begge spørsmålene var det imidlertid en viss uenighet i Utenriksdepartementet rundt iverksettelsen av politikken.

Stansen i gjeldsforhandlingene med Polen var et tveegget sverd. For det første kunne Polen, som landet også gjorde, benytte anledningen til å stoppe sine avdragsbetalinger slik at de vestlige landene ble rammet av sin egen politikk. Samtidig medførte denne sanksjonen en risiko for at Polen kunne bli erklært insolvent. Det var dette siste poenget som ble drøftet i Utenriksdepartementet i forbindelse med innføringen av sanksjonene mot Polen. 3. økonomiske kontor understreket at en polsk ”konkurs” ville redusere de vestlige landenes mulighet til å påvirke den økonomiske og politiske kursen i Polen. Kontoret foreslo derfor at Norge skulle ta til orde for en snarlig forhandlingsrunde med Polen om gjeldskonsolidering. Dette ble imidlertid ikke støttet av Politisk avdeling i en påføring på 3. økonomiske kontors notat. Avdelingen understreket at lettelser i sanksjonene var avhengig av positive endringer i

---

¹⁷³ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 04.01.1982.

Polen og mente at Norge uansett ikke burde gå i bresjen i dette spørsmålet.¹⁷⁴ Det ble derfor ikke foretatt noe norsk initiativ i saken.

I spørsmålet om kredittsanksjoner inneholdt NATO-erklæringen fra 11. januar en uklarhet. Dette skapte en viss usikkerhet på norsk side. I erklæringen var nemlig ikke utnyttelse av allerede vedtatte, ubrukte kreditter til Polen omtalt. Norge hadde før innføringen av sanksjonene overført i overkant av 100 millioner av ubrukte eksportkredittmidler fra 1981 til anvendelse i 1982. Mens utenriksministeren i sin vurdering av saken uttalte at enhver kreditt til Polen måtte opphøre, understreket Politisk avdeling i et notat at en slik stans i første rekke ville skade norske eksportører. Utenriksdepartementet bestemte seg til slutt for et hovedprinsipp om ikke å benytte de resterende kredittgarantiene.¹⁷⁵ Det ble imidlertid åpnet for enkelte unntak fra sanksjonspolitikken. Dette gjaldt særlig Fosdalen Bergverk, som Politisk avdeling anbefalte å innvilge 40 millioner i eksportkreditt fra de videreførte midlene fra 1981. Dette ble begrunnet med det polske markedets avgjørende betydning for bedriften med 300 ansatte, samt at søknaden til GIEK ble sendt to dager før unntakstilstanden i Polen. Avdelingen mente derfor at denne saken ikke ville skape vanskeligheter i forholdet til de allierte.¹⁷⁶

Ytterligere spørsmål om utnyttelse av den overførte eksportkreditten førte til gnisninger mellom Utenriksdepartementet og Handelsdepartementet. I et regjeringsnotat fra mars 1981 ba handelsministeren om at firmaet Rieber & Søn i Halden ble gitt tilgang til 2.5 millioner av disse midlene. Dette ble begrunnet med bedriftens påståtte avhengighet av det polske markedet, samt den vanskelige sysselsettingssituasjonen i Halden-området.¹⁷⁷ Handelsministerens framstøt ble kraftig imøtegått av Utenriksøkonomisk avdeling i Utenriksdepartementet. Avdelingen reagerte på at Utenriksdepartementet ikke var forelagt notatet på forhånd og antydte at en slik tildeling ville være et brudd på 11. januar-vedtaket. Samtidig ble det stilt spørsmål ved vurderingen av Polen-markedets betydning for bedriften. Et eventuelt politisk valg om å gjenoppta eksportkredittgivingen til Polen burde etterfølges av en samlet vurdering av samtlige søknader om slike kreditter, understreket Utenriksøkonomisk avdeling.¹⁷⁸

Spørsmålet om utnyttelse av de allerede vedtatte eksportkredittene fikk en tydelig avslutning sommeren 1982. Da ba Handelsdepartementet på nytt om en klargjøring av

---

¹⁷⁴ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor med påføring fra Politisk avdeling (09.03.1982), 04.03.1982.

¹⁷⁵ UD 25.4/91, utdrag av referat fra avdelingssjefsmøte, 14.01.1982; UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 19.01.1982; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 28.01.1982.

¹⁷⁶ UD 44.4/91, notat fra Politisk avdeling, 22.01.1982.

¹⁷⁷ UD 42.1/34, notat til regjeringskonferanse fra handelsministeren, 25.03.1982

¹⁷⁸ UD 42.1/34, notat fra Utenriksøkonomisk avdeling, 29.03.1982.

hvorvidt det var mulig med en oppmyking av denne delen av sanksjonene. Svaret fra Utenriksdepartementets 3. økonomiske kontor må sies å ha vært klargjørende. Kontoret mente at den økonomiske situasjonen i Polen gjorde at en slik oppmyking ville ha en ren politisk signaleffekt. Det ble også understreket at enkelte østeuropeiske land syntes å tro at Norge var villig til alenegang i spørsmålet om økonomiske kontakter med Øst-Europa. Kontoret frarådet derfor sterkt en oppmyking av den norske holdningen.¹⁷⁹

Den norske eksporten til Polen holdt seg allikevel stabil på 1981-nivå i det første året med NATO-sanksjoner. I 1983 falt imidlertid eksportnivået fra 305 til 235 millioner kroner.¹⁸⁰ De økonomiske sanksjonene fikk dermed en viss betydning for norske eksportbedrifter.

Politisk hadde de norske myndighetene vært tilbakeholdne med å innføre sanksjoner overfor Sovjetunionen. Dette gjaldt også for de økonomiske sanksjonene. Norge holdt seg til sin tradisjonelt forsiktige linje når det gjaldt tiltak som kunne provosere russerne. Utenriksdepartementets 3. økonomiske kontor understreket at det norske forholdet til Sovjetunionen gjorde at man ikke hadde noe ønske om å gå i bresjen i denne sammenhengen.¹⁸¹ Démarche-saken sørget også her for ekstra norsk forsiktighet. I tillegg var verning av norske økonomiske interesser tydelig med i vurderingene. Mens avdelingssjefene i Utenriksdepartementet var villige til å avlyse et planlagt besøk fra statssekretæren i Handelsdepartementet til Moskva, ønsket de å se an den sovjetiske fiskeriministerens oppsatte besøk i Norge. Her ble det understreket at man måtte verne om fiskeriinteressene.¹⁸²

Politisk avdelings anbefalinger i spørsmålet om norske økonomiske sanksjoner mot Sovjetunionen viste et gjennomgående norsk ønske om å unngå for sterke tiltak overfor nabolandet. Et eventuelt importforbud ble karakterisert som et meget sterkt virkemiddel som også ville ramme norske eksportører. Det kunne derfor ikke anbefales. Tiltak innen skipsfart og luftfart ble avvist. Særlig innen skipsfart ble dette begrunnet med Norges spesielt store økonomiske interesser på området. Også en eventuell avlysning av det norsk-sovjetiske møtet i den blandede regjeringskommissjonen ble frarådet. Politisk avdeling mente at en slik avlysning ville bli tolket som en alvorlig reaksjon og et klart ønske om å trappe ned de handelspolitiske forbindelsene.¹⁸³

NATO-delegasjonen ga etter et rådsmøte i februar 1982 en god oppsummering av de norske økonomiske reaksjonene overfor Sovjetunionen: ”Mens Norge fortsatt må sies å stå

---

¹⁷⁹ UD 42.1/34, notat fra 3. økonomiske kontor, 22.06.1982.

¹⁸⁰ *Statistisk årbok 1983*, 176.

¹⁸¹ UD 25.4/91, notat fra 3. økonomiske kontor, 18.01.1982.

¹⁸² UD 25.4/91, utdrag av referat fra avdelingssjefsmøte, 14.01.1982; UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 19.01.1982.

¹⁸³ UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 19.01.1982.

sterkt når det gjelder diplomatiske/politiske reaksjoner, må stillingen utvilsomt sies å være relativt svak når det gjelder økonomiske tiltak overfor Sovjetunionen".¹⁸⁴ Dette utsagnet er desto mer interessant med tanke på at de tydeligste norske politiske reaksjonene var *démarchen* og besøksavlysningene. Som vi har sett, var *démarche*-saken resultat av en norsk feilvurdering, og besøksavlysningene kan ikke regnes som en offisiell reaksjon. Til sammen er dette en tydelig understreking av den norske forsiktigheten overfor naboen i øst.

Krisehjelp og flyktningpolitikk

Unntakstilstanden i Polen fordret en tosidig reaksjon fra norsk side. I tillegg til sanksjonene som ble koordinert gjennom NATO, måtte nordmennene også bidra med hjelp til det polske folket i en vanskelig situasjon. Både Utenriksdepartementet og det norske folk bidro med nødhjelp gjennom humanitære organisasjoner. Norge mottok også polske flyktninger.

I spørsmålet om humanitær bistand til Polen var det en viss uenighet innad i NATO. USA hadde et mer restriktivt syn enn de vesteuropeiske landene på statlig humanitær bistand til Polen. Dette var i tråd med amerikanernes ønske om å legge hardt press på Polen og Sovjetunionen. Også på dette området valgte nordmennene en mer moderat politikk enn USA. Statssekretær Eivinn Berg gjorde det tidlig klart for amerikanerne at den norske regjeringen ønsket å videreføre og intensivere den humanitære hjelpen så lenge man var sikker på at den virkelig nådde fram og kom det polske folket til gode.¹⁸⁵ Denne støtten ble kanalisert gjennom humanitære organisasjoner. I løpet av 1982 bevilget Utenriksdepartementet til sammen nesten 17 millioner kroner i bistand til Polen. Neste år falt beløpet til snaut tre millioner, og det fortsatte å falle utover 1980-tallet.¹⁸⁶ Samtidig hadde de humanitære organisasjonene i løpet av en måned etter unntakstilstanden samlet inn mer enn 25 millioner kroner fra det norske folket, som mobiliserte kraftig for å hjelpe den polske befolkningen.¹⁸⁷

I tillegg til å gi gi nødhjelp til Polen, måtte Norge også forberede seg på å ta imot polske asylsøkere. I første omgang dreide dette seg om polakker i Norge med besøksvisum. 21. desember hadde man mottatt 50-60 slike henvendelser om asyl.¹⁸⁸ Justisdepartementet hadde sendt ut instruks om at ingen polakker skulle sendes tilbake til Polen mot sin vilje. Søkerne

---

¹⁸⁴ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 03.02.1982.

¹⁸⁵ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 24.12.1981.

¹⁸⁶ UD 34.4/91, notat fra 3. økonomiske kontor, 06.03.1987.

¹⁸⁷ Arbark: Arbeiderbladets klipparkiv, artikkel i Arbeiderbladet, "50 mill. til Polen", 16.01.1982.

¹⁸⁸ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 21.12.1981.

ble derfor innvilget en midlertidig oppholdstillatelse. Norge opprettholdt en stund også beredskap for en eventuell polsk flyktningstrøm. Til sammen var det kapasitet for 5.700 slike flyktninger.¹⁸⁹

På lengre sikt måtte man også utarbeide en politikk overfor polakker som leverte asylsøknader til ambassaden i Warszawa eller befant seg i tredjeland. Østerrike hadde mottatt et større antall polske flyktninger og ba vestlige land om hjelp til å motta disse. Norge opprettet til sammen en kvote på 400 polske flyktninger. 100 av disse var polakker som allerede befant seg i Norge, 200 skulle tas imot fra Østerrike og de siste 100 skulle være en reservekvote.¹⁹⁰ Den såkalte reservekvoten omfattet blant annet polakker som søkte asyl hos den norske ambassaden i Warszawa.

I vurderingen av den sistnevnte type søknader var det to hensyn å ta. På den ene siden måtte man vektlegge det humanitære aspektet og ønsket om å hjelpe forfulgte polakker. Samtidig ønsket ikke NATO-landene å hjelpe de polske myndighetene med det som så ut til å være en bevisst taktikk: Å presse opposisjonelle til å emigrere. Flere polske asylsøkere hadde sluppet fri fra internering med beskjed om at de risikerte å bli innestengt på ny dersom de ikke forlot landet. Blant annet USA og Storbritannia truet med at de ikke ønsket å avhjelpe de polske myndighetene med å ta imot tvungne emigranter. Norge og flere andre allierte ønsket å holde en lavere profil. I Utenriksdepartementet ble dette blant annet forklart med at forfulgte polske opposisjonelle faktisk ville bli gitt fortrinn som asylsøkere.¹⁹¹ Man ønsket derfor ikke å komme med trusler som ikke ville bli overholdt.

I behandlingen av asylsøknader levert til ambassaden i Warszawa la Norge seg på en linje mellom den danske og svenske. Svenskene var imidlertid langt raskere enn sine nordiske naboer til å behandle søknadene og å motta flyktninger. I september 1982 hadde Sverige innvilget 40 polske søknader om asyl for til sammen 118 personer. Verken Danmark eller Norge hadde da svart på noen av sine henholdsvis 40 og 28 søknader.¹⁹² I slutten av samme måned ble det imidlertid arrangert et møte mellom Utenriksdepartementet, Justisdepartementet, Sosialdepartementet, Statens Utlendingskontor og Flyktningerådet. Der ble det vedtatt å innlede inntaket av disse polske flyktningene. For å vinne erfaring, og av hensyn til mottakerapparatet, ønsket man å begynne med et lite antall. Aktuelle kandidater måtte kunne

---

¹⁸⁹ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 17.12.1981; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 24.12.1981.

¹⁹⁰ UD 34.4/91, notat fra 3. økonomiske kontor, 25.02.1982.

¹⁹¹ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 23.02.1982; UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 31.03.1982.

¹⁹² UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 24.09.1982; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 28.10.1982.

påvise at de var under forfølgelse fra myndighetene på grunn av politisk aktivitet. Forøvrig ble kandidater med tilknytning til Norge foretrukket.¹⁹³

I april 1983 hadde Norge innvilget ni asylsøknader fra polske politiske aktivister. Danmark fortsatte på samme tid sin avventende politikk og hadde kun innvilget én søknad. Den norske Warszawa-ambassaden observerte at danskene syntes å forsøke en utsettende avgjøringsprosess.¹⁹⁴ I oktober samme år hadde danskene mottatt sju polske asylsøkere med familie, mens Norge hadde mottatt fjorten familier på til sammen 37 personer. Sverige lå fortsatt langt foran: Til sammen 173 familier, 545 personer, var mottatt i landet.¹⁹⁵

Den svenske alliansefriheten er sannsynligvis en av årsakene til den liberale svenske linjen i flyktningsspørsmålet. I sin mer frie stilling i øst/vest-konflikten var det viktig for svenskene å opprettholde et godt forhold østover. Å ta imot politiske flyktninger som de polske myndighetene ønsket å bli kvitt var en måte å opprettholde dette gode forholdet på, samtidig som man hjalp opposisjonelle polakker i en vanskelig situasjon. I tillegg hadde Sverige og Polen historisk sett et godt forhold. Derfor var det ikke unaturlig at de svensk-polske kontaktene var spesielle også i dette tilfellet.

1982 ble et foreløpig toppår for den polske immigrasjonen til Norge, selv om den ikke var like omfattende som polakkenes innvandring til Sverige. Antallet polakker som ble registrert som innflyttere til Norge ble mer enn doblet, fra 160 i 1981 til 329 året etter. I 1983 sank antallet til 218.¹⁹⁶

4.3 Norske vurderinger av utviklingen i Polen og sanksjonspolitikken 1982-1983

For de vestlige landene var Jaruzelskis motiver med unntakstilstanden og hans videre planer for Polen uklare. Sanksjonspolitikken framtid var tilsvarende usikker. Etter at den umiddelbare effekten av innføringen av sanksjonene avtok, ble det samtidig mer naturlig å se Polen-politikken i et bredere øst/vest-perspektiv. På dette feltet var det i liten grad alliert enighet om ønskede mål og midler. I hovedsak ønsket USA å føre en tøff linje overfor

---

¹⁹³ UD 25.4/91, UD til ambassaden i Warszawa, 01.10.1982.

¹⁹⁴ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 28.04.1983; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 17.03.1983.

¹⁹⁵ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 20.10.1983.

¹⁹⁶ *Statistisk årbok 1983*, 32; *Statistisk årbok 1984*, 56; *Statistisk årbok 1985*, 57.

Warszawapaktlandene, mens de fleste europeiske NATO-landene anså videre dialog mellom blokkene som mer fruktbart. Jaruzelskis lettelse i unntakstilstanden i løpet av 1982 var også med på å vanskeliggjøre samlingen rundt en felles NATO-linje.

Som nevnt tidligere var premissene for lettelse i NATO-sanksjonene uklare. Jaruzelski lyktes til en viss grad i å spille på dette. Ved å innføre lettelse i unntakstilstanden, og åpne for oppheving av den i løpet av overskuelig tid, svekket han fundamentet for NATO-samholdet i sanksjonsspørsmålet. Enigheten om behovet for reaksjoner mot det polske militærstyret hadde for en stund overskygget den mer grunnleggende meningsforskjellen om østblokkspørsmål i NATO. Nå begynte meningsforskjellene å presse på igjen.

Allerede i løpet av det første året med sanksjoner mot Polen ble det derfor et visst rom for politisk egenmarkering blant de allierte. Også for Norge, som i løpet av 1982 kom med et forsiktig initiativ for endringer i sanksjonspolitikken.

Lojal sanksjonspolitikk, men ønske om rask normalisering

Den norske regjeringen hadde markert sin misnøye med utviklingen av unntakstilstanden i Polen og var lojal mot den allierte sanksjonspolitikken overfor landet. Nordmennene viste allikevel en tydelig vilje til å gjenoppta normale forbindelser med Polen når tiden var moden for det.

Den første måneden etter unntakstilstanden i Polen var man på norsk side villig til å se situasjonen an. Militærstyret ble gitt en sjanse til å stabilisere situasjonen og få reformprosessen på skinnene igjen. Tilsynelatende fantes et lite håp i Oslo om at unntakstilstanden ville bli hevet raskt, de internerte satt fri og regjeringens dialog med opposisjonen gjenopptatt. Ambassaden i Warszawa tilkjennega på sin side raskt en svært kritisk holdning til Jaruzelskis muligheter til å stabilisere og reformere Polen. Allerede 17. desember uttrykte ambassadør Dæhlen tvil til hvordan et lite og korrumpert parti ved bruk av befolkningens frykt kunne lede et motvillig folk ut av den økonomiske katastrofetilstanden.¹⁹⁷ Ambassadens gode kontakter med den polske opposisjonen kan sannsynligvis forklare en del av denne holdningsforskjellen i Warszawa og Oslo. Det er allikevel verd å merke seg at Dæhlen trakk i tvil ikke bare den polske statsmaktens vilje til å gjennomføre reformer, men også dens evne til å stabilisere den økonomiske og politiske situasjonen. Myndighetenes handlingsprogram, framlagt i februar 1982, ble kommentert slik:

---

¹⁹⁷ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 17.12.1981.

”Ambisjonsnivået er svært høyt og fordrer nærmest et perfekt og velkvalifisert statsapparat, et friksjonsløst politisk klima og velsmurte oppfølgingsmekanismer på alle nivå. Polsk statsadministrasjon og den politiske situasjon i landet representerer normalt den motsatte ytterlighet.”¹⁹⁸

Midt i januar 1982 hadde skepsisen begynt å råde også i Utenriksdepartementets embetsverk i Oslo. Politisk avdeling slo fast at det ikke fantes tegn til normalisering i Polen.¹⁹⁹ Etter utsettelsen av de allerede planlagte drøftingene med Polen var Norge derfor avvisende til polske forsøk på å gjenopprette kontakten på politisk nivå. Polakkene gjorde allikevel flere framstøt for å myke opp de norske besøkssanksjonene, det første allerede i februar 1982. På dette tidspunktet var det økende misnøye i NATO med utviklingen i Polen og derfor ingen norsk vilje til å bedre de politiske kontaktene med de polske myndighetene.

Utenriksdepartementet fulgte imidlertid nøye NATOs syn på sanksjonenes videre skjebne. Den norske usikkerheten rundt håndteringen av det polske viseutenriksministerbesøket var en tydelig indikasjon på at Norge ønsket å holde på sin tradisjonelle politikk med ønske om rask gjenopptakelse av dialogen med østblokken. Ytterligere demonstrative tiltak overfor de polske myndighetene ble også forsøkt unngått. Blant annet avholdt ambassaden i Warszawa også i 1982 sin tradisjonelle 17. mai-feiring med inviterte polske gjester.²⁰⁰ Et nytt polsk framstøt for å få gjenopptatt de politiske forbindelsene ble allikevel avvist i april.

I mai 1982 gjennomførte Jaruzelski enkelte lettelser i unntakstilstanden og friga samtidig rundt 1000 internerte. I NATO var det imidlertid bred enighet om at dette ikke var tilstrekkelig for å lette sanksjonene. Norge foretok heller ingen initiativ i NATO for å drøfte slike lettelser. Snarere ble det nok en gang understreket at den norske holdningen skulle være på linje med NATOs.²⁰¹

21. juli 1982 offentliggjorde det polske militærstyret en mer omfattende lettelse i unntakstilstanden. Rundt 2/3 av de internerte opposisjonelle ble frigitt. De mest sentrale Solidaritetslederne, inkludert Walesa, satt allikevel fortsatt internert. Samtidig åpnet Jaruzelski for full oppheving av unntakstilstanden i løpet av året. I Utenriksdepartementet ble

---

¹⁹⁸ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 11.02.1982.

¹⁹⁹ UD 25.4/91, notat fra Politisk avdeling, 14.01.1982.

²⁰⁰ Under den tilsvarende markeringen året før hadde ambassadør Dæhlen hatt en sjelden samtale med sin sovjetiske kollega. Da praten kom inn på polsk innenrikspolitik, forsøkte Dæhlen å spøke det bort med å si: ”Vi vet jo at polakkene er gærne. Det er jo nordmennene også.” Dæhlen kunne nok språk til å forstå tolkens høytidelige oversettelse: ”Norges ambassadør uttaler at man i Norge anser at det polske folk lider av alvorlige mentale forstyrrelser. En lidelse det deler med det norske folk.” Den sovjetiske ambassadøren uttrykte sin sympati, og samtalen sluttet der. (Dæhlen, ”Champagne og tåregass...”, 133.)

²⁰¹ UD 25.4/91, utdrag av referat fra morgenmøte, 18.05.1982.

dette positivt mottatt. For første gang ble muligheten for lettelse av sanksjonene drøftet i departementet. Dette skjedde til tross for at Jaruzelski, etter 5. politiske kontors vurdering, ikke hadde fullstendig innfridd noen av NATOs tre hovedkrav.²⁰² Frigivelsen av de internerte ble av kontoret kalt en substansiell, om enn delvis, imøtekommelse av NATOs krav. Kravet om gjenopprettelse av dialogen med opposisjonen ble ikke ansett for å være innfridd. Muligheten for en fri fagforening en gang i framtiden ble allikevel ikke utelukket. 5. politiske kontor konkluderte med at det neppe ennå var tilstrekkelig grunnlag for å oppheve de vestlige tiltakene mot Polen. Kontoret framholdt imidlertid at dette spørsmålet måtte vurderes opp mot sanksjonenes effekt på den polske økonomien og den polske avhengigheten av Sovjetunionen. Embetsmennene her ønsket også en mer prinsipiell og langsiktig vurdering av de økonomiske forbindelsene med østblokken, hvor unntakstilstanden i Polen spilte en mindre rolle. 5. politiske kontor anbefalte derfor den politiske ledelsen ikke å være for negative i uttalelsene om Jaruzelskis tiltak og å vurdere gjenopprettelse av de politiske kontaktene mellom Norge og Polen.²⁰³

Norge hadde etter innføringen av sanksjonene vist en tydelig vilje til rask gjenopptakelse av dialogen med Polen. Det er slik sett også naturlig at besøksutvekslingen var det området hvor nordmennene ønsket å myke opp sanksjonspolitikken først. 5. politiske kontors vurderinger er allikevel verd å merke seg, all den tid ingen av NATOs tre krav til Polen var innfridd. For eventuelle framtidige vestlige sanksjoner mot østblokkland kunne en oppmyking på disse premissene skape et troverdighetsproblem for alliansen.

Samtidig understreker situasjonen etter Jaruzelskis liberaliseringer like mye de grunnleggende svakhetene ved NATO-sanksjonene. Mens Norge vurderte å gjenoppta besøksutvekslingen, påpekte andre land at utsettelsen av forhandlingene om den polske gjelden var til større ulempe for kreditorene enn polakkene selv. Bare et halvt år etter innføringen av sanksjonene, begynte de nasjonale meningsforskjellene å trenge gjennom overflaten. Det er også verd å merke seg at den norske ambassaden i Warszawa ikke fullt ut delte 5. politiske kontors vurderinger. Ambassadør Dæhlen la tydeligere vekt på at ingen av NATOs tre krav ennå var innfridd. Han mente at regimets tiltak til dels bar preg av å være kunstgrep for å gi et falskt inntrykk av at kravene faktisk var imøtekommet. Dæhlen understreket også hensynet til den polske opposisjonen. Det ville være uheldig hvis NATO ga etter på sine krav samtidig

---

²⁰² UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 22.07.1982.

²⁰³ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 22.07.1982.

som polakkene samlet seg til en eventuell generalstreik, understreket den norske ambassadøren.²⁰⁴

Norsk framstøt for oppmyking av forholdet til Polen

Sommeren 1982 ble preget av økende norsk vilje til å bedre forholdet til Polen. Et mislykket framstøt i NATO skulle imidlertid føre til at saken ble lagt på is.

Utenriksdepartementet bestemte seg i august 1982 for å sende ut en føler internt i NATO om synet på en begynnende gjenopptakelse av besøksutvekslingen med Polen. Den direkte årsaken til dette var en polsk henvendelse med ønske om et norsk statssekretærbesøk i Warszawa. To notater fra 5. politiske kontor fra slutten av juli viser at man i departementet var opptatt av å unngå alliert kritikk ved for tidlig å nevne spørsmålet om normalisering av de politiske forbindelsene. Det ble allikevel bestemt at saken skulle tas opp i NATO i midten av august.²⁰⁵ NATO-delegasjonen sendte på forhånd ut en føler om synet på besøksutvekslingen under de alliertes drøftinger om utviklingen i Polen under rådsmøtet 13. august. Den meldte hjem at den ikke hadde fått noen umiddelbare reaksjoner. Underhånden ble det imidlertid gitt signaler fra Danmark og Storbritannia om at det ble ansett for å være forhastet å bringe opp temaet på dette tidspunktet. Delegasjonen ba derfor om instruks foran møtet i Politisk komité fire dager senere.²⁰⁶

På et morgenmøte i Utenriksdepartementet 16. august ble det konstatert at reaksjonen på spørsmålet om politiske konsultasjoner med Polen hadde vært negativ. Det var derfor enighet om at Norge skulle holde en relativt lav profil under det kommende møtet. Delegasjonen fikk allikevel instruks om å rekapitulere synspunktene fra rådsmøtet om nødvendig.²⁰⁷ Den norske NATO-delegasjonen benyttet derfor anledningen i Politisk komité til å spørre om allierte synspunkter på forbindelsene med Polen generelt og den polske invitasjonen til den norske statssekretæren spesielt. Henvendelsen ble negativt mottatt. Den amerikanske representanten motsatte seg drøfting av spørsmålet av prosedyremessige årsaker. Han hevdet at saken tilhørte sanksjonspakken fra 11. januar, og ikke kunne ses løsrevet fra denne. Spørsmålet hørte derfor hjemme på et høyere nivå, framhevet amerikaneren, som fikk tilslutning fra Canada,

---

²⁰⁴ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 23.07.1982.

²⁰⁵ UD 34.4./91, notat fra 5. politiske kontor, 26.07.1982; UD 34.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.07.1982.

²⁰⁶ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 13.08.1982.

²⁰⁷ UD 25.4/91, utdrag av referat fra morgenmøte, 16.08.1982; UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 16.08.1982.

Storbritannia, Nederland og Danmark. Canada understreket imidlertid at de prinsipielt ikke var imot lettelser av besøkssanksjonene.²⁰⁸

To feilvurderinger gjorde at dette norske framstøtet ble mislykket. For det første burde Utenriksdepartementets ledelse lagt større vekt på Storbritannias og Danmarks underhåndsadvarsler mot å ta opp temaet. Begge disse landene førte en moderat politikk i Polen-spørsmålet. Det burde derfor være tydelig at de fleste NATO-landene og særlig USA ville møte det norske framstøtet negativt. For det andre ga den norske feilberegningen i prosedyrespørsmålet amerikanerne en mulighet til å stanse drøftingen av spørsmålet. USA ønsket på dette tidspunktet en fortsatt restriktiv sanksjonspolitik. Ved å henvise til prosedyre klarte amerikanerne å avverge en mulig politisk diskusjon. Samtidig ble det langt mer belastende for Norge å forsøke å ta opp dette spørsmålet på nytt.

Framstøtet for å løse opp besøkssanksjonene ble derfor lagt på is fra norsk side. En revurdering av spørsmålet forutsatte at unntakstilstanden ble hevet. Dette standpunktet var også mer i samsvar med den norske Warszawa-ambassadens vurdering. Ambassaden meldte, samme dag som Norge drøftet besøkssanksjonene i Politisk komité, at ethvert utenlandsk besøk kunne bli utnyttet politisk og ville framstå for det polske folket som støtte til militærstyret.²⁰⁹

Kort tid etter denne tydelige advarselen fra ambassadens side kom det forøvrig en norsk delegasjon på besøk til Polen, som kommunistpartiets gjester. Det var imidlertid ikke offisielle representanter, men en Arbeiderpartidelegasjon bestående av Einar Førde, Thorvald Stoltenberg og Bjørn Tore Godal.²¹⁰ Denne visitten viste at viljen til økt kontaktflate med polakkene eksisterte flere steder i det norske politiske miljøet. Etter hjemkomsten møtte Einar Førde kraftig motbør fra flere hold for sine uttalelser til norsk presse om situasjonen i Polen. I et avisintervju hadde han kommet med flere positive karakteristikk av Jaruzelski, og ga uttrykk for at sanksjonene burde heves på grunn av den økonomiske situasjonen i landet.²¹¹ Besøket og Førdes uttalelser fikk allikevel ingen stor betydning for den polske opposisjonens syn på og forhold til Norge. Dels var dette fordi regimet holdt sin avtale med den norske

---

²⁰⁸ UD 34.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 17.08.1982.

²⁰⁹ UD 34.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 17.08.1982.

²¹⁰ Ifølge ambassadør Dæhlen ble han på forhånd oppringt av Stoltenberg på ambassadens åpne telefon, som det var allment kjent var avlyttet, og spurt om sitt syn på et slikt besøk. Dæhlen hadde, som nevnt, sin klare mening om utenlandske besøk på dette tidspunktet. Som ambassadør valgte han allikevel å ordlegge seg forsiktig, og svarte derfor at et slikt besøk ville være en fin støtteerklæring til den polske regjeringen *mot* Solidaritet. Det er uklart om Stoltenberg oppfattet Dæhlens hint, men delegasjonen gjennomførte allikevel sitt besøk. (Intervju med Kåre Dæhlen, 16.01.2007.)

²¹¹ Arbark: Arbeiderbladets klipparkiv, artikkel i Arbeiderbladet, "A-delegasjon hjem fra Polen: Sanksjonene bør oppheves", 21.08.1982.

delegasjonen om å ikke utnytte situasjonen til propagandaformål. En annen viktig årsak var imidlertid at opposisjonens illegale presseorganer påstod, sannsynligvis mot bedre vitende, at dette kun var snakk om en pro-sovjetisk utbrytergruppe fra Solidaritets venner i Det norske Arbeiderparti.²¹²

Gryende meningsforskjeller i Utenriksdepartementet

Fra nyttår 1983 innførte Jaruzelski visse lettelser i unntakstilstanden. Denne utviklingen skulle føre til en begynnende uenighet mellom utenriksminister Svenn Stray og hans fagkontor i departementet.

Jaruzelskis liberaliseringer begynte i november 1982, da Lech Walesa ble frigitt. Samme måned varslet de polske myndighetene løslatelse av de fleste internerte og suspensjon eller heving av unntakstilstanden fra nyttår. Dermed ble spørsmålet om lettelser i sanksjonene igjen aktuelt for NATO. Norge viste seg igjen positiv til slike tiltak. 5. politiske kontor hevdet at to av NATOs tre kriterier formelt måtte anses som oppfylt dersom Jaruzelski holdt ord. Kravet om dialog med opposisjonen måtte i tillegg vurderes som delvis oppfylt på grunn av regimets konsultasjoner med kirken. Kontoret mente derfor at det ville være nærliggende å vurdere de økonomiske sanksjonene. Hvis utviklingen i Polen var positiv, mente kontoret at også besøksutvekslingen kunne komme i gang igjen i løpet av 1983, i alle fall på embetsmannsplan.²¹³

Til tross for det mislykkede framstøtet i august, var det altså fortsatt tydelig vilje fra norsk side til å lette sanksjonene og på sikt gjenoppta dialogen med Polen. Dette understrekes også av den norske responsen på et amerikansk framstøt tidlig i desember 1982. Amerikanerne varslet at de ville kreve full innfrielse av alle tre NATO-kravene for å lette på sanksjonene, og ba Norge om å gjøre det samme. Dette ble avvist av statssekretær Eivinn Berg, som pekte på viktigheten av en omforent NATO-holdning. Storbritannia, Canada og Vest-Tyskland hadde sammen med Norge på dette tidspunktet gitt uttrykk for vilje til å revurdere Polenpolitikken.²¹⁴ Danmark, under sin nye borgerlige regjering, hadde samtidig lagt om tonen i sin omtale av Polen-spørsmålet. Parallelliseringen med andre land opphørte, og det ble lagt vekt

---

²¹² Dæhlen, "Champagne og tåregass...", 134-135.

²¹³ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 30.11.1982.

²¹⁴ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 03.12.1982; UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 30.11.1982.

på krav om innenrikspolitisk reform i Polen.²¹⁵ Danskene la seg dermed et stykke nærmere den norske linjen.

Den polske liberaliseringen ble imidlertid ikke så omfattende som de vestlige landene hadde håpet på. I en resolusjon fra Europaparlamentet het det at de polske tiltakene var ”provisoriske, ufullstendige og i mange tilfeller illusoriske”.²¹⁶ Polakkene startet allikevel en offensiv for å få NATO-landene til å gjenoppta de politiske kontaktene. Statssekretær Berg ble invitert til Polen, og polakkene understreket at de også ønsket kontakt med Norge på embetsmannsnivå. En norsk føler til andre NATO-land om embetsmannsutveksling med Polen viste at tiden ikke var inne for dette. Norge avslo derfor invitasjonen. Utviklingen i Polen ble allikevel ansett som tilstrekkelig positiv til at Norge kunne slutte seg til en eventuell alliert enighet om gjeldskonsolideringsforhandlinger med Polen.²¹⁷

Spørsmålet om uformelle kontakter med polakkene var mer åpent enn den offisielle besøksutvekslingen. Daværende byråsjef i 5. politiske kontor, Torbjørn Aalbu, understreker at han ikke mente, og fortsatt ikke mener, at slike kontakter ville ha vært brudd på besøkssanksjonene. Ifølge Aalbu hadde Norge langt mer å tjene på å gjennomføre uformelle samtaler enn på å håndheve sanksjonene strengt.²¹⁸

En mulighet til slike uformelle kontakter kom i april 1983. Da kom et medlem av utenrikskomiteen i den polske Sejmen, Stefanowicz, på privat besøk i Norge. I den forbindelse ba han om samtaler i Stortinget og Utenriksdepartementet. 5. politiske kontor stilte seg positivt til forespørselen. Etter samråd med statssekretæren meddelte kontoret derfor den polske ambassaden at Stefanowicz skulle få et møte på statssekretærnivå. Utenriksminister Stray grep imidlertid inn og besluttet at gjesten bare kunne mottas på embetsmannsnivå. 5. politiske kontor ba deretter Politisk avdeling om at denne beslutningen skulle revurderes. Kontoret mente dette ville bli tolket som en ubegrunnet skjerping av Norges holdning til Polen etter unntakstilstanden. Stefanowicz fikk allikevel bare tilbud om å møte utenriksråden, og avlyste senere sitt besøk.²¹⁹

Denne episoden var selvfølgelig bare en detalj i spørsmålet om Norges holdning til NATO-sanksjonene mot Polen. Den er allikevel interessant som tegn på en begynnende uenighet mellom utenriksministeren og hans embetsverk. Det er tydelig dokumentert i dette

---

²¹⁵ Petersen, *Europæisk og globalt engagement*, 236.

²¹⁶ UD 25.4/91, ambassaden i Brussel til UD, 07.01.1983.

²¹⁷ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 21.01.1983; UD 34.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 24.01.1983; UD 42.1/34, notat fra Utenriksøkonomisk avdeling, 06.04.1983.

²¹⁸ Intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007.

²¹⁹ UD 34.4/91, referat fra morgenmøte, 08.04.1983; UD 34.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 15.04.1983; UD 34.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.04.1983.

kapitlet at 5. politiske kontor ønsket en rask oppmyking av forholdet til Polen etter at NATO-sanksjonene ble innført. I Stefanowicz-saken hadde fagkontoret tydeligvis også opprinnelig støtte fra statssekretæren. Utenriksminister Stray viste i behandlingen av denne saken en mer bokstavtro tilnærming til NATO-sanksjonene. Da Jaruzelski hevet unntakstilstanden i Polen i juli 1983, kom spørsmålet om lettelse i sanksjonene for alvor opp i NATO. Uenigheten mellom embetsverket og den politiske ledelsen i Utenriksdepartementet skulle da bli svært tydelig.

Polen-spørsmålet i Stortinget 1982-1983

Til tross for at unntakstilstanden i Polen skapte uenighet på vestlig side om reaksjoner mot Polen og Sovjetunionen, fortsatte enigheten på Stortinget om norsk Polen-politikk. Den polske reformbevegelsen fikk bred, men uforpliktende støtte fra de norske folkevalgte. Samtidig skjedde det etter hvert både en utvidelse og en innsnevring i perspektivet på hendelsene i Polen.

Det eneste tegnet til uenighet i Polen-spørsmålet på Stortinget i 1980-1981 var i diskusjonen om hvorvidt man skulle gå tydelig ut og advare Sovjetunionen mot innblanding i polske affærer. Som nevnt oppstod det uenighet i NATO i synet på Sovjetunionens rolle i den polske unntakstilstanden. På Stortinget var det imidlertid få antydninger til slike meningsforskjeller i samme periode. Selv om representantene som uttalte seg om Polen tydelig hadde sin sympati på Solidaritets side, tok få til orde for sterkere reaksjoner overfor de polske eller sovjetiske styresmaktene.

Hendelsene i Polen, som hadde fått så mye oppmerksomhet under utenriksdebattene i 1981, kom forøvrig raskt i bakgrunnen av mer akutte internasjonale hendelser som Falklandskrigen og atomvåpenspørsmål. I februar og mai 1982 tok imidlertid henholdsvis Høyres Bjørn Stordrange og Sosialistisk Venstrepartis Arent Henriksen opp situasjonen for polske flyktninger i Stortingets spørretime. Begge fikk til svar at regjeringen var innstilt på å føre en liberal politikk overfor polske flyktninger.²²⁰

Etter hvert ble den uttrykte bekymringen i Stortinget for situasjonen i Polen dempet til fordel for et bredere øst/vest-perspektiv. Betydningen utviklingen i Polen hadde for KSSE-prosessen og dialogen mellom blokkene, ble trukket fram ved flere anledninger. Samtidig ble det lengre mellom appellene til støtte for det polske folket. Denne perspektivutvidelsen

---

²²⁰ St.t. 1981-82, 2185-2186; St.t. 1981-82, 3379-3380.

samsvarer med 5. politiske kontors framheving av de internasjonale aspektene ved Polen-spørsmålet sommeren 1982.

Samtidig med denne utvidelsen av perspektivet kom også det vi kan kalle en innsnevring av perspektiv. Denne ble kjennetegnet av at hendelsene i Polen ble brukt for å fremme partitypiske saker. Det var særlig tre eksempler på dette: Høyres Jo Benkow brukte undertrykkningen av frihetsforkjempere i Polen som argument for en mer realistisk norsk Sovjet-politikk. På motsatt politisk side argumenterte Sosialistisk Venstrepartis Stein Ørnhei for at et Vest-Europa mer uavhengig av USA var en forutsetning for et uavhengig og friere Polen og mer åpent forhold mellom de to tyske statene. Kristelig Folkepartis Jakob Aano nevnte polske ungdommers protester mot den ateistiske statsmakten som ville fjerne krusifiksene fra klasserommene.²²¹

Bare to representanter tok til orde for en mer konkret og forpliktende støtte til den polske opposisjonen. Begge representerte Kristelig Folkeparti: Kjell Magne Bondevik og Kåre Kristiansen. Bondevik uttalte under begge utenriksdebattene i 1982 en bekymring for at hendelsene i Polen ble overskygget av dagsaktuelle tema. Under debatten i mai dette året understreket Bondevik at det ville være en tragedie om det afghanske og polske folk gled ut av den internasjonale opinionens oppmerksomhet. Det viktigste våpenet Vesten hadde var å ikke gi makthaverne i Polen eller Sovjetunionen fred før utviklingen gikk i riktig retning, konkluderte han. I desember 1982 tok Bondevik til orde for at norske myndigheter måtte gjøre hva de kunne gjennom diplomatiske og andre kanaler for å hjelpe de fengslede i Polen, og mer allment for at utviklingen i landet igjen kunne gå i mer liberal retning.²²²

Kåre Kristiansen ba i februar 1983 utenriksminister Svenn Stray redegjøre for reaksjoner som kunne opprettholde et vedvarende press på Polen og Sovjetunionen. Kristiansen nevnte både FNs generalforsamling, FNs sikkerhetsråd og FNs arbeidsorganisasjon ILO som mulige arenaer for å ta opp Polen-spørsmålet. I tillegg presenterte han alternative pressmidler som en diplomatisk offensiv, handelssanksjoner og eventuelt også å bruke den polske statsgjelden til vestlige land for å tvinge fram endringer i Polen. I sitt svar framhevet Stray at Norge hadde gjort det klart for Polen at man krevde økt frihet i landet for å møte de polske framstøtene for normalisering av de politiske forbindelsene. Dette var riktig. Samtidig unnlot Stray å nevne at Norge allerede et halvt år tidligere hadde foretatt et framstøt i NATO om muligheten for et norsk statssekretærbesøk i Warszawa.²²³

---

²²¹ St.t. 1982-83, 3527; St.t. 1983-84, 912; St.t. 1983-84, 2900.

²²² St.t. 1981-82, 3229; St.t. 1982-83, 1854.

²²³ St.t. 1982-83, 2489-2491.

4.4 Konklusjon

Det er fruktbart å se de norske holdningene til NATO-sanksjonene mot Polen og Sovjetunionen i et integrasjon/avskjerming-perspektiv. Hensikten med balanseringen mellom disse hensynene i norsk NATO-politikk var å opptre lojalt overfor alliansen og samtidig sikre et godt forhold til Sovjetunionen. Nettopp det samme var målet med den norske sanksjonspolitikken i Polen-spørsmålet. Den todelte linjen nordmennene la opp til i gjennomføringen av sanksjoner mot henholdsvis Polen og Sovjetunionen passer svært godt inn i dette bildet. Allianselojaliteten i gjennomføringen av tiltakene mot Polen sikret integrasjonsdelen av strategien. Dermed var det mindre problematisk å være forsiktig med reaksjoner overfor Sovjetunionen. Selv om Norge, uten å ønske det, kom et stykke fram i rekken av NATO-land når det gjaldt politiske markeringer overfor russerne, unngikk man tiltak som svekket forholdet på lengre sikt. De politiske markeringene ble riktignok møtt med sovjetiske protester, men gikk etter hvert i glemmeboka. En svekkelse av de økonomiske forbindelsene ville i større grad skape et forverret norsk-sovjetisk klima over tid. Den norske forsiktigheten i så henseende ble delt av de fleste europeiske NATO-land, og var derfor ikke omstridt. Slik sett var den norske innføringen av NATO-sanksjonene relativt vellykket.

Det var også et tydelig element av egeninteresse i de forsiktige norske økonomiske reaksjonene overfor Sovjetunionen. Handelen østover bidro til å opprettholde et godt forhold til russerne, men skapte også norske arbeidsplasser. Ettersom det ikke var noen klar enighet i NATO om å svekke handelsforbindelsene med Sovjetunionen, kunne nordmennene skjerme disse i størst mulig grad. Samhandelen med Polen var derimot i hovedsak avhengig av eksportkredittene, som NATO-sanksjonene satte en tydelig stopper for. Å gå på kant med sanksjonene i dette spørsmålet ville være en svært tydelig og uheldig politisk markering. Bortsett fra tilfellet Fosdalen ble derfor allianselojaliteten prioritert framfor norske industriinteresser ved innføringen av økonomiske reaksjoner overfor Polen.

Balanseringen mellom integrasjon og avskjerming var et gjennomgående trekk for norsk Sovjet-politikk under den kalde krigen. Et like typisk karakteristikum for norsk Øst-Europapolitikk i perioden var synlig i vurderingen av NATO-sanksjonene utover 1982 og 1983: Ønsket om rask normalisering av forbindelsene og gjenopptakelse av dialogen østover etter perioder med svekkelser i forholdet. I hovedsak markerte de norske myndighetene i denne perioden seg blant de mest dialogvennlige NATO-landene i Polen-spørsmålet. Unntakstilstanden ble møtt med tydelig fordømmelse, men etter hvert markerte Utenriksdepartementet

vilje til å arbeide for økte kontakter og utvidet samarbeid med polakkene. I sanksjons-spørsmålet plasserte Norge seg, som man kunne forvente, på den moderate siden sammen med de fleste vesteuropeiske landene. At man på norsk side overveide å gjennomføre det planlagte polske viseutenriksministerbesøket bare to måneder etter innføringen av besøkssanksjonene, viser et genuint ønske om snarlig gjenopptakelse av kontaktene østover. Samtidig reiser det spørsmålet om man på norsk side virkelig forstod symboleffekten av et slikt besøk på dette tidspunktet. En eventuell gjennomføring av besøket ville trolig ført til reaksjoner fra flere hold i NATO.

Det norske ønsket om normalisering ble holdt i tømme av NATOs tydelige linje i Polen-spørsmålet det første halvåret med sanksjoner. Jaruzelskis lettelser i unntakstilstanden i juli 1982 lyktes imidlertid med å svekke alliansens samhold. Det er verd å merke seg at man i Utenriksdepartementet grep denne første muligheten til å drøfte en mulig normalisering med Polen. Minst like interessant er det at 5. politiske kontor da faktisk viste interesse for en oppmyking av sanksjonene, til tross for at ingen av NATOs tre krav til Polen etter kontorets syn var innfridd. Kontorets standpunkt kan delvis forklares med at alliansens premisser for oppheving av tiltakene mot Polen var uklare og lite egnet for skiftende omstendigheter. Samtidig gikk 5. politiske kontor i sin drøfting av spørsmålet i liten grad inn på hvordan en oppmyking ville påvirke troverdigheten til alliansens sanksjonspolitikkk ved senere anledninger. Under drøftelsene av sanksjonenes omfang tidlig i januar 1982 hadde det fra Utenriksdepartementet blitt trukket fram at man ikke måtte bruke opp de diplomatiske virkemidlene. Dette argumentet kan, i en litt annen form, anvendes mot 5. politiske kontors standpunkt i denne saken. Ved å lette på NATO-sanksjonene etter relativt kort tid, uten å ha konkrete resultater å vise til, ville tilsvarende sanksjoner miste troverdighet som virkemiddel ved neste korsvei. Det norske framstøtet i alliansen for oppmyking av besøkssanksjonene ble da også raskt avvist.

Den underliggende norske viljen til raskt å normalisere forbindelsene med Polen når situasjonen i NATO tillot det, fortsatte imidlertid. En viktig årsak til dette var at 5. politiske kontor allerede fra sommeren 1982 igjen begynte å se situasjonen i Polen i et bredere øst/vest-perspektiv. Solidaritet hadde vunnet støtte både i Utenriksdepartementet og den norske opinionen, og de norske reaksjonene på organisasjonens skjebne var kraftige. Etter at de umiddelbare reaksjonene på unntakstilstanden var gjort tydelige for østblokken, kom allikevel det tradisjonelle norske ønsket om øst/vest-dialog i forgrunnen hos Utenriksdepartementets embetsverk.

En viss meningsforskjell gjorde seg gjeldende mellom Utenriksdepartementets 5. politiske kontor og den norske ambassaden i Warszawa. Ambassaden, som var tettere på situasjonen og opposisjonen i Polen, var mer skeptisk enn fagkontoret til tidlig normalisering av det norsk-polske forholdet. I denne meningsutvekslingen var det naturlig at fagkontorets syn fikk forrang. I ettertid virker det også rimelig å anta at Norge på litt lengre sikt tross alt kunne påvirke styresmaktene i Polen mer gjennom dialog enn konfrontasjon. Som en liten aktør på den internasjonale arenaen ville Norge neppe utrettet stort med en konfrontasjonslinje overfor Polen. Et løfte om bedring av de økonomiske og politiske forbindelsene, under forutsetning av liberaliseringer i det polske styresettet, ville i den gjeldende situasjonen sannsynligvis være et mer konstruktivt bidrag til endringer i Polen.

Et siste poeng er verd å merke seg fra dette kapitlet: De tre tilfellene med uheldig opptreden fra Utenriksdepartementets side. For det første mangelen på instruks til ambassaden i Warszawa i nesten en måned etter unntakstilstanden. For det andre den sviktende NATO-forankringen i *démarche*-saken. For det tredje framgangsmåten da Norge i august 1982 under et NATO-møte luftet muligheten for en oppmyking av de politiske besøkssanksjonene overfor Polen. Den manglende kommunikasjonen med ambassaden ble kun et problem for de norske tjenestemennene i Warszawa. De to andre hendelsene er på hvert sitt vis eksempler på norske misforståelser av NATOs politikk. Disse norske utspillene medførte reaksjoner fra henholdsvis Sovjetunionen og USA og gjorde den norske linjen i Polen-spørsmålet uklar. Norge gikk først i bresjen for NATOs kritikk av Polen og Sovjetunionen, og ble senere kritisert for forsøket på rask oppmyking av de politiske kontaktene med Polen. Ønsket fra norsk side var å ligge mellom disse ytterpunktene. Det lyktes man ikke til fulle i.

5. Juli 1983-desember 1990: ”Polen er uinteressant for Norge og en belastning for Øst og Vest.”

Med partileder Jaruzelskis formelle heving av unntakstilstanden i Polen i juli 1983 gikk NATOs, og dermed Norges, Polen-politikk inn i en ny fase. Ennå var riktignok ingen av de tre allierte kravene for å avblåse sanksjonene innfridd. Opposisjonelle satt fortsatt internert, og dialogen mellom stat og opposisjon var mangelfull. Selv ikke kravet om heving av unntakstilstanden var tilfredsstillende imøtekommet siden polske styresmaktene hadde innført et sett med særlover som muliggjorde minst like omfattende restriksjoner på det polske samfunnet. Fra flere vesteuropeiske NATO-land ble det nå allikevel hevdet at man heller burde belønne Polen for tross alt å være et av de mest liberale landene i østblokken. USA ønsket på sin side at alliansen skulle avvente en mer omfattende innfrielse av de tre premissene før man kom Polen i møte.

På mange måter var det en varslet utvikling da NATOs sanksjonspolitikkk etter hvert brøt sammen. De uklare premissene for hevingen av sanksjonene bærer preg av at 11. januar-kommunikeet var et kompromiss som innebar en enighet om å skyve problemene foran seg. Dermed oppnådde man en umiddelbar framvisning av alliert samhold. Samtidig må det allerede ved offentliggjøringen av kommunikeet ha vært klart for mange at avviklingen av sanksjonene kom til å bli problematisk. Flere av de europeiske NATO-landene dyrket et bilde av seg selv som dialogvennlige overfor østblokken. De ønsket derfor å være blant de første som gjenopptok kontaktene med Polen. Samtidig hadde USA vist seg som mer uforsonlig overfor til de kommunistiske landene, og mindre villig til å komme de polske styresmaktene i møte.

Det kan argumenteres til inntekt for begge sidene i spørsmålet om videreføring eller avvikling av Polen-sanksjonene. Formelt sett hadde amerikanerne unektelig et poeng da de pekte på polakkenes mangelfulle oppfylning av NATOs tre krav og at sanksjonene la et visst press på den polske ledelsen. Samtidig skulle den kommende avviklingen av kommunismen i Polen, med økonomisk og annen assistanse fra vest, vise at samarbeid og dialog med østblokken kunne føre til resultater. Mangelen på alliert enighet førte uansett til at sanksjonspolitikken overfor Polen endte med langsom kollaps.

For Norge innebar denne situasjonen at regjeringen fortsatt måtte legge opp sin Polen-politikk innenfor de uklare rammene av den allierte uenigheten. Tradisjonelt tilhørte Norge de dialogorienterte landene i øst/vest-spørsmålet, men måtte i denne situasjonen forholde seg til

et tydelig amerikansk ønske om en fortsatt restriktiv sanksjonspolitikk. Den norske politikken under avviklingen av NATO-sanksjonene er et viktig tema i dette kapitlet. I tillegg skal den norske Polen-politikken i forbindelse med kommunismens fall undersøkes. De økonomiske forbindelsene skal fortsatt behandles, sammen med blant annet tildelingen av Nobels fredspris til Lech Walesa i 1983.

5.1 NATO-sanksjonene og det norsk-polske forholdet 1983-1986

Sommeren 1983 var det fortsatt uklart hvor Polen var på vei. Jaruzelski hadde fragmentert og svekket opposisjonen, men samtidig vist at hans videre plan for landet ikke innebar en re-sovjetisering. Polakkene ble langt fra utsatt for den hardhendte ”normaliseringen” Ungarns János Kádár og Tsjekkoslovakias Gustáv Husák gjennomførte etter opprørene i sine land i henholdsvis 1956 og 1968. Det polske kommunistpartiet ble heller ikke styrket og brakt tilbake til sin udiskutabelt ledende posisjon i samfunnet, som man kunne forvente i en Sovjet-dominert stat. Selv etter oppløsningen av militærrådet WRON var det Jaruzelski snarere enn PZPR som hadde styringen i Polen. Ved å la Jaruzelski samle makten over staten, partiet og militæret var dette en utvikling Sovjetunionen hadde godtatt. På kort sikt bidro det til at den polske staten vant en midlertidig seier over opposisjonen. På lengre sikt svekket det Sovjetunionens kontroll over Polen både fordi de ortodokse i det polske kommunistpartiet ble satt på sidelinjen og fordi partilederen Jaruzelski fikk sterk kontroll over en militærstyrke som vanskeliggjorde sovjetisk maktbruk. Etter den sovjetiske partilederen Leonid Brezjnevs død i 1982 oppstod det samtidig, under de aldrende etterfølgerne Jurij Andropov og Konstantin Tsjernenko, et maktvakuum i Kreml fram til 1985.

Jaruzelski hadde derfor vunnet et visst handlingsrom overfor både den nasjonale opposisjonen, partiopposisjonen og Sovjetunionen. Spørsmålet var hva han ønsket å bruke dette handlingsrommet til. Hvis den polske lederen virkelig planla å føre en reformpolitikk ville det være ønskelig fra norsk side å støtte ham i det, dersom det var mulig uten å skape for stor misnøye hos Sovjetunionen eller NATO. Samtidig hadde utenriksminister Sverre Stray markert en tilbakeholden linje i drøftingene om utvidete kontakter med Polen. Spørsmålet om normalisering av det norsk-polske forholdet ble, som vi skal se, preget av fortsatt uenighet mellom embetsverket og den politiske ledelsen i Utenriksdepartementet.

Norsk uenighet om lettelse i sanksjonene høsten 1983

Høsten 1983 førte med seg initiativ i NATO-kretser for en begynnende normalisering av forholdet til Polen. 5. politiske kontor skulle imidlertid ikke vinne gehør hos utenriksministeren for sitt forslag om at Norge skulle forberede seg på en eventuell rask gjenopptakelse av kontaktene med polakkene.

Etter at den umiddelbare vestlige indignasjonen fra like etter unntakstilstanden hadde lagt seg, var det klart at NATOs tre krav til Polen ikke kom til å bli innfridd på lenge. For de NATO-landene som ønsket å videreføre dialogen og utvide kontaktene med Polen, ble det derfor snakk om å finne en passende anledning for å ”komme Jaruzelski i møte” uten å tape for mye ære. Et slikt syn ble fremmet av den norske ambassaden i Warszawa i juli 1983. Den rapporterte da hjem sitt syn om at en ettergift fra NATO i forholdet til Polen i praksis ville være nødvendig, selv om ingen av de tre NATO-kravene var oppfylt. Ambassadør Kåre Dæhlen framviste en god forståelse av situasjonen da han la til at dersom boikotten ikke skulle trekke ut på ubestemt tid og plukkes i stykker etter hvert, måtte Vesten finne et best mulig påskudd til å heve den.²²⁴ Ettersom de vestlige landene ikke klarte å samles om en begrunnelse og et tidspunkt for å heve sanksjonene, oppstod nettopp den situasjonen Dæhlen advarte mot.

Den norske ambassadøren tok senere samme måned til orde for at hevingen av unntakstilstanden kunne være påskuddet de vestlige landene trengte for å begynne normaliseringen med Polen. Selv om Dæhlen understreket at opphevelsen var mer fiktiv enn reell, vurderte han den allikevel som et positivt skritt. Samtidig var ambassadørens resignasjon på vegne av sanksjonspolitikken påfallende: ”Dersom man av økonomiske og politiske grunner ønsker en rask normalisering av forholdet til det polske regime, får man neppe på lang tid noe bedre grunnlag for å lette restriksjonene”.²²⁵

Innad i NATO inntok man de første månedene etter avviklingen av unntakstilstanden allikevel en avmålt holdning til utviklingen i Polen. Det var enighet om å se an situasjonen før man begynte å drøfte konkrete tiltak. I Utenriksdepartementet ble behovet for en felles NATO-linje nok en gang understreket, og det ble derfor anbefalt å avvende spørsmålet om endringer i Polen-politikken. En annen årsak til tilbakeholdenheten var at departementet trakk opposisjonens styrke i tvil. 5. politiske kontor skrev at det var vanskelig å ha tiltro til Walesas

---

²²⁴ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 04.07.1983.

²²⁵ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 21.07.1983.

utsagn om at myndighetene før eller senere måtte ta opp igjen dialogen med de opposisjonelle.²²⁶

Tre måneder etter opphevingen av unntakstilstanden begynte imidlertid enkelte NATO-land å bevege sine standpunkter. EF-landene hadde diskutert sin Polen-politikk på mellomlang og lang sikt og kommet fram til flere felles prinsipper: De var positive til gjeldssanering, ønsket uformelle kontakter på ministernivå i forbindelse med internasjonale møter og ville arbeide for gradvis gjenopptakelse av kontaktene på embetsmannsnivå. 5. politiske kontor ga sin tilslutning til disse prinsippene.²²⁷ EF-planen innebar i praksis et begynnende arbeid for full normalisering med Polen. Etter at kontaktene på embetsmannsnivå var gjenopprettet, ville det være naturlig å fortsette med politisk besøksutveksling dersom utviklingen i Polen var tilfredsstillende.

Ettersom EF-landene nå hadde gått i front med planer om normalisering med Polen, økte også Norges handlingsrom i spørsmålet. Utenriksdepartementet ba allikevel om rapporter fra ambassadene i et stort antall allierte og øvrige vestlige land om de forskjellige kontakter med Polen etter opphevingen av unntakstilstanden, med særlig vekt på besøksutvekslingen.²²⁸ Kanskje var det erfaringene fra *démarche*-saken som gjorde at departementet var ekstra omhyggelig med å søke NATO-forankring i denne saken.

I et notat fra 29. november 1983 forsøkte 5. politiske kontor å oppsummere utviklingen av sanksjonspolitikken og stake ut en videre norsk kurs. Kontoret baserte seg blant annet på innrapporteringen fra de allierte og vestlige ambassadene. Notatet varslet at man ventet konkrete steg for å begynne normaliseringen av forholdet til Polen fra flere allierte land i løpet av 1983 og tidlig i 1984. Blant annet var Norges nordiske naboland positive til en slik utvikling. Ambassaden i København forutså en gradvis utvikling med gjenopptakelse av den dansk-polske besøksutvekslingen utover vinteren, etter hvert også på politisk nivå. Svenskene hadde allerede besluttet å ta de første forsiktige skritt mot full normalisering. Canada ble ansett for å kunne være en pådriver i NATO for normalisering. På motsatt side var særlig USA og Frankrike skeptiske til en slik utvikling, fastslo fagkontoret.²²⁹

I sin vurdering av den norske sanksjonspolitikken, slo 5. politiske kontor fast at nordmennene så langt verken hadde vært en bremse eller spydspiss i spørsmålet om normalisering. Det vestlige samholdet hadde vært, og burde fortsatt være, et hovedhensyn.

---

²²⁶ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 05.09.1983; UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 31.08.1983.

²²⁷ UD 25.4/91, samtalenotat fra 5. politiske kontor, 09.11.1983.

²²⁸ UD 25.4/91, UD til ambassadene i Ankara, Aten, Bern, Bonn, Brussel, Haag, Helsingfors, København, Lisboa, London, Madrid, Ottawa, Paris, Reykjavik, Roma, Stockholm, Washington og Wien, 14.11.1983.

²²⁹ UD 25.4/91, vedlegg til notat fra 5. politiske kontor, 29.11.1983.

Kontoret anførte imidlertid at det ville være i Norges interesse å få i gang en dialog med Polen, både bilateralt og i øst/vest-perspektiv, og la til at det norske forholdet til EF tilsa nøye og aktiv oppfølging av disse landenes oppmykning. Fagkontoret anbefalte derfor en slags beredskap hvor man var forberedt på å gjenoppta besøksutvekslingen på kort varsel. Det ble framholdt at flere land var i samme posisjon som Norge, altså med et ønske å være i begivenhetenes forkant når besøksrestriksjonene kunne mykes opp. Fem måneder ble anslått som en realistisk tidsramme for en avklaring av den allierte sanksjonspolitikken videre skjebne.²³⁰

5. politiske kontors vurderinger understreket nok en gang tydelig at kontoret ønsket å gjenoppta dialogen med Polen raskt. Henvisningen til at man måtte være forberedt på at flere i likhet med Norge ønsket å være tidlig ute med normaliseringen er i den forbindelse verd å merke seg. Den viste at man på norsk side la en ikke ubetydelig prestisje i å være blant de første NATO-landene som normaliserte forholdet til Polen. Notatet fra fagkontoret møtte imidlertid motbør fra den politiske ledelsen i departementet. Ifølge en påføring fra ekspedisjonssjef Per Ravne hadde utenriksminister Stray gitt beskjed om at Norge godt kunne komme sist i køen av NATO-land i spørsmålet om normalisering med Polen. I påføringen ble Stray tillagt følgende syn: ”Polen er uinteressant for Norge, og en belastning for Øst og Vest. Andre land med større interesser får ta de skritt de finner formålstjenlig – ikke noe første tiltak fra Norge”.²³¹

Både daværende ambassadør Dæhlen og daværende byråsjef i 5. politiske kontor Torbjørn Aalbu reagerer i ettertid på ordbruken i påføringen. Aalbu trekker fram Polens sentrale rolle i Warszawapakten og relativt nyanserte holdning til internasjonal politikk som argumenter for landets betydning for Norge.²³² Stray selv forklarer sitt syn med at han så Polen som et sideproblem for KSSE- og øst/vest-spørsmålene. Det hjalp ikke om Norge hadde et godt forhold til Polen hvis de norske myndighetene hadde et dårlig forhold til Sovjetunionen eller hvis polakkene hadde et dårlig forhold til USA, framholder den tidligere utenriksministeren.²³³

Det er i alle fall hevet over enhver tvil at det var en politisk uenighet mellom embetsverket og den politiske ledelsen i spørsmålet om normalisering av forholdet til Polen høsten 1983. 5. politiske kontor med sin dialogorienterte linje representerte den tradisjonelle norske østpolitikken, som ble delt av flere vesteuropeiske land. Strays mer restriktive linje i

---

²³⁰ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.11.1983.

²³¹ UD 25.4/91, påføring av Per Ravne (06.12.1983) på notat fra 5. politiske kontor, 29.11.1983.

²³² Intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007; intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007.

²³³ Intervju med Sverre Stray, Oslo, 25.01.2007.

spørsmålet om kontakter med Øst-Europa lå nærmere den amerikanske vurderingen av situasjonen. Ettersom den politiske ledelsen satt med beslutningsmakten, ble det derfor foretatt et linjeskift i den norske Polen-politikken på dette tidspunktet.

Fra sanksjonenes innføring hadde ønsket om rask normalisering vært et sentralt element i de norske vurderingene. Det er derfor bemerkelsesverdig at Norge la seg på en mer tilbakeholden linje nettopp da spørsmålet om oppmykning av sanksjonene for alvor ble aktuelt blant de allierte. Samtidig er det påfallende i hvor direkte grad den politiske ledelsen overstyrte fagkontoret i dette spørsmålet. Dette poenget er særlig tydelig når man har i tankene at et norsk initiativ for oppmykning overfor Polen ble foretatt allerede et år tidligere, uten protester fra politisk ledelse.

Faktum er uansett at mens Danmark og Sverige begynte å forbedre kontaktene med Polen i begynnelsen av 1984, foretok nordmennene ingen slike initiativ. Strays inngripen i november 1983 markerte slutten på norske initiativ for tidlig normalisering med Polen. Uenigheten mellom ministeren og fagkontoret skulle imidlertid fortsette.

Tildelingen av Nobels fredspris 1983 til Lech Walesa

Tildelingen av Nobels fredspris til Lech Walesa i 1983 var kanskje det viktigste bidraget det norske samfunnet ga den polske opposisjonen i løpet av 1980-tallet. Walesas økte internasjonale prestisje ble en motvekt mot de polske myndighetenes svertetekampanje mot ham.

I Nobelkomiteens begrunnelse for å gi Fredsprisen til Walesa het det blant annet:

”Komiteen har lagt vekt på at den innsats han med store personlige ofre har gjort for å sikre arbeidernes rett til selv å bygge opp sine organisasjoner, er av grunnleggende betydning for arbeidet med å befeste den almene organisasjonsfrihet. Dette er en menneskerett som er fastslått av De forente nasjoner. [...] I en tid hvor avspenning og fredelig løsning av konflikter er mer påkrevet enn noensinne, er Lech Walesas innsats både inspirasjon og et lysende eksempel.”²³⁴

Pristildelingen var et ikke ubetydelig bidrag til Solidaritets videre kamp og etter hvert kommunismens fall i Polen. Det sier mye om fredsprisens betydning for Walesa at han har dedikert et helt kapittel i sin selvbiografi til hendelsen. Her blir det understreket at tildelingen var et løft for ham og hans allierte, og samtidig en motivasjon til å fortsette forsiktigheten i

---

²³⁴ Artikkel i Aftenposten, ”Komiteen: Walesa et lysende eksempel”, 06.10.1983, <https://www.retriever-info.com/services/archive.html>, oppsøkt 22.02.2007.

det videre arbeidet.²³⁵ Også overfor de norske ambassadørene i Polen i perioden gjorde fredsprisvinneren det klart hvor mye Nobelprisen hadde betydd for ham. Walesa fortalte i 1986 de norske sendemennene at fredsprisen var den viktigste støtte han hadde fått fra noe hold, og at uten prisen ville han endt opp i fengsel eller blitt drept.²³⁶

Nobelkomiteens tildeling var ingen stor overraskelse. Allerede året før hadde Walesa vært nominert og nevnt blant favorittene. Den gang hadde den polske ambassadøren tatt kontakt med Utenriksdepartementet og meddelt polske myndigheters bekymring for at Walesa skulle få prisen. Det samme gjentok seg foran utdelingen i 1983. Ambassadøren forklarte statssekretær Eivinn Berg at en eventuell tildeling til Walesa ville forstyrre den polske normaliseringsprosessen. Han regnet med at norske myndigheter forstod og ville treffe de riktige skritt i sakens anledning. Berg presiserte at regjeringen verken kunne eller ønsket å intervensere i Nobelkomiteens arbeid. Ambassadøren repliserte at dersom den norske regjeringen ønsket noe, ville disse uavhengige komiteene rette seg etter det.²³⁷

I Polen ble offentliggjøringen av prisvinneren 5. oktober 1983 fulgt med stor interesse. Norges ambassadør Kåre Dæhlen ba på forhånd Utenriksdepartementet om å bli umiddelbart orientert, og helst på forhånd, dersom Walesa vant, ettersom prisutdelingen ville få stor betydning for ambassadens arbeid. Da Dæhlen dro på NATO-ambassadørmøte i den tyske ambassaden den formiddagen, hadde han imidlertid ikke hørt fra departementet. Under møtet kom en tysk ambassademedarbeider inn med beskjeden om at Walesa var tildelt prisen. Alle blikk vendte seg dermed mot Dæhlen, som måtte ty til en muligens lite troverdig nødløgn: Han tenkte å vente med å informere de andre til de kom til "Eventuelt" på sakslisten.²³⁸

I timene etter offentliggjøringen av pristildelingen fikk ambassadepersonellet i Warszawa føle den folkelige støtten Walesa fortsatt hadde i Polen. Et stort antall polakker ringte for å takke, før myndighetene kuttet ambassadens telefonlinje senere på dagen. Ambassadør Dæhlen mottok også en delegasjon fra Warszawas største stålverk som overleverte blomster og spurte om det fantes en norsk-polsk forening. De ønsket å melde inn 10-12 000 mann. Samtidig fikk ambassadøren merke den nasjonale stoltheten som presset på under overflaten hos flere ledende kommunister. Dæhlen beretter at han nesten ble rørt av polske partifolk som

---

²³⁵ Lech Walesa, *En vei av håp* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1987), 305-306.

²³⁶ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 16.06.1986; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 20.01.1986.

²³⁷ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 11.10.1982; UD 34.4./91, notat fra 5. politiske kontor, 29.09.1983.

²³⁸ Intervju med Kåre Dæhlen, 16.01.2007.

etter å ha levert de nødvendige protestene mot tildelingen, brasket seg litt og sa: ”Ja, nå har Polen fem nobelpriser, da!”.²³⁹

Også i Norge og Vesten ble pristildelingen svært godt mottatt. Lech Walesa kunne ikke selv komme for å motta fredsprisen, av frykt for ikke å slippe inn i Polen igjen. Derimot ble prisoverrekkelsen av en triumfferd for Walesas kone Danuta, som dro i hans sted. Utenriksdepartementet uttalte at de aldri tidligere hadde opplevd lignende presseinteresse for en fredsprisutdeling, og minst 250 pressefolk fulgte begivenheten.²⁴⁰ Fredsprisvinnerens kone gjorde stort inntrykk på mange observatører. Prisutdelingen bidro dermed til at situasjonen Polen for en stund igjen ble løftet i den vestlige bevisstheten.

Vilje til sanksjonslettelser i NATO, Norge avventer

I løpet av første halvdel av 1984 ble lettelse i Polen-sanksjonene et tema innad i NATO. Drøftingene av dette spørsmålet skulle tydeliggjøre uenigheten mellom den politiske ledelsen og fagkontoret i Utenriksdepartementet.

I begynnelsen av 1984 utarbeidet NATO en omfattende studie om situasjonen i Polen. Det norske bidraget til studien viste tydelig at utenriksledelsen ikke så noen løsning på problemene i landet i overskuelig framtid. Det ble framholdt at økonomiske reformer syntes nødvendige, men at det ikke fantes noen indikasjoner på faktiske gjennomføringer av slike tiltak. Samtidig ble det understreket at det polske kommunistpartiet var svakt og ute av stand til å fylle sin ledende posisjon. Undergrunns-Solidaritet ble hevdet å ha bred sympati blant folket, men å bli effektivt blokkert av regimet. Ettersom ingen parter hadde styrke til å drive gjennom forandringer, fant det sted en ”normalisering gjennom resignasjon”.²⁴¹

Til tross for denne negative norske vurderingen av utviklingen i Polen, begynte flere NATO-land å forberede utvidelse av kontaktene med landet i løpet av første halvår i 1984. Fredsprisvinneren Walesas oppfordring til vestlige land om å heve de økonomiske sanksjonene mot landet medvirket sannsynligvis til denne vurderingen. I mai og juni kom det tydelige beskjeder fra NATO-delegasjonen i Brussel om at flere allierte land var i ferd med å utbygge kontaktene med Polen. Danmark, Vest-Tyskland og Belgia ble nevnt blant dem som

---

²³⁹ Intervju med Kåre Dæhlen, Oslo, 16.01.2007; Dæhlen, ”Champagne og tåregass...”, 144-146. Norge, USA og Vest-Tyskland mottok *démarcher* fra Polen rettet mot gratulasjoner til og uttalelser om Walesa og Polen i forbindelse med fredsprisen. Polakkene innførte også enkelte begrensede sanksjoner mot disse landene, blant annet å fjerne den amerikanske tv-serien *Kojak* fra polske skjermer. (UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 31.10.1983.)

²⁴⁰ Artikkel i Aftenposten, ”Danuta Walesa til Oslo i dag...”, 09.12.1983, <https://www.retriever-info.com/services/archive.html>, oppsøkt 22.02.2007.

²⁴¹ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 15.02.1984.

var villige til å overprøve den restriktive allierte holdningen til besøk på politisk nivå. Også ambassaden i Warszawa meldte at flere NATO-land åpenbart var i ferd med å bedre kontaktene med Polen.²⁴² 5. politiske kontor utarbeidet derfor et notat om saken i slutten av juni 1984.

Det kanskje mest påfallende med dette notatet var det som ble utelatt. Kontoret henviste til sitt eget notat fra 29. november 1983, uten å nevne påtegningen om Strays instruks om tilbakeholdenhet i Polen-spørsmålet. Tvert imot bygget kontoret videre på antakelsen om at flere land i likhet med Norge ønsket å være i begivenhetenes forkant når forholdet til Polen skulle normaliseres. Etersom flere NATO-land var i ferd med å gjenoppta kontaktene med polakkene, mente kontoret at denne situasjonen nå var kommet. Norge burde derfor forberede seg på å treffe tiltak som gjorde at man unngikk ”å komme for sent til toget”.²⁴³ Av hensyn til NATO-samholdet ville det neppe være hensiktsmessig om Norge framstod som en bremse i denne prosessen, ble det framhevet i notatet. Kontoret understreket også Norges egeninteresse i å gjenoppta dialogen med Polen, både bilateralt og i øst/vest-perspektiv. Av hensyn til menneskerettighetssituasjonen burde man allikevel se situasjonen an og avvente videre drøftelser i NATO, konkluderte 5. politiske kontor.²⁴⁴

Det synes tydelig at fagkontoret med dette notatet forsøkte å legge et visst press på sin meningsmotstander Stray. Henvisningen til at Norge ikke måtte bli en bremse i NATO-sammenheng kan vanskelig kalles noe annet enn et stikk til utenriksministerens tilbakeholdne linje. Samtidig er det påfallende hvordan kontoret trakk fram sine tidligere vurderinger uten å nevne den politiske ledelsens følgende korrekser. Utenriksminister Stray holdt imidlertid fast på sin linje. Hans påføring på notatet lyder: ”Norge bør ikke ligge i forkant når det gjelder spørsmålet om normalisering. Det er dunkelt hva våre bilaterale interesser av dette er”.²⁴⁵

Dermed fortsatte uenigheten mellom fagkontor og politisk ledelse. Dette ble understreket av byråsjef Torbjørn Aalbus påføring med referanse til Strays tilsvarende. Her skrev byråsjefen at det trengtes en klarere begrunnelse for Norges interesser i spørsmålet om normalisering.²⁴⁶ Hvis man leser 5. politiske kontors notater siden unntakstilstanden, er det imidlertid ikke uklart hva kontoret mente Norges interesser i rask normalisering av forholdet til Polen var. Dialog med østblokken, og særlig det relativt liberale Polen, ble ansett for å være et viktig bidrag for å redusere blokkspenningen på sikt. Norge hadde også hatt et godt

---

²⁴² UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 23.05.1984; UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 26.06.1984; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 29.06.1984.

²⁴³ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.06.1984.

²⁴⁴ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 29.06.1984.

²⁴⁵ UD 25.4/91, påføring av Svern Stray (19.07.1984) på notat fra 5. politiske kontor, 29.06.1984.

²⁴⁶ UD 25.4/91, påføring av Torbjørn Aalbu (23.07.1984) på notat fra 5. politiske kontor, 29.06.1984.

forhold til Polen i flere tiår, som kontoret søkte å videreføre. Aalbus påføring må derfor ikke leses som at han selv mente at argumentasjonen i notatet var svak og uklar. Snarere er det sannsynlig at byråsjefen ønsket å utvide argumentasjonen for å fortsette forsøket på å overbevise utenriksministeren til å endre holdning. Dette bekrefter også langt på vei Aalbu selv i ettertid.²⁴⁷

Omkampen mellom 5. politiske kontor og den politiske ledelsen kom påfølgende måned. I juli 1984 erklærte Jaruzelski et omfattende politisk amnesti, med frigivelse av et større antall politiske fanger. Blant annet Storbritannia tok til orde i NATO for å benytte anledningen til å komme polakkene i møte. Tre tiltak ble nevnt: Kontakter på ministernivå, opphevelse av sanksjonen mot nye kreditter, samt velvillig holdning til polsk søknad om medlemskap i Det internasjonale pengefondet (IMF). Fra Vest-Tyskland ble det meldt at sannsynligheten for et utenriksministerbesøk til Warszawa var styrket etter amnestiet. 5. politiske kontors anbefaling var å støtte polsk IMF-medlemskap. Samtidig åpnet kontoret for, etter å ha sett an virkningene av amnestiet, å gjennomføre et norsk statssekretærbesøk i Polen og oppheve kredittsanksjonene.²⁴⁸

Reaksjonene fra den politiske ledelsen kom i en påføring fra statssekretær Torbjørn Frøysnes. Frøysnes var enig i at Norge skulle forholde seg positivt til polsk IMF-medlemskap. Spørsmålet om kreditter mente imidlertid statssekretæren at måtte behandles i et annet forum, særlig ettersom Polens kredittverdighet også måtte taes med i betraktningen. Forslaget om statssekretærbesøk til Polen ble kontant parert av Frøysnes: ”Det foreligger ingen planer om besøk på politisk nivå i Polen fra norsk side”.²⁴⁹

Dermed ble henvisningene til et eventuelt norsk statssekretærbesøk i Polen og opphevelse av kredittsanksjonene fjernet i instruksen til NATO-delegasjonen foran alliansens drøfting av saken i Politisk komité.²⁵⁰ Dette skjedde til tross for at flertallet av de allierte under denne drøftingen åpnet for en gradvis utvikling i retning av normalisering. Storbritannia forberedte statssekretærbesøk i Polen, mens Vest-Tyskland hadde begynt å planlegge et utenriksministerbesøk. Også Danmark, Belgia og Italia informerte om at de vurderte besøk på høyt nivå til Polen.²⁵¹

Hovedlinjene for den videre norske Polen-politikken ble forsøkt klarlagt i et notat til utenriksministeren 30. august 1984. Notatet var basert på konklusjonene fra et møte i

---

²⁴⁷ Intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007.

²⁴⁸ UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 26.07.1984.

²⁴⁹ UD 25.4/91, påføring av Torbjørn Frøysnes (27.07.1984) på notat fra 5. politiske kontor, 26.07.1984.

²⁵⁰ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 30.07.1984.

²⁵¹ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 31.07.1984.

Utenriksdepartementet, hvor blant annet statssekretær Frøysnes, byråsjef Aalbu og ambassadør Dæhlen deltok. Her ble det anbefalt å støtte polsk IMF-medlemskap og å la eksportkredittspørsmålet bli avgjort av rent økonomiske kriterier. Eventuelle politiske konsultasjoner med Polen ble bestemt å skulle holdes på statssekretærnivå, dersom det var allmenn enighet i NATO om å gjenoppta slike kontakter.²⁵²

NATOs besøkssanksjoner lettes i flere land

Da besøksutvekslingen mellom Polen og flere NATO-land ble gjenopptatt, markerte Norge seg etter hvert som et av de mer restriktive allierte landene. Det politiske amnestiet i Polen i 1984 førte ikke til iverksettelse av spesielle tiltak fra norsk side, men møtte respons fra andre vestlige land. Høsten samme år ble de første politiske kontaktene mellom Polen og NATO-land siden unntakstilstanden gjennomført.

I oktober 1984 var den greske statsministeren Andreas Papandreou i Polen. Den britiske statssekretæren Malcolm Rifkind besøkte landet i november samme år, etterfulgt av den italienske utenriksministeren Giulio Andreotti måneden etter. Belgias utenrikshandelsminister besøkte Polen januar 1985, og Storbritannias utenriksminister Geoffrey Howe i april. Dette kan kalles "den første bølgen" av normaliseringsframstøt overfor Polen. Hvis 5. politiske kontor hadde fått gjennomslag for sin linje, ville Norge gjennomført et besøk til Polen i denne perioden, minst på statssekretærnivå. Etter instruks fra utenriksministeren forholdt nordmennene seg imidlertid avventende.

Spørsmålet om kontakt med opposisjonen ble etter hvert et stridsspørsmål ved vestlige politiske besøk til Polen. Etter at Storbritannias utenriksminister Howe hadde møtt opposisjonelle under sitt Polen-besøk i april 1985, forsøkte de polske myndighetene ved flere tilfeller å hindre vestlige besøkende tilsvarende kontakter. Visumnekt til bestemte journalister som skulle følge vestlige ministerbesøk til Polen var også et problem i noen tilfeller. Denne polske tilstrammingen av vilkårene for besøksutvekslingen med vestlige land gjorde at flere planlagte besøk ble avlyst. Blant annet utenriksministrene fra Vest-Tyskland, Danmark, Spania og Belgia utsatte sine besøk på grunn av betingelsene som ble satt fra polsk side. Det var derfor ikke alle NATO-land som gjennomførte politiske besøk i Polen året etter det politiske amnestiet i juli 1984. Norge gjorde seg imidlertid bemerket som ett av relativt få land som ikke engang forhandlet med polakkene om besøksutveksling på politisk nivå. Tvert

---

²⁵² UD 25.4/91, notat fra 5. politiske kontor, 30.08.1984.

imot ble det gjort klart fra Utenriksdepartementet både i april og juni 1985 at det ikke var aktuelt med norske besøk på høyt politisk nivå til Polen.²⁵³

To uker etter den siste av disse meldingene innrapporterte NATO-delegasjonen i Brussel at flertallet av de allierte mente at tiden var inne for å gjenopprette de politiske og økonomiske kontaktene med Polen, også ved besøk på høyt politisk nivå.²⁵⁴ Sommeren 1985 var den svenske miljøvernministeren i Polen,²⁵⁵ og Nederlands utenrikshandelsminister besøkte landet i september samme år. Norge var dermed i ferd med å markere seg blant de mer restriktive NATO-landene i spørsmålet om normalisering av de politiske kontaktene med Polen. Dette til tross for at utenriksminister Stray samtalte med sin polske kollega Stefan Olszowski i forbindelse med et KSSE-møte i juli.

Den norske kursen ble justert da en polsk henvendelse i august om norsk statssekretærbesøk ble positivt besvart, forutsatt at kontakt med den polske opposisjonen var mulig. Statssekretær Frøysnes kom senere til enighet med polakkene om formalitetene, og besøket ble berammet til oktober 1985. Det ble imidlertid senere avlyst fordi polske myndigheter nektet å gi to norske journalister visum for å dekke besøket. Ettersom avlysningen helt og fullt kunne lastes polsk side, må man allikevel kunne datere den norske viljen til å begynne normaliseringen av de politiske kontaktene med Polen til august 1985.

Sett i lys av 5. politiske kontors ønske om rask normalisering, var dette sent. Vi har imidlertid sett hvordan dette kan forklares med utenriksminister Strays uenighet med kontorets vurderinger. Det er derfor mer relevant å bruke de nye hovedlinjene fra august 1984 for Polen-politikken som rettesnor. Der het det at Norge skulle gjenoppta de politiske kontaktene med Polen når det var allmenn enighet om dette i alliansen. Det virker mest naturlig å tolke dette dit hen at Norge skulle komme midt i feltet av NATO-land. Ved å avtale et statssekretærbesøk tre måneder etter at et flertall av de allierte var villige til å gjennomføre besøksutveksling på høyt politisk nivå, var Norge snarere fortsatt blant de mer tilbakeholdne landene i alliansen.

Mye av denne norske forsiktigheten kan sannsynligvis spores tilbake til utenriksministerens bastante instruksjer i Polen-spørsmålet. Samtidig mente man på norsk side, og i flere andre vestlige land, at amnestiet i Polen i 1984 hadde blitt etterfulgt av en tilstrømming av det polske samfunnslivet. Utenriksdepartementet gikk så langt som å kalle det tendenser til

---

²⁵³ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 30.04.1985; UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 12.06.1985.

²⁵⁴ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 28.06.1985.

²⁵⁵ Sverige var som kjent ikke medlem av noen allianse under den kalde krigen. Svenskene hadde allikevel tette kontakter med NATO og deres Polen-politikk er relevant i denne sammenhengen.

en ”re-sovjetisering”.²⁵⁶ For de vestlige landene førte dette, sammen med vanskelighetene de polske myndighetene med sine krav laget for flere vestlige besøkende, til at normaliseringen av kontaktene med de polske myndighetene tok lenger tid enn man kunne forventet høsten 1984.

En av årsakene til denne utviklingen i Polen kan ha vært at incentivene fra vestlig side for reformer var svake. Selv om en reforhandlet avtale om tilbakebetaling av Polens gjeld til flere vestlige land, Norge inkludert, ble klar i 1985, bedret ikke dette polakkenes finansielle problemer på kort sikt. Kredittsanksjonene hadde riktignok blitt avvirket i flere vestlige land, og ble nå avgjort av rent økonomiske kriterier. Polens økonomiske situasjon gjorde imidlertid at slike kreditter for de fleste landene var uaktuelle på de gitte premissene. Dette gjaldt blant annet Norge. Så lenge Vesten ikke fortsatte de indirekte tilskuddene som de ekstraordinære eksportkredittene fra 1980 og 1981 var, hadde hevingen av denne sanksjonen derfor liten praktisk betydning.

Fra norsk side ble det ikke tatt noe initiativ for å forsøke å gjennomføre et nytt statssekretærbesøk etter Frøysnes’ avlysning i 1985. Dette kan forklares med misnøyen med utviklingen internt i Polen. Samtidig måtte de norske myndighetene ha et øye på de andre NATO-landenes Polen-politikk, som i de fleste tilfellene var mer liberal enn den norske. Flere vesteuropeiske allierte fortsatte normaliseringen, om enn i langsomt tempo. Den stadige utsettelsen av gjenopptakelse av den norsk-polske besøksutvekslingen ser derfor ut til å ha skapt en viss usikkerhet i Utenriksdepartementet. I et notat fra desember 1985 ble det, i lys av de gjennomførte vestlige besøkene til Polen, åpnet for at en eventuell norsk-polsk normalisering muligens burde skje på utenriksministernivå.²⁵⁷

Videre alliert normalisering med Polen, fortsatt norsk tilbakeholdenhet

Etter avlysningen av statssekretær Frøysnes’ besøk i Polen, la Norge seg igjen på en restriktiv linje i Polen-spørsmålet. Flere NATO-land utvidet samtidig kontaktene med Polen. Norges nye ambassadør i Warszawa, Tormod P. Svennevig, fikk før utreise i 1986 allikevel beskjed fra utenriksminister Stray om at Norge skulle fortsette den tilbakeholdne linjen overfor polakkenene.²⁵⁸

---

²⁵⁶ UD 25.4/91, UD til NATO-delegasjonen i Brussel, 16.12.1985.

²⁵⁷ UD 25.4/91, notat fra 3. politiske kontor, 16.12.1985.

²⁵⁸ Tormod P. Svennevig, *I Østerled* (Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1996), 179.

Ved flere tilfeller ble det fra polsk side uttrykt tydelig misnøye med den norske politikken. De polske protestene var en naturlig del av forsøket på å myke opp den norske linjen, og dermed også taktisk motivert. Samtidig synes det å være en viss grunn til forbauselsen som polakkene uttrykte. Sett i lys av den gode norsk-polske kontakten i store deler av etterkrigstiden, var den norske linjen, sammenlignet med flertallet av NATO-landene, tydelig restriktiv. Den norske NATO-delegasjonen meldte i april 1986 at det norske synet på besøkssanksjonene syntes å samsvare med amerikanernes.²⁵⁹ Dette er bemerkelsesverdig i lys av Norges og USAs ulike syn på innføring og håndheving av sanksjonene mot Polen i de første årene etter unntakstilstanden. Kort tid etter denne meldingen rapporterte ambassaden i Warszawa at et stort antall NATO-land ble antatt å være uten prinsipielle motforestillinger til besøk på utenriksministernivå med Polen. Vest-Tyskland, Storbritannia, Italia, Danmark, Belgia, Spania, Portugal, Hellas og Tyrkia ble alle tillagt et slikt syn. Canada hadde hatt fagministerbesøk i Polen. Bare USA og Nederland syntes å stå fast på den gamle omforente linjen, ifølge ambassaden.²⁶⁰ Siden Norge igjen hadde lagt spørsmålet om besøksutveksling på is, lå den norske linjen nær USA og Nederlands.

Disse opplysningene førte ikke til umiddelbare endringer i den norske politikken. Tvert imot ble det i et notat fra Utenriksdepartementets 3. politiske kontor, kontoret for sikkerhetspolitikk og NATO-spørsmål, slått fast at det ikke var noen grunn til dramatisk omlegging av Polen-politikken. Det ble understreket at den norske linjen var basert på NATO-erklæringen fra januar 1982 og uttrykt misnøye med den politiske situasjonen i Polen. I lys av de andre vestlige besøkende åpnet man imidlertid for å vurdere politisk besøksutveksling med Polen såfremt dette kunne skje på norske premisser.²⁶¹

Dette notatet viste en tydelig vilje til å være blant de mest tilbakeholdne i NATO med å gjenoppta kontaktene med Polen. Understrekingen av NATO-linjen fra 1982 ble gjort uten å nevne det norske oppmykingsframstøtet fra samme år. Samtidig ble det allierte samholdet i saken, som tidligere var framhevet som Norges viktigste interesse, nedtonet til fordel for vurderinger av den politiske utviklingen i Polen. Dermed ble det tildekket at Norges nye linje i Polen-spørsmålet faktisk var en politisk beslutning, foretatt i Oslo.

Ambassadør Svennevig markerte seg raskt som tilhenger av raskere normalisering av forholdet til Polen. I en ambassademelding fra mai 1986 ga han uttrykk for sitt syn om at både menneskerettighetsspørsmålene i Polen og Polens rolle som kontaktledd mellom allianse-

---

²⁵⁹ UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 09.04.1986.

²⁶⁰ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 11.04.1986.

²⁶¹ UD 34.4/91, notat fra 3. politiske kontor, 22.04.1986.

blokkene ville tjene på en mer aktiv kontaktvirksomhet mellom Polen og Vesten. Måneden etter tok han til orde for flere mulige former for norsk-polske kontakter dersom stassekretærbesøket ikke kunne gjennomføres. Samtaler på høyt embetsmannsnivå, fagministerbesøk og rundebordskonferanser var alternativer ambassadøren trakk fram.

I juli 1986 meldte ambassadøren at det syntes å være grunn til å revurdere NATOs Polenpolitikk. Men, la han til, de fleste vestlige land hadde allerede langt på vei normalisert sine forbindelser med Polen.²⁶² En uoffisiell kursendring var dermed gjennomført. Svennevigs argumentasjon hadde, som vi har sett, dels grunnlag i oppfatningen om at det ville være det beste for utviklingen i Polen dersom kontaktene vestover ble bedret. Samtidig ble det også en del av ambassadørens argumentasjon at Solidaritet ikke lenger var en politisk faktor å regne med i Polen. Derfor stilte han spørsmål ved hvorvidt det var realistisk å forlange at myndighetene skulle innlede dialog med organisasjonen, selv om det var myndighetenes egen politikk som hadde knekt opposisjonen.

I etterpåklokskapens lys er det lett å påpeke at Svennevig i dette tilfellet undervurderte styrken Solidaritet senere kom til å vise da det kommunistiske systemet kollapset. Dette var han imidlertid ikke alene om på dette tidspunktet. Like interessant er derfor ambassadørens vurderinger av NATO-sanksjonene. Svennevig berørte her det grunnleggende langsiktige problemet med sanksjonene: At de fleste landene i alliansen faktisk ønsket å fortsette kontakten med Polen, ettersom landet tross alt var blant de mest liberale i østblokken. Dette synet skulle etter hvert vinne gjenklang også hos den politiske ledelsen i Utenriksdepartementet.

5.2 Norsk-polsk normalisering og kommunismens fall 1986-1990

Siste halvdel av 1980-tallet ble en ny epoke i den kalde krigen. Sovjetunionens nye partileder Mikhail Gorbatsjov er tilkjent mye av æren for at samarbeidet og dialogen mellom øst og vest ble utvidet i perioden fram mot murens fall. I samme periode ble også forholdet mellom NATO-landene og Polen normalisert.

Allikevel ble det etter hvert tydelig at situasjonen i Polen ble stadig mer uholdbar for det polske regimet. Under Solidaritets offisielle levetid i 1980-81 hadde de polske myndighetene

---

²⁶² UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 15.05.1986; UD 34.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 02.06.1986; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 10.07.1986.

gitt fagforeningens organiserte arbeidsstanser og demonstrasjoner mye av skylden for landets økonomiske problemer. Men selv om Solidaritet på midten av tiåret var svekket og ute av stand til å organisere store protester, klarte ikke myndighetene å stabilisere den polske økonomien.

Samtidig skapte reformforsøkene og den økende åpenheten i Sovjetunionen, iverksatt av Gorbatsjov, et økende press for reformer også i Polen. I 1988 markerte Solidaritet sin fortsatte eksistens gjennom flere streikebølger. En svekket polsk regjering måtte godta en rundebordskonferanse med opposisjonen, hvor delvis frie valg ble planlagt. Da disse valgene ble et knusende nederlag for kommunistpartiet, var grunnlaget lagt for en pluralistisk polsk stat. Dermed ble vestlig økonomisk støtte til den polske liberaliseringen igjen et tema, ni år etter opprettelsen av Solidaritet.

Norges normalisering av forholdet til Polen

Løslatelsen av politiske fanger i Polen i september 1986 ble starten på den endelige avviklingen av NATOs sanksjoner mot landet. Selv om det ikke ble vedtatt noen formell opphevelse av sanksjonene, normaliserte alle NATO-landene sitt forhold til Polen i årene som fulgte. På dette tidspunktet hadde imidlertid Norge, i relativt tydelig kontrast til sin holdning fem måneder tidligere, allerede åpnet for å gjenoppta den politiske besøksutvekslingen.

I et notat fra 30. juli 1986 anbefalte 3. politiske kontor handelsminister Kurt Mosbakk å takke ja til en invitasjon om å besøke Polen. Kontoret hadde i april samme år ikke hatt noe å anmerke til at Norge, sammen med USA og Nederland, var blant de mest restriktive landene i sin Polen-politikk. Nå ble det derimot understreket at det kunne virke påfallende hvis Norge holdt fast på en sanksjonslinje de fleste andre hadde forlatt. Den tidligere understrekingen av ufrihetene i Polen hadde måttet gi plass til argumentet om at Polen tross alt kanskje var det mest liberale samfunn i Øst-Europa, selv om NATOs tre krav bare delvis var blitt innfridd. Økte kontakter med Polen ble dessuten antatt å minske den polske avhengigheten av Moskva. Også de norske handelsinteressene ble anført til inntekt for det nye synet.²⁶³ Handelsminister Mosbakk måtte imidlertid utsette sitt besøk til Polen fordi tidspunktet polakkene hadde foreslått ikke passet.

3. politiske kontors helomvending i spørsmålet om besøksutveksling er bemerkelsesverdige. Lite hadde skjedd i Polen i løpet av de tre månedene fra april til juli som kunne

---

²⁶³ UD 34.4/91, notat fra 3. politiske kontor, 30.07.1986.

forklare den norske holdningsendringen. Derfor ligger forklaringen sannsynligvis i det norske politiske landskapet. I mai 1986 hadde Arbeiderpartiets Gro Harlem Brundtland overtatt regjeringsmakten fra Høyres Kåre Willoch. Utenriksminister Stray ble etterfulgt av sin forgjenger Knut Frydenlund.

Både ambassadør Svennevig og byråsjef Aalbu beretter at de følte etter regjeringsskiftet at det var lettere å vinne fram med argumentasjonen for å komme Polen i møte.²⁶⁴ Tatt i betraktning Strays instruksjoner om tilbakeholdenhet i Polen-politikken, virker dette sannsynlig. Stray selv argumenterer med at han selv kanskje ville gjennomført de samme endringene i tilnærmingen til Polen i løpet av tiden etter at han gikk av som utenriksminister.²⁶⁵ I lys av hans tidligere markeringer i saken, samt det faktum at lite i Polen endret seg i de gjeldende tre månedene, er det lite som sannsynliggjør denne påstanden fra Stray. Ikke på noe tidspunkt før avgangen ga Høyres utenriksminister signaler om at endringer i Polen-politikken var aktuelt. Dermed virker det overveiende sannsynlig at endringen i 3. politiske kontors argumentasjon i Polen-spørsmålet i stor grad skyldtes den nye politiske ledelsen i Utenriksdepartementet.

Den formelle begynnelsen på den politiske normaliseringen av det norsk-polske forholdet var den polske viseutenriksministeren Tadeusz Olechowskis besøk i Norge i mars 1987. Under samtalene med Olechowski takket Frydenlunds etterfølger Thorvald Stoltenberg ja til hans invitasjon til Polen. Stoltenbergs besøk i april 1988 markerte fullendelsen av den norsk-polske normaliseringen, mer enn seks år etter innføringen av NATO-sanksjonene. Det ble etterfulgt av en polsk utenriksministervisitt i Norge i november 1989, og et planlagt besøk av Høyres statsminister Jan P. Syse i Polen sommeren 1990. Syses besøk ble imidlertid utsatt på grunn av kong Olavs sykdom. Også fagstatsrådkontakten ble gjenopptatt. Handelsminister Mosbakk var i Polen i 1987, og både miljøvernminister Sissel Rønbeck og landbruksminister Gunnhild Øyangen besøkte landet i 1989.

Norge kom altså med i ”den andre bølgen” av normalisering av de politiske kontaktene mellom Polen og Vesten. Heller ikke i denne gruppen inntok Norge noen ledende posisjon. Både Danmark, Sverige, Spania, Frankrike, Canada, Belgia og Nederland gjennomførte utenriksministerbesøk med Polen i 1987, året før Stoltenberg. Også USA sørget for besøksutveksling med Polen på høyt politisk nivå dette året, med visepresident George H. W. Bushs visitt i september 1987. Vest-Tysklands utenriksminister Hans-Dietrich Genscher dro til Polen i januar 1988, tre måneder før sin norske kollega Stoltenberg.

---

²⁶⁴ Svennevig, *I Østerled*, 179; intervju med Torbjørn Aalbu, Oslo, 22.01.2007.

²⁶⁵ Intervju med Svern Stray, Oslo, 25.01.2007.

Også i den etterfølgende utvekslingen av regjeringsledere kom Norge et stykke bak i rekken. Italia tok imot Jaruzelski allerede i januar 1987. Storbritannias statsminister Margaret Thatcher besøkte Polen i 1988. I 1989 var statsledere fra Belgia, Italia, Frankrike og USA i Polen, mens Syses besøk var planlagt først det følgende året. Norge gjennomførte altså en restriktiv linje i normaliseringen av de politiske kontaktene med polakkene helt fra Strays inngripen i 1983 til Polen fikk en demokratisk valgt president i 1990. På ett område kom imidlertid Norge i første rekke: Johan Jørgen Holst ble i desember 1988 den første forsvarsministeren fra et NATO-land som besøkte Polen etter unntakstilstanden.

Kommunismens fall og norsk støtte til det nye Polen

Utenriksminister Stoltenbergs visitt i Polen i 1988 kom samtidig som det polsk-norske økonomiske samkvemmet var kraftig økende. Kommunismens fall i Øst-Europa kom til å forsterke denne trenden.

Etter at den norske eksporten til Polen var redusert med en tredel fra 1982 til 1986, økte den med hele 93 % til 382 millioner kroner i 1987.²⁶⁶ I 1988 økte eksporten videre med 36 % til 517 millioner kroner.²⁶⁷ Samtidig sank importen av polske varer, slik at 1988 var det første året på 1980-tallet med norsk overskudd på samhandelen med Polen. Også personkontakten mellom landene var økende. 15 000 polakker reiste til Norge i 1988, en tredobling siden 1985.²⁶⁸ Antallet polakker som bosatte seg på norsk jord var også jevnt økende utover 1980-tallet. I 1989 emigrerte 675 polakker til Norge, mer enn dobbelt så mange som i 1982 da de polske myndighetene presset mange opposisjonelle ut av landet.²⁶⁹

Mens det norsk-polske forholdet bedret seg, økte igjen den norske politiske oppmerksomheten rundt utviklingen i Polen. Streikebølgen våren 1988 reaktiverte Warszawa-ambassadens interesse for Solidaritet. Etter at organisasjonen en periode hadde vært avskrevet fra norsk hold, mente ambassaden nå at spørsmålet om anerkjennelse av Solidaritet igjen var aktuelt både nasjonalt og internasjonalt. Ambassadør Svennevig var imidlertid ikke utelukkende begeistret for opposisjonens framturen i Polen. Han meldte hjem at selv om Solidaritet støttet regimets forsøk på økonomiske reformer, stilte organisasjonen seg også bak lønnskrav som undergravde de samme reformene. En ny polsk anerkjennelse av Solidaritet

---

²⁶⁶ *Statistisk årbok 1988*, 280.

²⁶⁷ UD 25.4/91, Landnotat Polen 1989, februar 1989.

²⁶⁸ UD 34.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 28.10.1988.

²⁶⁹ *Statistisk årbok 1991*, 66.

ville ikke være gunstig for den polske økonomien, men derimot hjelpe de demokratiske kreftene i landet, konkluderte ambassadøren.²⁷⁰

De demokratiske kreftene i Polen skulle i løpet av 1988 og 1989 få et løft ingen hadde forutsett. En ny streikebølge i august hadde tydeligere Solidaritet-profil, og organisasjonen ble stadig vanskeligere å komme utenom for den polske regjeringen. Rundebordsforhandlingene i 1989 ble beskrevet som ”utvilsomt et historisk øyeblikk i Polens politiske historie” av den norske ambassaden.²⁷¹ Som følge av denne utviklingen ble spørsmålet om vestlig støtte til den polske reformprosessen igjen aktuelt. Som i 1980-1981 anså norske myndigheter økonomisk støtte som det beste bedraget man kunne gi. Både ambassaden i Warszawa og NATO-delegasjonen tok raskt til orde for at de vestlige landene måtte legge til rette for å støtte opp om den polske økonomien gjennom internasjonale økonomiske organer.²⁷²

Det første norske bidraget til de polske reformene kom i stortingsproposisjon 25 for 1989-90, om bilateral bistand til Polen. Proposisjonen hadde en total ramme på 220 millioner kroner. 70 millioner av dette var ren bilateral bistand: 50 millioner i matvarehjelp, 10 millioner til miljøverntiltak og ytterligere 10 millioner til ledelsestrening og andre hjelpetiltak. I tillegg ble det foreslått bevilget 150 millioner kroner til en kredittgarantiordning for eksport av kapitalvarer og investeringer i Polen.

Proposisjonen hadde fått støtte av alle partiene i den utvidede utenriks- og konstitusjonskomitéen, bortsett fra Fremskrittspartiet som bare ville bevilge de 10 millionene til miljøverntiltak. Partiet mente at vestlig bistand kunne bremse reformtiltakene i Polen ettersom det ville minke nøden i landet. Stortingsdebatten om proposisjonen ble til dels opphisset. Sosialistisk Venstreparti Paul Chaffey anklaget Fremskrittspartiet for å mene at folk måtte dø av sult i størst mulig antall for at et land skulle kunne demokratiseres. Den bilaterale bistanden til Polen ble vedtatt mot 17 stemmer. Kredittgarantiene ble vedtatt mot 15 stemmer.²⁷³ I 1990 bevilget Stortinget ytterligere nesten 50 millioner kroner til samarbeids-tiltak med Øst-Europa, i tillegg til 35 millioner i rentefritt lån til det internasjonale valuta-stabiliseringsfondet for Polen.²⁷⁴

Investeringene i den polske demokratiseringen betalte seg på flere plan. For det første var de et bidrag til en utvikling i Polen som Utenriksdepartementet i 1990 viste stor tilfredshet

---

²⁷⁰ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 10.05.1988; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 26.05.1988.

²⁷¹ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 07.04.1989.

²⁷² UD 25.4/91, NATO-delegasjonen i Brussel til UD, 14.04.1989; UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 30.05.1989.

²⁷³ St.prp. nr. 25 1989-90; St.t. 1989-90, 630-650.

²⁷⁴ St.prp. nr. 73 1989-90; St.t. 1989-90, 3713-3792.

med. Landet ble karakterisert som det mest stabile i Øst-Europa, mens den Solidaritet-baserte regjeringen Mazowiecki ble karakterisert som handlekraftig og med befolkningens tillit i ryggen. I desember 1990 ga ambassadør Svennevig i en rapport uttrykk for et generelt positivt syn på det norsk-polske forholdet.²⁷⁵

I tillegg medførte de nye samfunnsforholdene i Polen en kraftig økning i den polske importen fra Norge. Etter at samhandelen i 1989 hadde endt med et polsk overskudd på ca 50 millioner kroner, ble den norske eksporten til landet nær doblet til 977 millioner kroner neste år, samtidig som eksporten holdt seg stabil.²⁷⁶ Norge kunne dermed notere seg for et handelsoverskudd med Polen på over 400 millioner kroner. 1991 ble et enda bedre år for nordmennene. Nok en gang ble eksporten nesten doblet, mens importen hadde en svært beskjeden økning. Av en eksport på 1.8 milliarder kroner, var 1.2 milliarder overskudd på samhandelen.²⁷⁷ Antallet polske immigranter til Norge sank også betydelig etter kommunismens fall. Fra 1989 til 1991 falt tallet fra 675 til 380.²⁷⁸

Det polsk-norske miljøvernssamarbeidet

Miljøvernavtalen av 1989 med Polen og den medfølgende økonomiske støtten til polske miljøtiltak ble motivert av en blanding av solidaritet og egeninteresse fra norsk side. Samtidig var samarbeidet både en erkjennelse av og et bevis på at europeisk samarbeid på tvers av blokkene var nødvendig i enkelte spørsmål.

Sammen med den stigende norske interessen for Polen i 1987-88, kom også en økende bevissthet rundt miljøproblemene i landet. Både miljøet og menneskene i Polen fikk problemer på grunn av store giftige utslipp, blant annet fra den svært forurensende tungindustrien og gruvedriften. De polske utslippene fikk også konsekvenser for nordmenn. I 1989 kom 20 % av den identifiserte langtransporterte luftforurensingen i Norge fra Polen.²⁷⁹ I 1987 var det kontakt mellom norske og polske myndigheter for å drøfte et begynnende miljøvernssamarbeid. Året etter ble det skrevet et notat i Miljøverndepartementet som tydelig

---

²⁷⁵ UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 21.02.1990; UD 25.4/91, notat, udatert (februar 1990); UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 10.12.1990.

²⁷⁶ *Statistisk årbok 1992*, 272.

²⁷⁷ *Statistisk årbok 1992*, 272.

²⁷⁸ *Statistisk årbok 1993*, 66.

²⁷⁹ Miljøverndepartementets arkiv (MD) 008.2, notat fra Avdelingen for internasjonalt miljøsamarbeid og polarsaker, 26.01.1989.

anbefalte et slik samarbeid. I tillegg til egeninteresse og solidaritet ble også avspenningsprosessen nevnt som et felt et slikt prosjekt kunne påvirke positivt.²⁸⁰

I Polen var det på dette tidspunktet en økende bevissthet og åpenhet rundt miljøsituasjonen. Landets svake økonomiske situasjon gjorde imidlertid at det var svært få tilgjengelige midler til konkrete tiltak. Polakkene var derfor interessert i økonomisk støtte samt teknologi-/kompetanseoverføring som kunne bidra til miljøvernarbeidet. Ettersom Norge hadde både kapital, kompetanse og vilje til å hjelpe, var det naturlig at det ble undertegnet en norsk-polsk samarbeidsavtale om miljøarbeid under miljøvernminister Sissel Rønbecks besøk i Polen i februar 1989.

Det var imidlertid en viss uenighet mellom Utenriksdepartementet og Miljøverndepartementet om hvordan den økonomiske støtten konkret skulle organiseres. Miljøverndepartementet foreslo opprinnelig en garantiramme gjennom GIEK for eksport av miljøvernutstyr til Polen. Utenriksdepartementet motsatte seg dette fordi støttebeløpet mest sannsynlig kom til å gå tapt og en organisering av et slikt tap gjennom GIEK ville øke kritikken mot garantikredittordningen. Departementet foreslo derfor at Stortinget kunne vedta å bevilge penger til miljøverntiltak i Polen. Miljøverndepartementet hevdet at dette kunne være problematisk målt opp mot internasjonal praksis og foreslo heller en ordning med ettergivelse av gjeld for polske investeringer i norskproduserte renseanlegg.²⁸¹

Det ble Utenriksdepartementets syn som vant fram i denne saken. Den norske bistanden på 10 millioner kroner til miljøarbeid i Polen kom i stortingsproposisjon 25 for 1989-90, om bilateral bistand til Polen. Dette var, som beskrevet ovenfor, det eneste punktet i proposisjonen som alle partiene på Stortinget stilte seg bak. Pengene ble fordelt på flere prosjekter, blant annet rensing av gruvevann, kompetanseoverføring til polsk industri og prosjektstudier med tanke på produksjon av miljøvernutstyr.²⁸²

Ti millioner kroner var selvfølgelig ikke noe stort beløp, målt opp mot Polens miljøproblemer. Sammen med forskningssamarbeidet og teknologioverføringen som samarbeidsavtalen la opp til, var det allikevel et bidrag til et begynnende vestlig forsøk på å redusere miljøproblemene i Polen og den effekten disse hadde på landene rundt. Samtidig er miljøvernstøtten til Polen et interessant eksempel på kombinasjon av norsk solidaritet og egeninteresse. Samarbeid om grenseoverskridende problemer som forurensning kunne inn-

---

²⁸⁰ MD 008.2, notat fra Avdelingen for internasjonalt miljøsamarbeid og polarsaker, 02.05.1988.

²⁸¹ MD 008.2, notat fra Avdelingen for internasjonalt miljøsamarbeid og polarsaker, 26.01.1989.

²⁸² UD 25.4/91, ambassaden i Warszawa til UD, 10.12.1990.

ledes på tvers av det blokkdelte Europa, til alles fordel. Dersom Norge ønsket å bidra til utvidet dialog i Europa, var slike samarbeidsprosjekter en vei å gå

Polen-spørsmålet i Stortinget 1983-1990

I forrige kapittel ble det redegjort for hvordan Polen-spørsmålet kom stadig mer i bakgrunnen for andre internasjonale hendelser under Stortingets utenriksdebatter etter at dramatikken i landet avtok. Denne tendensen fortsatte i økende grad fram til 1989.

Mellom mars 1984 og juni 1986 ble ikke Polen nevnt verken under utenriksministerens halvårslige redegjørelse eller utenriksdebattene. I spørretimene i samme periode ble Polen-relaterte spørsmål tatt opp to ganger, men ingen av dem kan sies å ha tatt for seg de mer grunnleggende trekkene ved utviklingen i landet. Arbeiderpartiets Osmund Faremo ønsket et engasjement fra Utenriksdepartementet for en arrestert Solidaritet-aktivist, mens Fremskrittspartiets Jens Marcussen stilte handelsministeren et kritisk spørsmål om hvorvidt det var riktig at norske skattebetalere måtte betale for eksportkreditter til Polen.²⁸³

Det er betegnende for den svinnende interessen for å drøfte utviklingen i Polen at Høyres Jan P. Syse i juni 1986 kritiserte Arbeiderpartiets talere for ikke å ha nevnt situasjonen i flere land, deriblant Polen, for så selv å unnlate å ta opp Polen-spørsmålet i debatten et halvår senere.²⁸⁴ Fram til 1989 ble det ikke foretatt annet enn noen få, uforpliktende bemerkninger om Polen i Stortingets utenriksdebatter. Fram til 1987-88 samsvarer dette godt med Utenriksdepartementets prioriteringer i Polen-politikken, hvor det ble holdt en avventende og tilbakeholden linje. Det var altså ingen synlig opposisjon på Stortinget til den offisielle Polen-politikken.

Først tidlig i 1989, da utviklingen hadde begynt å gjære i Polen, ble situasjonen i landet igjen hyppigere referert i Stortinget. Sammenlignet med utenriksdebattene fra tidlig på 1980-tallet ble miljøaspektet i Polen i større grad framhevet. Theo Koritzinsky fra Sosialistisk Venstreparti brukte i januar 1989 spørretimen til å forhøre seg om miljøvernminister Sissel Rønbeck kom til å ta opp spørsmålet om miljøvernssamarbeid under sitt kommende besøk i Polen. Rønbeck svarte med å redegjøre for den planlagte undertegningen av miljøvernavtalen med Polen.²⁸⁵

---

²⁸³ St.t. 1984-85, 3979 og 2915-2916.

²⁸⁴ St.t. 1985-86, 3319.

²⁸⁵ St.t. 1988-89, 2281.

Høyres tidligere statsminister Kåre Willoch ble samme måned den første på mange år som under utenriksdebattene relativt konkret tok stilling til spørsmålet om ytterligere hjelp til Polen. Willoch mente at Vesten burde være åpen for økonomisk samarbeid med Øst-Europa, men vente med eventuelle økonomiske hjelpeordninger til ytterligere reformer var igangsatt i landene. Han trakk fram effekten av de store vestlige kredittene til Polen på 1970-tallet som argument for tilbakeholdenhet i spørsmålet.²⁸⁶ Willochs innspill møtte ingen konkrete kommentarer fra andre talere.

I desember 1989, etter at reformbølgen hadde skylt over Øst-Europa og Berlinmuren hadde falt, understreket utenriksminister Kjell Magne Bondevik fra Kristelig Folkeparti i sin utenrikspolitiske redegjørelse at Norge ønsket å utdype den politiske dialogen og det praktiske og økonomiske samarbeidet med Øst-Europa. Han erklærte også at Norge ønsket å bidra til den vestlige økonomiske støtteaksjonen for Polen og Ungarn.²⁸⁷ De to utenriksdebattene som ble arrangert i 1990 ble preget av store ord om utviklingen i Øst-Europa, men få konkrete initiativ og utsagn. Miljøproblemene i området og behovet for vestlig støtte i demokratiseringsprosessen ble tatt opp av flere representanter. Utover bevilgningene i stortingsproposisjon 25 og 73 for 1989-90 kom det imidlertid ingen konkrete forslag til bevilgninger eller tiltak.

5.3 Konklusjon

Utenriksminister Sverre Strays inngripen høsten 1983 markerer et tydelig vendepunkt for den norske Polen-politikken. Fra å ha vist en tydelig vilje til rask normalisering med Warszawa når forholdene lå til rette for det innad i NATO, ble Norge et av de mest tilbakeholdne NATO-landene overfor Polen.

To poenger peker seg ut i analysen av Strays omlegging av politikken. For det første hvor tydelig utenriksministeren var på kant med fagkontoret og ambassaden i Warszawa i spørsmålet. 5. politiske kontor flagget gjentatte ganger sitt syn om at Norge burde forsøke å være blant de første NATO-land som gjenopptok kontaktene med Polen når sanksjonene skulle oppheves. Kontoret synes også å ha forsøkt å legge et visst press på Stray etter at han la opp sin kurs. Ambassaden var mer ambivalent i sin vurdering, men meldte tydelig allerede i

---

²⁸⁶ St.t. 1988-89, 2312.

²⁸⁷ St.t. 1989-90, 1696-1697.

1983 at en passende anledning til begynnende normalisering hadde kommet. Den nye ambassadøren Tormod P. Svennevig ble en tydelig forkjemper for forbedrede norsk-polske kontakter fra sin inntreden i 1986. Utenriksministeren ser allikevel ut til å ha tatt mindre hensyn til disse innvendingene.

Det andre poenget er kanskje det mest bemerkelsesverdige, nemlig hvordan Stray nedvurderte Polens rolle i øst/vest-konflikten og Norges mulige interesser av samarbeid med landet. Utenriksministerens bemerkning om at Polen var uinteressant for Norge og en belastning for øst/vest-spørsmålet, er verd å merke seg av andre grunner enn bare den kraftige språkbruken. Å hevde at Polen var uinteressant for norsk utenrikspolitikk var i praksis å gravlegge en flere tiår gammel politikk med å forsøke å påvirke Polen, som et av de mest samarbeidsvillige landene i østblokken. Påstanden om at Polen var en belastning for øst/vest-spørsmålet er overraskende fra en Høyre-statsråd. De vestlige landene, og særlig partiene på høyresiden, ønsket større uavhengighet fra Sovjetunionen for Øst-Europa. Konfliktene rundt Polen, som helt riktig ble en belastning på øst/vest-forholdet på 1980-tallet, var resultat av en uavhengig opposisjons arbeid for nettopp en slik økt selvbestemmelsesrett. Den logiske slutningen av Strays påstand om Polen er allikevel at lavspenning mellom øst og vest var viktigere enn demokratiserings- og løsrivelsesprosessen i Øst-Europa. Dette kan vanskelig sies å være Høyres hovedsyn i Øst-Europa-politikken på 1980-tallet.

Stray trekker selv fram det bredere øst/vest-perspektivet i sin forklaring av Polen-politikken på 1980-tallet. Det synes allikevel uklart hva utenriksministerens konkrete mål med inn gripenen i Polen-saken var. En tidlig norsk normalisering med Polen, innenfor NATO-linjen, kan vanskelig sies å kunne påvirke øst/vest-dialogen eller KSSE-prosessen merkbart på negativt vis. En slik politikk ville, om noe, vise norsk velvilje til samarbeid og dialog. Hva Stray skulle oppnå med sin overstyring av embetsverket, er derfor ikke selvforklarende. Det er imidlertid et faktum at USA la et visst press på Norge for å føre en restriktiv sanksjonspolitikk mot Polen i perioden. Den mest konkrete gevinsten av den norske Polen-politikken under Stray kan sies å ha vært nettopp de positive effektene den hadde på forholdet til USA. Hvis en bedring av det norsk-amerikanske forholdet var et mål for Stray i denne sammenhengen, eller hvis utenriksministeren samtykket med de amerikanske vurderingene av effekten av sanksjonspolitikken, er det påfallende at dette aldri nevnes i hans argumentasjon i saken.

Både ambassadør Svennevig og byråsjef Torbjørn Aalbu hevder at Arbeiderpartiet var mer mottakelig enn Høyre for argumentene for å bedre forholdet til Polen. Det er imidlertid verd å merke seg at Norge under Arbeiderpartiets Brundtland II-regjering fra 1986 til 1989 fortsatt framstod som et av de mer tilbakeholdne NATO-landene overfor Polen. Denne tren-

den fortsatte forøvrig under Høyres Jan P. Syses regjering i 1989-90. Verken på utenriks- eller statsministerplan var Norge blant de første allierte landene med å gjenoppta kontaktene. Målt opp mot det tradisjonelt gode norsk-polske forholdet gjorde Norge lite for å revitalisere kontaktene med Polen på siste halvdel av 1980-tallet.

Da statssekretærutvekslingen ble utsatt i en lengre periode etter avlysningen i 1985, ble det etter hvert stilt spørsmål i Utenriksdepartementet om man skulle vurdere å foreta gjenopptakelsen av den politiske besøksutvekslingen på utenriksministernivå, i lys av de andre NATO-landenes besøkspolitikk. Et annet alternativ, som ikke ser ut til å ha blitt drøftet, ville vært å bruke fagministerutveksling mer aktivt som del av denne normaliseringen. Spesielt interessant kunne en tidlig miljøvernministerutveksling med Polen ha vært. Sverige gjennomførte et slikt miljøvernministerbesøk allerede i 1985. Norge hadde store interesser i polske miljøverntiltak, og et slikt besøk ville gitt en konkret ramme rundt en gjenopptakelse og utvidelse av det norsk-polske samarbeidet. Samtidig kunne nordmennene markert seg som pådrivere for samarbeid mellom blokkene om felles problemer som overskred de ulike politiske systemene. I stedet ga den norske politikken et inntrykk av at Norge, under både Høyre- og Arbeiderpartiregjeringer, hadde liten interesse for Polen. Vurderingene i Utenriksdepartementet samsvarer ikke med dette inntrykket. I opinionen ble det også vist til dels betydelig interesse for den polske opposisjonen og utviklingen i Polen. Dette ble ikke speilet i de norske forbindelsene med Polen på slutten av 1980-tallet.

Én ting må også kunne bemerkes om Utenriksdepartementets interne behandling av Polen-sanksjonene. I løpet av 1980-tallet ble det produsert en rekke notater om sanksjonspolitikken. Som vi har sett, gjorde en ganske betydelig uenighet seg gjeldende, hovedsaklig mellom 5. politiske kontor og den politiske ledelsen. Denne meningsforskjellen er imidlertid i liten grad redegjort for senere i nye notater. Strays instruksjer til 5. politiske kontor om ønsket norsk Polen-politikk er kun synlig i påføringer på de aktuelle dokumentene. Dette kan ha gjort hendelsene og sammenhengene i den norske Polen-politikken uklare for nye aktører som forsøkte å sette seg inn i sakskomplekset ved å lese kun de nyeste notatene. Samtidig ble det unødvendig uklart at to ulike argumentasjonsrekker stod mot hverandre i spørsmålet: 5. kontors understreking av den norske dialogtradisjonen med det relativt sett liberale Polen mot Strays framheving av de formelle premissene for heving av NATO-sanksjonene. Denne uklarheten skapte rom for 3. politiske kontors retoriske grep i 1986, som tåkela de politiske veivalgene kontoret foreslo. Som vist, understreket kontoret først at Norge forholdt seg til teksten i NATO-sanksjonene, for så, noen måneder etter, å hevde at man tross alt burde støtte opp om det relativt liberale Polen. Hvis den grunnleggende forskjellen mellom disse to

synspunktene hadde blitt tydeligere understreket i departementets tidligere materiale, ville det kommet tydeligere fram at 3. politiske kontor faktisk foretok et politisk linjeskift i løpet av noen få måneder.

Det norske bidraget til avviklingen av kommunismen i Polen bestod hovedsaklig av økonomisk støtte. Norge holdt en lav profil politisk i Polen-spørsmålet i 1989-90. Stortinget vedtok allikevel raskt økonomisk støtte til det økonomisk kriserammede og delvis demokratiserte Polen i 1989. Økonomisk stabilisering var en nødvendighet for å skape et levedyktig polsk demokrati. Norge bidro til dette gjennom stortingsproposisjon 25 og 73 for 1989-90. Samtidig viser utviklingen i forholdet mellom Norge og Polen at den norske økonomiske støtten til Polen på 1980-tallet på litt lengre sikt også tjente norske egeninteresser. Overskuddet på samhandelen med Polen i 1991 alene var høyere enn de ekstraordinære bevilgningene som ble vedtatt i 1980-81 og 1989-90 for å støtte opp om de polske reformene.

6. Konklusjon

Hovedfunnet i denne avhandlingen er at den norske Polen-politikken på 1980-tallet i helhet representerte et moderat brudd med den tradisjonelle norske Polen-politikken under den kalde krigen. Det historisk sett gode norsk-polske forholdet ble svekket i løpet av tiåret.

Utgangspunktet for oppgaven var å finne ut hvordan de tradisjonelt gode norsk-polske kontaktene under den kalde krigen ble påvirket av hendelsene i Polen på 1980-tallet. Forholdet mellom de norske og polske myndighetene hadde siden midten av 1950-tallet for begge land vært et av de fremste eksemplene på kontakt på tvers av blokkene. Norge hadde også gjennomført et langsiktig arbeid for å bidra til liberaliseringer i Polen og opprettelsen av en uavhengig opposisjon i landet.

Med danningen av Solidaritet i Polen i 1980 ville det ikke vært unaturlig at Norge ønsket å spille en spesielt aktiv rolle i å støtte opp om denne nye opposisjonen. De norske myndighetene var imidlertid skeptiske til Solidaritet før organisasjonens avtale med det polske regimet i slutten av august 1980. I stedet ble det fra norsk side uttrykt håp om at unge og liberale krefter innad i det polske kommunistpartiet skulle starte en reformprosess.

Med Gdansk-avtalen i slutten av august 1980 markerte Solidaritet levedyktighet og vilje til samarbeid med regimet. NATO forsøkte i denne situasjonen å bidra til liberaliseringsprosessen i Polen med økonomisk støtte for å forhindre sammenbrudd i landets økonomi. Norge var relativt sett blant de allierte landene som bidro mye økonomisk til Polen høsten 1980 og i 1981, men valgte å nedjustere det planlagte støttenivået for 1982 for å tilpasse seg de andre allierte landene.

NATOs økonomiske støtte til Polen tok slutt etter unntakstilstanden i landet i desember 1981. Også de politiske kontaktene ble redusert. Da disse sanksjonene ble lettet av flere allierte land fra og med 1984, hadde det skjedd det en tilstramming av det norske forholdet til Polen, særlig sammenlignet med andre NATO-lands tilsvarende kontakter. Denne tilstrammingen kan best tidfestes til høsten 1983, da Høyres utenriksminister Sverre Stray for første gang instruerte sitt embetsverk om å føre en mer restriktiv linje i spørsmålet om politiske kontakter med polakkene. Stray ønsket ikke, som fagkontoret for øst/vest-spørsmål i departementet gjorde, å være blant de første allierte land som lettet på NATOs sanksjoner mot Polen.

Opphevelsen av unntakstilstanden i landet, oppmyking av sanksjonene fra flere NATO-land og et norsk regjeringsskifte endret ikke i betydelig grad Norges nye linje som et av de

mer tilbakeholdne NATO-landene i spørsmålet om normalisering av kontaktene med de polske myndighetene. De norske kontaktene med polakkene ble riktignok utvidet igjen fra og med 1987, men et betydelig antall allierte land gjennomførte slike tiltak før de norske myndighetene. Norge var ikke lenger blant NATO-landene som gikk i bresjen for et utvidet samarbeid med Polen.

Denne langvarige svekkelsen av det norsk-polske forholdet, som fortsatte også etter at Stray gikk av som utenriksminister, synes ikke å ha vært bevisst og ønsket fra norsk side på slutten av 1980-tallet. Snarere ble utviklingen i Polen i perioden fulgt tett og verdsatt i Utenriksdepartementet og på Stortinget. Denne velviljen ble allikevel ikke konkretisert i form av tiltak for å gjenskape det spesielle norsk-polske forholdet fra de tidligere tiårene. Muligens var dette et resultat av manglende ressurser og tid blant norske politikere og embetsmenn i en tid med store endringer i verdenspolitikken. Signalet man sendte, var allikevel en nedprioritering av forholdet til Polen. Som man kunne vente, ble den nye norske linjen møtt med misnøye og en viss undring blant polske politikere.

Denne nye tilbakeholdenheten fra norsk side var allikevel ikke dominerende på hele 1980-tallet. Fram til Strays inngripen i 1983 viste Utenriksdepartementets embetsverk tydelig vilje til å forsøke å bidra aktivt, innenfor visse rammer, til utviklingen i Polen. Man kan derfor ikke snakke om en konsistent og klar norsk linje overfor polakkene på 1980-tallet. Norge beholdt sin posisjon som et av de mest dialogvennlige NATO-landene fram til 1983, før de norske myndighetene markerte seg blant de mer restriktive landene i kontaktene med Polen på slutten av tiåret. Som det har vært redegjort for i oppgaven var dette uklare diplomatiet et resultat av både en politisk kursendring under utenriksminister Stray og uheldig diplomati, som *démarche*-saken. Dels var det imidlertid også fordi de viktigste norske siktemålene under den polske krisen var defensive og ikke direkte relatert til det norsk-polske forholdet eller utviklingen i Polen: Hovedprioriteten for de norske myndighetene var å unngå å komme på kant med NATO eller Sovjetunionen. Dette lyktes de i hovedsak godt med,

Hvis man i stedet måler den norske Polen-politikken på 1980-tallet etter hvor i stor grad de norske myndighetene klarte å bidra til utviklingen de i flere tiår hadde arbeidet for, var suksessen mer begrenset. Uforpliktende støtteerklæringer til reformprosessen i Polen satt løst både i Utenriksdepartementet og på Stortinget, men Norge iverksatte ingen betydelige selvstendige initiativ for å bidra til utviklingen i landet. Ønsket om en demokratisering av de polske styresmaktene ble tydelig underlagt den realpolitiske egeninteressen i et godt norsk-sovjetisk forhold. Dermed bidro Norge i liten grad til liberaliseringen i Polen, annet enn som del av NATOs felles tiltak. Særlig det planlagte kuttet i norsk økonomisk støtte til Polen i

1982 viser at de norske myndighetene i liten grad hadde egne, konkrete mål de søkte å oppnå i Polen-politikken på 1980-tallet. Behandlingen av spørsmålet om vestlig støtte til Polen gjennom BIS i 1981 illustrerer også hvor stor vekt den norske regjeringen la på å følge de alliertes politikk. Derfor spilte Norge en beskjeden rolle for utviklingen i Polen i tiåret, sett i lys av det langvarige norske arbeidet for oppbygging av en demokratisk opposisjon i landet under den kalde krigen. Det er talende at det viktigste norske bidraget til den polske opposisjonen sannsynligvis var tildelingen av Nobels Fredspris til Lech Walesa, en hendelse som ikke var del av den offisielle norske politikken overfor Polen. Om utenrikspolitikken er en kamp mellom idealer og egeninteresse, vant egeninteressen klart over idealismen i utformingen av den norske Polen-politikken på 1980-tallet.

Det komparative perspektivet i oppgaven understreker inntrykket av norsk forsiktighet i Polen-spørsmålet. Der Norge før hadde vært blant de fremste NATO-landene i kontaktene med Polen, inntok landet sammen med USA og Nederland våren 1986 en av de mest restriktive linjene i spørsmålet om kontakter med de polske styresmaktene. Dette er bemerkelsesverdig, ettersom Norge under den kalde krigen la en ikke ubetydelig ære i å være mer dialogorientert enn USA overfor østblokken. Denne tradisjonelle, kontaktvennlige holdningen gjenspeiler seg også i uenigheten Utenriksdepartementets fagkontor for øst/vestpolitikk viste i forbindelse med utenriksminister Strays omlegging av Polen-politikken.

Komparasjonen med Danmark har vist at de to nordiske NATO-medlemmene førte en forskjellig Polen-politikk på 1980-tallet. Den danske geografiske beliggenheten som gjorde landet sårbart for et eventuelt Warszawapaktangrep, bidro til at den danske regjeringen var mer varsom enn den norske overfor de polske myndighetene. Mens Norge inntok en forsiktig politisk posisjon i striden rundt Solidaritet i 1980-81, uttalte den danske utenriksministeren Kjeld Olesen seg høsten 1981 regelrett negativt om Solidaritets politikk og rolle i det polske samfunnet. Danskene var også mer tilbakeholdne i sin kritikk av de polske myndighetene etter unntakstilstanden.

Oppgavetesene

I innledningskapitlet ble det satt opp fire teser med antakelser om Norges Polen-politikk på 1980-tallet. Flere av disse tesene har i større eller mindre grad blitt tilbakevist i løpet av oppgaven. Under følger en drøfting av de fire tesene på grunnlag av kildefunnene:

Tese 1: Opprettelsen av den demokratorienterte fagbevegelsen Solidaritet ble godt mottatt i Norge. De norske myndighetene ønsket å bidra til bevegelsens arbeid, dog uten å provosere sovjetiske myndigheter.

Denne tesen er bare delvis blitt bekreftet, på grunn av skepsisen Solidaritet ble møtt med i Utenriksdepartementet før Gdansk-avtalen. Departementets avventende holdning til den nye fagforeningen er et av de mest bemerkelsesverdige funnene i oppgaven. Basert på det tidligere norske arbeidet for å bidra til liberaliseringer og opprettelse av en uavhengig opposisjon i Polen, kunne man forvente en positiv innstilling hos norske myndigheter til hendelsene i august 1980. Fra norsk side synes man allikevel på dette tidspunktet å ønske en mer forsiktig opposisjon, uten krav om vesentlige endringer i den polske samfunnsorganiseringen. Som spissformulert i kapittel 3 anerkjente ikke de norske myndighetene Solidaritets plass i det polske samfunnet før den polske regjeringen selv hadde gjort det.

Forsiktighet og langsiktighet hadde hele tiden vært basisen i det norske arbeidet for endringer i Polen. Utenriksdepartementets tilbakeholdenhet overfor Solidaritet er i lys av dette forståelig. Samtidig grunnet denne holdningen i en viss feilvurdering av den polske opposisjonen, som var mer langsiktig og moderat enn departementet først ga den kreditt for. Etter at myndighetene og opposisjonen i Polen hadde inngått en slags våpenhvile med Gdansk-avtalen, økte imidlertid de norske myndighetenes støtte til Solidaritet og reformprosessen i Polen. Dette konkretiserte seg i ekstraordinære økonomiske støttebevilgninger til de polske styresmaktene i 1980 og 1981.

Antakelsen om at de norske myndighetene utviste forsiktighet for ikke å skape misnøye hos de sovjetiske lederne viste seg å stemme. Dette hensynet ivaretok Norge ved ikke å involvere seg politisk i situasjonen i Polen og å bevilge den økonomiske støtten til den polske staten i stedet for Solidaritet. Tanken bak dette var at økonomisk stabilisering i Polen ville fremme reformprosessen i landet, samtidig som direkte vestlig støtte til Solidaritet kunne diskreditere organisasjonen. Denne organiseringen av den økonomiske støtten var også ukontroversiell overfor Sovjetunionen.

Tese 2: Under NATOs innføring av sanksjoner etter unntakstilstanden i Polen holdt Norge en moderat profil. Man støttet straffetiltak mot Polen og ønsket å framstå som lojale mot alliansen, men forsøkte samtidig å unngå reaksjoner fra sovjetiske myndigheter.

Denne tesen har i stor grad blitt bekreftet. Norge viste en betydelig grad av lojalitet overfor alliansen under innføringen av sanksjonene i 1982. Selv om særlig 5. politiske kontor raskt viste sine intensjoner om ikke å la sanksjonene svekke det norsk-polske forholdet på

sikt, implementerte de norske myndighetene alle NATOs sanksjoner mot Polen. Hensynet til alliansen stod også høyt i de norske vurderingene, blant annet tok man ikke konkret stilling til spørsmålet om politiske og økonomiske sanksjoner før NATO hadde gjort det. Holdningen til det planlagte polske viseutenriksministerbesøket i 1982 viste allikevel at man førte en liberal tolkning av sanksjonsteksten på enkelte punkter.

Samtidig som de norske myndighetene fulgte alliansens sanksjonspolitikkk mot Polen, lyktes de i hovedsak med ikke å skade forholdet til Sovjetunionen. Årsaken til at disse to hensynene lot seg kombinere uten større problemer var at alliansen ikke samlet seg rundt noen sanksjonspolitikkk mot Sovjetunionen. Selv om USA la et visst press på Norge og de andre allierte for å reagere også overfor de sovjetiske myndighetene, ble det raskt tydelig at brorparten av de vesteuropeiske NATO-landene ikke ønsket en slik markering. Dermed stod Norge friere til å legge opp sin egen politikk. Démarche-saken og besøksavlysningene skapte en viss bekymring på norsk side, men ble ingen varig belastning på det norsk-sovjetiske forholdet.

Tese 3: Norge var blant de første NATO-landene som normaliserte forholdet til Polen etter innføringen av sanksjonene. Dette ble begrunnet med at dialog og samarbeid ville fremme demokratisering i landet.

Denne tesen er i hovedsak lik Rolf Tamnes' kortfattede framstilling i serien om norsk utenrikspolitikks historie av Norges sanksjonspolitikkk mot Polen, men den har i stor grad blitt tilbakevist av kildematerialet. Selv om 5. politiske kontor tydelig ønsket å følge en slik politikk som tesen antyder, var Norge snarere i bakre rekke i NATO med å normalisere forholdet til Polen. Tamnes har allikevel rett i at det norske forholdet til Sovjetunionen, som var hovedfokus i hans framstilling, fulgte mønsteret med umiddelbare protester fulgt av fortsatt dialog.

Som det er tydelig vist i oppgaven var det utenriksminister Stray som var arkitekten bak den nye norske linjen overfor Polen etter 1983. Mot embetsverkets råd besluttet utenriksministeren at Norge skulle overlate til andre land å være de første til å gjenoppta kontaktene med de polske myndighetene. I alliansesammenheng var dette ingen stor sak, ettersom Norge holdt seg godt innenfor alliansens rammer for kontakter med Polen. Sett i lys av Norges forsøk på å være en brobygger overfor samarbeidsvillige regimer i Øst-Europa, hadde Strays politikk større betydning. Utviklingen i Polen fram til 1990 var en seier for Norges tanke om regimeendring i Øst-Europa gjennom samarbeid østover og langsiktig arbeid for opposisjonsbygging i de kommunistiske landene. Det er derfor et poeng at de norske

myndighetene nettopp i denne perioden hadde svekket sitt forhold til Polen. Etter flere tiår med godt norsk-polsk samarbeid stod Norge i stor grad på sidelinjen da kommunismen falt i Polen. Denne situasjonen var et resultat av Strays politikk under Willochs regjeringstid, men også av de to etterfølgende regjeringenes manglende initiativ overfor hovedaktørene i det polske samfunnet.

Tese 4: Under avviklingen av kommunismen i Polen i 1989-1990 ønsket norske myndigheter å bidra til prosessen. Bekymringen for forholdet til Sovjetunionen var mindre, ettersom det sovjetiske kommunistpartiet hadde løst på grepet om Øst-Europa.

Denne tesen er i hovedsak bekreftet. Det er verd å merke seg at selv om Sovjetunionens rolle i Øst-Europa var tydelig endret siden 1980, valgte de norske myndighetene en lignende strategi for hjelpen til Polen i 1989-90 som i 1980-81: Politisk forsiktighet ble kombinert med økonomisk bistand til det polske regimet. Ettersom Solidaritet nå hadde blitt del av de polske styresmaktene, var det ikke lenger behov for vurderinger om hvorvidt bistanden skulle sendes opposisjonen eller myndighetene. Man fant imidlertid rom for å kombinere bistanden med en viss norsk egeninteresse, ved å øremerke en del av midlene til miljøverntiltak. Miljøvernstøtten tjente både norske og polske interesser ved å bidra til å redusere Polens forureningsproblem. Samtidig var denne bistanden et eksempel på samarbeid mellom blokkene for å løse felles vanskeligheter som rammet uavhengig av blokktilhørighet.

Utviklingen etter murens fall bekreftet de norske myndighetenes antakelser om de positive effektene av regimeendringer i Øst-Europa. Den kalde krigens blokkdeling og krigsfrykt ble erstattet av et stadig økende europeisk samarbeid. Den militære spenningen i verdensdelen sank betydelig, særlig hvis man ser bort fra den blodige borgerkrigen i det tidligere Jugoslavia. Også økonomisk åpnet avviklingen av kommunismen nye muligheter for Norge. Den norsk-polske samhandelen økte betraktelig, og skapte i løpet av få år et handelsoverskudd som langt overgikk den norske økonomiske støtten til Polen på 1980-tallet.

Teoretiske drøftinger av funnene i oppgaven

Rolf Tamnes' såkalte Skodvin-skole ble valgt som teoretisk perspektiv for denne oppgaven. Skodvins fokus på Norge som småstat med premisser lagt av det internasjonale samfunnet viste seg å være beskrivende for de norske myndighetenes håndtering av den polske krisen. NATOs og Sovjetunionens synspunkter og eventuelle reaksjoner la tydelige føringer for de norske vurderingene av alle hovedspørsmålene rundt utviklingen i Polen. Ikke

noen gang forsøkte de norske myndighetene i betydelig grad å utfordre de internasjonale rammene for Polen-politikken. Dette var ikke unaturlig, i og med at Norge hadde få klare mål for eventuelle bidrag til utviklingen i Polen. Den eneste gangen man fra norsk side kan sies å ha gjort et forsøk på å påvirke det internasjonale handlingsrommet i Polen-spørsmålet, var ved framstøtet i NATO for utvidede kontakter med Polen i august 1982. Da forespørselen ble mottatt med tydelig skepsis blant de allierte, gjorde Norge ingen flere framstøt i sakens anledning.

Integrasjon/avskjermings-perspektivet er også valgt som innfallsvinkel til problemstillingene denne oppgaven har tatt opp. Målet med denne målestokken var den norske Polen-politikken på 1980-tallet i all hovedsak vellykket. Den norske politikken holdt seg innenfor NATOs rammer uten å skape varig sovjetisk misnøye. Hovedårsaken til at de norske myndighetene klarte dette var nettopp at de i så stor grad underordnet seg småstatrollen og tok hensyn til de internasjonale forholdene. Integrasjonen i form av sanksjonene mot Polen viste grunnleggende lojalitet og legitimerende avskjermingen fra amerikanernes ønske om kraftigere reaksjoner mot Sovjetunionen. Ved ikke å iverksette flere sanksjonstiltak mot russerne etter unntakstilstanden i Polen enn andre vesteuropeiske land gjorde, unndro man seg mer enn den forutsigbare, generelle sovjetiske misnøyen. Démarche-saken var her et unntak, men dens påvirkning på det norsk-sovjetiske forholdet var bare midlertidig. Samtidig er det viktig å understreke at de fleste vesteuropeiske land som nevnt delte Norges interesse i ikke å provosere Sovjetunionen. Norge trengte derfor i liten grad å avskjerme seg fra felles NATO-tiltak mot landet. Siden flertallet av de allierte landene førte en mildere sanksjonspolitikk mot Sovjetunionen enn USA gjorde, ble ikke kombinasjonen av integrasjon og avskjerming spesielt vanskelig eller omstridt. Det amerikanske presset for sanksjoner mot Sovjetunionen kunne avvises med hensynet til samhold i alliansen.

Olav Ristes begrep ”misjonærimpuls” berører det norske ønsket om å fremme demokrati og menneskerettigheter i Polen, samt den økonomiske støtten til landet. Riste hevder som nevnt at misjonærimpulsen delvis er et overskuddsfenomen og delvis eskapisme når interessepolitikken har vanskelige kår. Det er ikke riktig å kalle den norske hjelpen til de polske myndighetene eskapisme. Den økonomiske bistanden ble gitt i en periode med positiv utvikling i Polen, blant annet for å tjene norske utenrikspolitiske interesser. Derfor er det mer korrekt å kalle den norske støtten til reformene i Polen et overskuddsfenomen, i den forstand at ønsket om å yte hjelp til Polen var underlagt ønsket om lavspenning i forholdet til Sovjetunionen. Bistanden til Polen ble bare gitt når den var uproblematisk for forholdet til de sovjetiske myndighetene. Misjonærimpulsen var derfor underlagt interessepolitikken.

Samtidig blir det noe reduksjonistisk med ordbruken ”misjonærimpuls” i denne sammenhengen. Brukt her antyder uttrykket at demokrati og menneskerettigheter var verdier som ble presset på en motvillig eller uvitende polsk befolkning av bedrevitende nordmenn. Dette er ikke en korrekt beskrivelse av den polske opposisjonen, og heller ikke av de norske motivene bak bistanden til Polen. Demokratiseringen i Polen ble drevet fram av det polske folket, og støtten fra Vesten ble gitt for at Solidaritet skulle få muligheten til å videreføre sitt arbeid. Selv om de norske myndighetenes mål med støtten til Polen var en polsk samfunnsorganisering som var mer lik den vestlige, er derfor begrepet ”misjonering” ikke fullstendig treffende i dette tilfellet. Dette tar imidlertid ikke verdien fra Ristes allmenne teoretiseringer rundt begrepet.

Videre forskning

Som nevnt i innledningskapitlet er aspekter ved Norges forhold til Øst-Europa tatt opp i de to siste bindene av serien Norsk utenrikspolitikk historie. Som formatet krever i slike verk er det begrenset i hvor stor grad disse framstillingene kan gå i dybden av stoffet. Denne oppgaven har således ved en gjennomgang av primærkilder modifisert Rolf Tamnes’ framstilling av det norsk-polske forholdet på 1980-tallet.

Hovedoppgavene i historie som har tatt for seg Norges forhold til ulike østeuropeiske land under den kalde krigen, har hatt ulike innfallsvinkler. De gir derfor ikke, heller ikke til sammen, på noen måte noe fullstendig bilde av Norges forbindelser til Øst-Europa i perioden. En mer samlende framstilling av denne delen av norsk utenrikspolitikk vil kunne være et spennende forskningsarbeid som også kan være til nytte som referansepunkt for andre utenrikspolitiske studier.

Innfallsvinkelen til denne masteroppgaven vil kunne være fruktbar også for et slikt prosjekt. Mer konkret betyr dette hovedvekt på tre punkter: For det første undersøkelser av politiske og økonomiske kontakter og av hvordan disse påvirket hverandre. For det andre drøfting av Norges forsøk på å være en brobygger overfor liberale land i østblokken, målt opp mot ønsket om et godt naboforhold til Sovjetunionen og rammene NATO-medlemskapet la for utenrikspolitikken. Og til sist et komparativt perspektiv, hvor den norske politikken sammenliknes med andre NATO-lands.

En slik studie vil være et godt grunnlag for å undersøke hvorvidt Norge faktisk fungerte som en brobygger mellom blokkene i Europa under den kalde krigen, og hvilken prioritet denne ønskede rollen hadde for de norske myndighetene i utformingen av øst/vest-politikken.

I denne masteroppgavens gjennomgang av norsk Polen-politikk på 1980-tallet har det vært tydelig at det norske forsøket på å være et vestlig kontaktpunkt mot det liberale Polen og bidragsyter til reformene i landet ble underlagt det realpolitiske hensynet til sovjetiske reaksjoner på en slik politikk. En viktig del av den norske utenrikspolitiske identiteten under den kalde krigen ble bygget på landets selvbilde som en moderat og dialogvennlig brobygger mellom øst og vest. Det vil derfor ikke være uten betydning for norsk kaldkrigshistorie å undersøke hvilken effekt denne brobyggingsrollen hadde i forholdet til Øst-Europa, og om den kun var det Olav Riste kaller et overskuddsfenomen.

Bibliografi:

Arkiver:

Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek:

Arbeiderbevegelsens internasjonale støttekomité's arkiv
Arbeiderbladets klipparkiv
LOs arkiv

Miljøverndepartementets arkiv:

008.2: Polen

Riksarkivet:

Utenriksdepartementets arkiv, 34.4/91: Polen-Norge: Politikk, 1945-1960

Stortingsarkivet:

Stortingsforhandlinger 1980-1990
Stortingsproposisjoner 1980-1990

Utenriksdepartementets arkiv:

25.4/91: Polen: Politikk
34.4/91: Polen-Norge: Politikk
42.1/34: Polen. Økonomisk bistand fra vestlige land
44.4/91: Norge-Polen. Handel

Litteratur:

Ash, Timothy Garton. *The Polish Revolution*. 3. utgave. New Haven and London: Yale University Press, 2002.

Berend, Ivan T. *Central and Eastern Europe 1944-1993 : Detour from the periphery to the periphery*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Davies, Norman. *Europe : A History*. New York: Harper Perennial, 1998.

_____. *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*. 3. utgave. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Dæhlen, Kåre. "Champagne og tåregass : Førte livlige år norsk utenrikstjeneste". Utgitt, i Kåre Dæhlens eie.

Eriksen, Knut Einar og Helge Ø. Pharo. *Kald krig og internasjonalisering 1949-65*. Bind 5 av *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.

Faanes, Håvard Rønne. "'Ved Gud, hva skal vi gjøre nå?' : Polske myndigheters reaksjoner på utnevnelsen av pave Johannes Paul II den 16. oktober 1978". Hovedoppgave i historie, NTNU, 2004

- Halvorsen, Martin. "Østpolitikken : norske avspenningsbestrebelse 1962-1972". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1998
- Hendriksen, Gro K. "Mellom allianselojalitet og markedsinteresser : forholdet mellom Norge og Øst-Tyskland 1949-1962". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1994
- Holst, Johan Jørgen. *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv*. Oslo: Norsk utenrikspolitisk institutt, 1967.
- Holtmark, Sven G. "Challenge and retreat : The erosion of Soviet power in Poland 1970-1989". *Forsvarsstudier 2* (1991): 1-43
- Johansen, Jahn Otto. "Det ny-gamle Øst-Europa". *Det sikkerhetspolitiske bibliotek 14* (1990): 1-18
- Kapuscinski, Ryszard. *Imperiet*. Oslo: Aschehoug, 2004.
- Kjøberg, Anders. "Norges forhold til Russland og Øst-Europa". I *Norges utenrikspolitikk*, redigert av Torbjørn L. Knutsen, Svein Gjerdåker og Gunnar M. Sørbø, 347-369. 2. utgave. Oslo/Bergen: Chr. Michelsens institutt/Cappelen Akademisk Forlag, 1997.
- Kramer, Mark. "'In Case Military Assistance Is Provided To Poland" : Soviet Preparations for Military Contingencies, August 1980". *Cold War International History Project Bulletin 11* (1998): 102-109
- _____. "Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland: New Light on the Mystery of December 1981". *Cold War International History Project Bulletin 11* (1998): 5-14
- Mastny, Vojtech. "The Soviet non-invasion of Poland in 1980/81 and the end of the Cold War". *Cold War International History Project Working Paper 23* (1998): 5-36
- _____. "The Warsaw Pact as History". I *A Cardboard Castle? : An Inside History of the Warsaw Pact 1955-1991*, redigert av Vojtech Mastny og Malcolm Byrne, 1-74. Budapest: Central European Press, 2005.
- Midttun, Atle Korta. "Bona fide : I god tro : Ungarske utenrikspolitiske initiativ og vurderinger i forholdet til Norge, 1945-65". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997.
- Misgeld, Klaus. "Solidaritet med Solidaritet : Den svenska arbetarrörelsen och demokratirörelsen i Polen kring 1980". *Arbetshistorie 4* (2006): 24-31
- Moen, Ragnar. "Østenfor Vest og Vestenfor Øst : Jugoslavia i norsk utenrikspolitikk, 1945-1965". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1997
- Ouimet, Matthew J. *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2003.

- Paczkowski, Andrzej. *The Spring Will Be Ours : Poland and the Poles from Occupation to Freedom*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003.
- Petersen, Nikolaj. *Europæisk og globalt engagement*. Bind 6 av *Dansk udenrigspolitikks historie*. København: Gyldendal Leksikon, 2004.
- Pharo, Helge. "Norway during the Cold War: A Historiographical Survey of the Recent Literature". I *The Cold War and the Nordic Countries. Historiography at a Crossroads*, redigert av Thorsten Olesen, 97-142. Odense: Univ. Pr. of Southern Denmark, 2004.
- Riste, Olav. "Ideal og egeninteresser : Utviklingen av den norske utenrikspolitiske tradisjonen". I *Motstrøms : Olav Riste og norsk internasjonal historieskrivning*, redigert av Sven G. Holtmark, Helge Ø. Pharo og Rolf Tamnes, 53-88. Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2003.
- Rothschild, Joseph og Nancy Wingfield. *Return to Diversity : A Political History of East Central Europe since World War II*. 3. utgave. New York/Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Sandberg, Magnus H. "Reform, intervensjon, normalisering : norske reaksjoner på dramaet i Tsjekkoslovakia 1968". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 2003
- Selvaag, Dagfinn Chr. ""With malice toward none and charity toward all, while jealously guarding her economic interests abroad" : Øst-Europa i norsk utenrikspolitikk 1945-50". Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1991.
- Sjursen, Helene. *The United States, Western Europe and The Polish Crisis : International Relations in the Cold War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Statistisk årbok 1982-1993*. Oslo/Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå, 1982-1993.
- Svennevig, Tormod P. *I Østerled*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1996.
- Tamnes, Rolf. "Ettpartistat, småstat og særinteresser: Tre skoler i norsk sikkerhetspolitikk". *Nytt Norsk Tidsskrift* 3 (1986): 42-64.
- _____. "Integration and screening : the two faces of Norwegian alliance policy, 1945-1986". *FHFS Notat* 5 (1986): 1-41.
- _____. "NATO's og Norges reaksjon på Tsjekkoslovakia-krisen 1968". I *Forsvarsstudier: Årbok 1982* (Oslo: Institutt for Forsvarsstudier, 1982): 111-187
- _____. *Oljealder 1965-95*. Bind 6 av *Norsk utenrikspolitikks historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Tamnes, Rolf og Knut Einar Eriksen. "Norge og NATO under den kalde krigen". I *NATO 50 år*, redigert av Chris Prebensen og Nils Skarland, 7-38. Oslo: Den Norske Atlanterhavskomiteé, 1999.
- Walesa, Lech. *En vei av håp: En selvbiografi*. Oslo: Gyldendal, 1987.

Zaremba, Marcin. "Karol Wojtyła the Pope : Complications for Comrades of the Polish United Worker's Party". *Cold War History* 3 (2005): 317-336

Zubok, Vladislav og Constantine Pleshakov. *Inside the Kremlin's Cold War : From Stalin to Khrushchev*. Cambridge: Harvard University Press, 1996

Digitale kilder:

Mediearkivet, <https://www.retriever-info.com/services/archive.html>